

НА. НЕКРАСОВ

АСАРЛАР

ИККИ ТОМЛИК

ҒАФУҒ ҒУЛОМ НОМИДАГИ АДАБИЁТ ВА САЊАТ НАШРИЁТИ

Тошкент—1974

НА. НЕКРАСОВ

АСАРЛАР

БИРИНЧИ ТОМ

ШЕЪРЛАР

ПОЭМАЛАР

ҒАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ АДАБИЁТ ВА САЊАТ НАШР ИЎТИ

Тошкент — 1974

P1
H 42

7-4-1-23

H-M-352-06-74

120-74

ЗАМОНАВИЙ ҚАСИДА

Хайрли иш сенга бўлмиш кўрку зеб,
Бу хислат ҳаммага бўлавермас хос.
Осмон ҳам тасдиқлар гувоҳ бўлгум деб,
Сен учун юракда лиммо-лим ихлос...

Озор етказмайсан ҳатто илонга,
Тайёрсан ёвузга беришга ёрдам.
Беваю бечора, етим инсонга
Панд бериб, унмаган ёнда пулинг ҳам.

Ўзингдан зўр билан бўлмайсан ошно,
Қори хайринг ўйлаб, букиб тизингни.
У билан юзма-юз қолдиргунг аммо
Сира иккиланмай барно қизингни.

Қора оломондан қилмайсан номус,
«Динимиз битта деб, бир дея имон»
Оқсоқол қавмингни қувмайсан, дуруст,
Бўсағангдан кетмас бўлса, ҳеч қачон!

Сандиғингда мавжуд молу буюмлар
Қайдан келганлигин сўрамам бугун.
Биламан: осмондан ёғилган улар,
Хайрли ишларинг, хуш феълинг учун!..

Хайрли иш сенга бўлмиш кўрку зеб,
Бу хислат ҳаммага бўлавермас хос.
Осмон ҳам тасдиқлар гувоҳ бўлгум деб,
Сен учун юракда лиммо-лим ихлос.

ВАТАН

Мана, яна ўша таниш, боболар жойи,
Шу масканда ўтди улар умри ҳавойи,
Бадмағрурлик, базмларда лақиллаш билан,
Ғийбат билан, зўрлик билан ҳамда фаҳш билан.
Бир томонда қуллар чекиб оҳу воҳ, азоб,
Кун кўрарди бой итидан минг марта хароб.
Насиб экан, дунёни мен шунда кўргандим,
Сабрни ҳам, нафратни ҳам шунда ўргандим,
Лекин нафрат ва оримни яшириб маҳкам,
Бир маҳаллар хўжайинлик қилганман мен ҳам;
Бевақт куйган юрагимдан (шундай бўлдиким),
Жуда эрта ўчиб кетди роҳатим, тинчим.
Юрагимни шундай эрта куйдирган асти
Фақат гўдак истагию дарди эмасди...
Ўша ёшлик кунларимнинг хотиралари —
Номи лазиз дабдабаси, ҳашами — бари
Ҳам ғазабим қўзғаб, ҳамда этиб хафақон,
Ўтар такрор ўз кўркини айлаб намоён...

Мана, соя-салқин боғча... Хиёбонда жим
Бута аро маъюс-ғамгин қараб турган ким?
Мен биламан, кўз ёшларинг недан, онажон
Менга таниш умринг адо айлаган инсон!..
Маҳрам бўлдинг бир нодонга, онажон, ёху,
Кейин эркини қилолмадинг ҳаттоки орзу —
Қўрқар эдинг тақдирингга исён қилишга,
Мажбур эдинг асоратга ризо бўлишга...
Лекин кўнглинг эмас эди беҳис, бетуйғу,

Мағрур эди, матонатли, гўзал эди у!
Куч топдингу тортиш учун шунчалар ғамни,
Ўлим олди золимингни кечирдинг ҳамми?..

Онамизнинг алам тўла тақдирига жим
Шерик бўлган, эй жафокаш, бечора синглим,
Сен ҳам энди бу дунёдан ўтдингми чиндан!
Фоҳишабоз, итбоз, разил мулкдор уйдан
Ҳайдалдингу, куйиб-ёниб, қисматингни ёт
Бир севмаган нотанишга топширдинг, ҳайҳот...
Сен ҳам онанг бечоранинг ортидан юрдинг
Ва қисматин такрор этиб, тобутга кирдинг,
Совуқ юзда табассуминг кўраркан, жаллод
Титраб кетди, хатосидан айлади фарёд.

Мана ўша совуқ кўра... Энди бўш, жимжит;
На қул ва на масхарабоз, на хотин, на ит.
Аввал бунда кишиларни эзарди недир,
Қатта-кичик — ҳамма бирдай яшарди дилгир.
Энагамга югурардим... Оҳ, энагажон!
Ёқасига ёш тўқардим бўғилиб ёмон.
Унинг исмин айтсам енгил бўларди дардим,
Ҳамиша мен уни ихлос билан севардим?..
Унинг бенаф ва бемаъно юмшоқликлари
Хотиримда жонланади қайтадан бари.
Қалбим янги ёвуз, ёмон нафратга тўлди...
Йўқ! Исёнкор ҳамда қатъий ёшликни энди,
Эслаб кўрсам, бирон дилхуш хотира ҳам йўқ,
Бироқ менинг ҳаётимни ёшлиқдан тўлиқ
Ураб, лаънат сира ўчмас бўлиб ёпишган,
Бари шундан, шу ерлардан бошимга тушган!

Нафрат билан атрофимга аста қарайман,
Саратонда соя-салқин бахш этган ўрмон
Тамом қирқиб ташланибди — шодман шу қадар!
Ўтлоқлар ҳам сарғиш, мудраб ётар подалар.
Ариқ қуриб қолган тамом, қийшайиб қуйи,
Ҳувиллаган якка бир уй турар шу кўйи.
Бунда олқиш, қийқириқлар, қадаҳ жаранги
Ситамларни бўғиб, янграб турарди мангу.
Фақат ҳамма одамларни эзган ҳукмдор
Эркин нафас олар эди яшаб беозор...

ЕМҒИР ОЛДИДАН

Кўтарилар ғувиллаб шамол,
Булутларни ҳайдар самога.
Арча синиб инграйди беҳол,
Ўрмон тўлар мунгли навога.

Қизил-сариқ ранг-баранг барглар
Сувга тушар қувиб бир-бирин,
Баданларга игнадай ботар
Эсаётган аччиқ изғирин.

Чор атрофга оқшом тўшалар;
Безовтадир қушларнинг бари,
Қағиллашиб зоғлар, зағчалар,
Чарх уради кўкда сарсари.

Йўлда шошган таратайканинг*
Туйнуги ҳам, усти ҳам ёлиқ.
«Ҳайда!»— дейди қамчи ўйнатиб,
Ямшичигига жандарм уриб дўқ...

* Таратайкада ўша вақтларда жандармлар сиёсий маҳбусларни олиб юришар эди.

* *
*

Қоронғу кўчадан тунда ўтсам жим,
Ҳаво булут бўлса, увласа бўрон —
Бемор, бошпанасиз, бечора дўстим,
Қиёфанг қаршимда бўлар намоён!
Дилозор бир хаёл мени эзади.
Толе ёшлигингдан илмади кўзга;
Отанг фақир эди, бағри тош эди,
Бировни севдингу, ёр бўлди ўзга.
Лекин ёлчитмади барибир эринг,
Қаттиқ қўл, беадаб экан муттаҳам;
Маҳкуми бўлмадинг, аразлаб кетдинг,
Бироқ яйрамадинг менга тегиб ҳам...

Ёдингдами, бир кун мен бетоб ва оч,
Жуда маъюс эдим, ғамгин, бедармон?
Ўша ўзимизнинг совуқ, яланғоч
Уйда дийдирардим босиб ҳаяжон.
Ёдингдами, тарнов дард ила ғувлаб,
Силқирди туйнукдан ёмғир тун-кун?
Йиғларди ўғилчанг қўллари музлаб,
Илиқ нафасинг-ла овутдинг уни.
Лекин тинчимади, ҳансираб огир,
Чинқирар эди у... Қуюқлашди тун;
Йиғлади, йиғлади, жон берди охир...
Энди сен ёш тўкиб, бекор бўлма хун!
Қайғу ва очликдан бугунми ёхуд
Эртага кўз юмиб кетармиз, аён,

Хўжайин сўкиниб олар уч тобут,
Сўнг, уччаламизни кўмар ёнма-ён.

Мен бунда, сен нари бурчакда маҳзун!
Ёдимда, беҳолсан, рангинг ҳам сўлгин.
Пинҳона ўйларинг сочарди учқун,
Қалбинг тугёнига ясардинг якун.

Мен мудраб қолибман. Аста кийиндинг.
Ясаниб-тусаниб чиқдингу шу дам,
Бир соатдан кейин тобут келтирдинг,
Келтирдинг эрингга кечки хўрак ҳам.
Уйни чироғимиз ёритди майин,
Нафсимиз озгина ором олганда.
Ўғлингни тобутга ётқиздик, кейин...
Бизга қўл чўзган ким? Тангрими, банда?
Бирон сўз демадинг ғамгин эгиб бош,
Сўраб ўлтирмадим ўшанда мен ҳам.
Фақат термилардик — кўзимизда ёш,
Қайғу ва ғазабда ёнарди танам.

Ҳозир қаердасан? Эй, бахтсиз гадо,
Тақдиринг домида ҳалок бўлдингми?
Ўзингга жўн йўлни кўрдингми раво
Ва машъум тақдиринг сени енгдими?
Ким қилар ҳимоя? Сени одамлар
Даҳшатли ном билан атар эҳтимол,
Ҳаттоки менда ҳам нафрат ловиллар,
Лекин бир ловиллаб, сўнажак дарҳол.

АХЛОҚЛИ ОДАМ

1

Хулқу одоб билан яшаб бир умр,
Ҳеч кимга ёмонлик қилмадим асло.
Юзга ўртик тутиб хотин тушмагур,
Ўйнаши уйига кетди шом аро:
Миршаб билан бориб ишни этдик ҳал...
Йигит хезланса ҳам, қилмадим жанжал!
Хотиним ўлимга бўлди мубтало,
Ғам ва номус айлаб жигарин кўмир...
Хулқу одоб билан яшаб бир умр,
Ҳеч кимга ёмонлик қилмадим асло.

2

Оғайним вақтида қарзин узмади,
Дўстона эслатдим: қолма қийноққа,
Қонун ажрим қилсин, ҳукмин бузмайди;
Қонун чиндан уни олди қамоққа.
Турмада ўлди у, қарзи бўйнида,
Лекин тўлғанмадим ғазаб қўйнида!
Қарзимдан ҳам кечдим ўша кун ҳатто,
Руҳини шод қилдим ёш тўкиб, шукр...
Хулқу одоб билан яшаб бир умр,
Ҳеч кимга ёмонлик қилмадим асло.

3

Ошпазликка бердим битта деҳқонни,
Яхши ошпаз бўлди охир азамат.

Менга, у беқаров қўйиб қозонни,
Тез-тез йўқолиши ёқмасди фақат,
Қитоб ўқиркан у, суаркан фикр,
Насихат, дўқ қилдим. Бўлмагач охир,
Ўғлимдек савасам, бўлма деб расво,
Сувга ташлаб ўлди телбаси тушкур!
Хулқу одоб билан яшаб бир умр,
Ҳеч кимга ёмонлик қилмадим асло!

4

Қизим муаллим-ла зимдан севишиб,
Қочмоқчи бўлибди олис бир жойга.
Дўқ урдим мен унга: шаштидан тушиб,
Турмушга чиқди сўнг бир кекса бойга.
Уй десанг — уймисан, йўқдир машмаша:
Бироқ бирдан сўлиб, сарғайиб Маша
Йил ўтмай кўз юмди сил бўлиб, эвоҳ,
Ҳайҳотдай бўлиб уй, йўқолди ҳузур...
Хулқу одоб билан яшаб бир умр,
Ҳеч кимга ёмонлик қилмадим асло.

Мен зиёрат қилдим мазоринг,
Оғир кунларимнинг ҳамдами!
Ҳамон тоза, гулдай рухсоринг
Ила яшнар қалбим чамани.

Ёдимда у азоб-уқубат...
Руҳ ҳам мажруҳ, мажруҳ эди тан.
Зулм остида эзилиб беҳад,
Учрашардим маъюс сен билан.

Кулгиларинг ва шўх сўзларинг
Қуволмасди оғир ўйимни,
Балки баттар кучлантирарди,
Сиқар эди хаста кўнглимни.

Мен ўйлардим, беғам қалбингда
Менинг учун йўқдир қизғаниш,
Илдиз ёйиб дардларим унда,
Шафқат билмай, қадаб турар ниш...

Ҳайҳот, ўтиб кетди у кун ҳам,
Ешлар хато қилади беҳос:
Кўз ёшисиз қайғудир мубҳам
Ва кулгусиз шодлик билинмас...

Улдинг... Тинди бўрон шундайин,
Дўст тутинди менга бир жувон,

У йиғлайди, йиғлаган сайин
Шўхликларинг эслайман ҳамон.

Энди менга жуда ҳам азиз
Кўринади у ғамли кунлар,
Беҳад меҳр, севгига тўлиб,
Юрагимга чирмашиб ўйнар.

Афсус, дейман энди соғиниб:
«Нечун қадрин билмадим экан?»
Кўз олдимда ҳамиша ёниб,
Ёшлик каби яшнаб турасан.

Кўзинг ёниб, сочинг қилпираб,
«Шод бўл!» дейсан, мана, қаршимда.
Жаранглайди кулгинг садоси,
Дардли ёшлар қўзғаб қалбимда..

ЎРИЛМАГАН ПАЙҚАЛ

(1854)

Кеч куз. Учди-кетди қушлар чувиллаб,
Бўш қолди ўрмонлар, қирлар ҳувиллаб.

Ўрилмай қолипти парча ер фақат,
Қўрганнинг қалбида уйғотар ҳасрат.

Пичирлаб сўзлашар бошоқлар гўё.
«Кузнинг бўронида қолдик-ку, эвоҳ.

Оғирдир букилиб тупроқда ёгмоқ,
Бўлиқ бошоқларни чангда булғатмоқ.

Бизни ҳар кун талар қуш галалари,
Ўткинчи, таланчи, суқ, мечкай бари.

Пайҳон этар қуён, савалар бўрон...
Қайда бизнинг қўшчи? Нега йўқ ҳамон?

Ё ҳосил бобида жуда каммизми?
Яримиз пишгану, ярим хоммизми?

Йўқ, бизда камлик йўқ, аллақачонлар —
Бўлиқмиз, тўлиқмиз, етилган донлар.

Сепмагандир деҳқон бизларни шамол
Далага учириб қилсин, деб, поймол?..»

Ел шу чоқ етказди қайғули жавоб:
— Қўшчингизда йўқдир на мажол, на тоб,

Нечун ҳайдаб-экан, биларди. Бироқ
Қўрпасига қараб чўзмабди оёқ.

Бечора туз тотмас, қултум сув ичмас,
Хаста юрагини қурт ер бу нафас.

Шу ерни кўкартган сахий қўллари
Қовжираб ётипти косов сингари.

Омочнинг кетидан бемажол юрган,
Хаёллар ичида шу ерни сурган

Қўшчи кўзларидан нур ариб кетди,
Мунгли қўшиғи ҳам сўнггига етди.

Бугун сенинг қирмизи юзинг
Қайда, кимга ёғдирар зиё?
Оҳ танҳолик! Бу танҳоликни
Мен ҳеч кимга кўрмайман раво!

Бир маҳаллар, қўнганда оқшом,
Ҳузуримга келардинг ёниб,
Билмас эдик ғамни икковлон,
Сайр этардик яйраб, қувониб.

Кейин эса, эҳтирос билан
Муҳаббатинг этардинг изҳор!
Эсингдадир, тишларимни сен
Жуда севар эдинг, эй дилдор,

Тишларимга қараб тўймасдинг;
Упар эдинг кўнглимни хушлаб,
Ҳатто ўша тишлар билан ҳам
Қололмадим мен сени ушлаб.

* *
*

Ҳаётим байрами—ёшлик йиллари
Зил меҳнат остида бўлдилар яксон.
Мен эрк арзандаси шоир сингари
Тотмадим танбаллик завқини ҳеч қачон.

Қалбимни узоқ вақт кемирган дардим
Қийнаб, сизмай қолган чоғда дилимга,
Одатий ишимни мен тарк этардим
Сўз излаб, қаламим олиб қўлимга.

Қофия либосин кийган бу сўзлар
Насрий ривоятдан асло қолишмай,
Юмшоқ кўнгилларга чизади излар
Мунг тўла, аламли кўзлар ёшидай.

Улардан ақалли баъзи бирларин
Умри боқий, деган ғурурим йўқдир.
Қалбимнинг шиддатли, қўпол шеърлари,
Сарин шеърятдан анча йироқдир!

Сенда яратувчи санъат йўқ, шеърим...
Аммо қайнаб турар томирингда қоним.
Сенда тантанали порлайди қаҳрим,
Сенда ёниб тугар ишқ-ҳаяжоним.

Бу ишқ яхшиларни улуғлар мудом,
Ёвуз, нодонларга лаънатдир бу ишқ.
Бечора куйчига бағишлар илҳом,
Унинг парвозига қанотдир бу ишқ.

* *
*

Оғир бўлди унинг қисмати ғоят:
Орзу, дард, кўз ёшинг ютиб сукут қил!
Эрк, ёшлик, эҳтирос, ишқу садоқат —
Барин бахш этганинг ашаддий қотил.

Ҳеч ерга чиқмайди, кўрмас ҳеч кимни,
Муте, ҳуркак кўзу дили тўла мунг.
Бемаъни сўзлару аччиқ танбеҳни
Жимгина тинглаши керак лолу гунг:

«Дема, ёшлигингни мен этдим хазон
Менинг рашким билан жигаринг яра.
Дема... тўрдан менга гўр яқин бу он,
Сен эса баҳорнинг гулидан сара.

Қарғама, менга дуч келганинг онни,
«Севаман» деганим кунни қарғама.
Мана, куним яқин, сенинг армонни
Ўз ўлими билан оқлагум яна.

Дема, сенинг умринг борлиғи ғурбат,
Хастанани атама, бахтингга гўрков.
Менинг истиқболда қоронғу лаҳад,
Сени кутар оғуш — мисоли олов.

Биламан, ўзгага бергансан кўнгил,
Оғир, мени аяб, ўзгани кутмоқ.

Шошма, кўп қолмади, озроқ сабр қил,
Тақдир бошлаганин керак тугатмоқ!..»

Нақадар ўлдиргич, мудҳиш бу сўзлар!..
Хотин гўзал ҳайкалсимон тик, сокин.
Мўлтирар ҳам аянч, ҳам ўтли кўзлар..
Не ҳам деяр эди эрига хотин?..

У Қ У В Ч И

— Ҳа, тезроқ юр, жонивор, ҳа, чу!
Хира осмон, ғамгин тўқай ҳам
Мени жуда зериктирди-ку...
Кел, ёнимга чиқиб ол, бўтам.

Оёқ яланг, баданларинг кир,
Кўксинг очиқ, кийимлар жулдур.
Тортинмоқнинг нафи йўқ, ахир!
Кўплар ўтган бу шонли йўлдир.

Ҳа, кўряпман, жилдингда китоб,
Ўқишгами? Ҳа, дуруст, эркам...
Демак, отанг сарф этган шу тоб
Сенга сўнги чақасини ҳам.

Билдим, сенга қишлоқи отин
Тутқизишти бир ярим танга.
Ва ўткинчи савдогар хотин
Чой пули ҳам берипти сенга.

Балки сен ҳам қулликдан шу дам
Эрк олганлар бирисан!.. Маъқул!
Янгиликмас бу тасодиф ҳам,
Қўрқма, очдан ўлмайсан, ўғил.

Тушунасан мактабда тезда
Архангельскнинг деҳқонин

Худо ва ўз хоҳиши билан
Буюк доно, олим бўлганин.

Москвага етказиб қўяр
Бир меҳрибон чиқиб бахтингга,
Дорилфунун қулочин ёяр
Ва айланар тушларинг ўнгга.

Унинг бағри бошқача ва кенг,
Қўрқма, ўрган, меҳнат қилиб ўс,
Шунинг учун сени қалбимдан
Севаман мен, онажоним Русь!

Бу табиат ҳамиша гуллар,
Бу ватанки, ҳали соғ-омон:
Халқдан қанча шон-шуҳратлилар
Етиштирар, бил; улар ҳар он —

Фазилатли бўлар ва ноёб
Юртни жондан севган кишилар:
Беғам, совуқ, қуруқлар ичра
Буюк, сахий ва олижаноб!

ШОИР ВА ГРАЖДАНИН

Гражданин

(Киради)

Яна ёлғиз, яна бадқовоқ,
Ижод қилмай, ётибди бекор.

Шоир

«Ҳоли хароб» сўзин қўшиб боқ,
Шунда бўлар суратим тайёр.

Гражданин

Ажаб сурат! На олижаноб
Ва на гўзалликдан асар бор,
Фақат разил ва девонавор
Ётар шундай ваҳший жонивор.

Шоир

Ҳа, не бўпти?

Гражданин

Қуяман фақат.

Шоир

Бўлмаса кет!

Гражданин

Қулоқ сол: уят.

Тур ўрнингдан! Сен биласанки,
Етиб келди қандай бир замон,
Эл ғамини еган ҳар бир жон,
Сотилмаган содиқ ҳар киши,
Бўлса қобил, кучи, бардоши.
Ётмаслиги лозимдир бу он.

Шоир

Дейлик, нодир кишиман: демак,
Аввал менга иш бериш керак.

Гражданин

Ана холос! Сенинг ишинг бор,
Вақтинчалик ухладинг фақат,
Уйғон! Дадил айбинг қил изҳор.

Шоир

Ҳа, тушундим шамангга албат,
Аммо мен бир жаҳонгашта қуш,
Сўзлашишга, афсус, йўқдир хуш.

(Китобни олади)

Бу саҳифа, нажотбахш Пушкин,
Буни ўқи, таънадан тушгин!

Гражданин

(Ўқийди)

«Биз дунёга келганмиз на баҳс,
На бир тама ва на жанг учун,
Биз туғилдик илҳомбахш нафас,
Мадҳу сано, соз оҳанг учун».

Ш о и р

(Завқланиб)

О, бу сўзлар нақадар матлуб!..
Илҳомимга бўлмасдан мағлуб,
Яшасайдим сал ақллироқ,
Кетар эдим шеърдан ҳам йироқ.

Г р а ж д а н и н

Ҳа, ажойиб хушоҳанг... бай-бай!
Таърифсиздир бу куй салмоқда.
Ҳагто, шоир қалбидан тундай
Нохушлиги қочар шу чоқда.
Чин кўнгилдан шодман — келди вақт!
Мен ҳам шерик сенинг завқингга,
Иқрорманки шеърларинг фақат
Ором берар кўнглим, шавқимга.

Ш о и р

Гапирмагин бекор, беҳуда!
Китобхонсан қувватли. Аммо
Ваҳшийдирсан танқидда жуда.
Наздингда мен буюк ва гўё
Пушкиндан ҳам етук бир шоир,
Гапни қара?!

Г р а ж д а н и н

Унчалик эмас?

Достонларинг мужмалдир, зотан
Кўшигинг ҳам мутлақ янгимас.
Ҳажвларинг йироқдир завқдан,
Дилозор ва ниҳоятда паст.
Шеъринг суюқ. Таниқсан, бироқ
Кун йўғида юлдуз ҳам порлоқ.
Бошимиздан кечаётган шу
Ваҳимали қоп-қора тунда
Йиртқич эркин изғимоқда-ю,
Гангиб қолди одам кўрқувда,
Машъалингни сен баланд тутдинг,

Лек тангрига манзур бўлмади
Бўрон аро порлаб ёниши,
Эл йўлига шуъла сочиши;
Титроқ учқун ўша зулматда
Жиндек ёнди, милтиллади-да
Талвасада уролмади барқ,
Дуо қилгил, етсин қуёшга
Ва нурига ботсин, бўлсин ғарқ!

Йўқ, сен Пушкин эмассан, бироқ
Кўринмагач қуёш то бу чоғ,
Ухламоқлик, албатта, уят,
Яна уят, ғамли йилларда
Кўк ва денгиз, водийлар ҳуснин,
Сатангларнинг ноз-карашмасин
Мақтаб ёзиш, куйлаш тилларда...

Сукут этар момақалди роқ,
Сув мавжи-ла осмон баҳс этар,
Ел ёқимли, эркаю мудроқ
Елканни ҳам аранг тебратар.
Кема сузар текис ва гўзал,
Йўловчилар кўнгли тўқ жуда,
Гўё оёқлари остида
Кемамас, ер эди бу маҳал.
Бироқ чақмоқ чақди шу замон.
Жиҳозларни юлқийди бўрон,
Лангарни эгар... Бундай чоғ
Яхши эмас шахмат ўйнамоқ
Ва хотиржам қўшиқ куйламоқ!
Ана, ит ҳам хавфни кўради,
Елга қараб тинмай ҳуради,
Унинг бошқа иши йўқ бундан...
Не қилардинг, шоир, шунда сан?
Наҳот, ўзинг холи гўшада
Илҳом билан созинг чалардинг,
Ялқовларнинг қулоқларига
Ором бериб, тинчиб қолардинг,
Ҳам бўронни босмоқ бўлардинг?

Вазифанга содиқсан, майли,
Ҳар ким бўлиб таъзим бандаси,
Жон берса ўз шахси туфайли,

Ватанинга борми фойдаси?
Ватанини азиз, улуғвор
Билган софдил одам жуда кам.
Уларгадир тангри мададкор!
Қолганларда йўқдир мақсад ҳам.
Бири — ўғри, молпараст — пасткаш.
Бири — чучмал бир ашулакаш .
Баъзилари қуруқ донишманд,
Қилган иши насиҳат ва панд,
Ўзларини авайлаб жуда,
Ҳеч иш қилмай солишади дод:
«Тузалмайди бу бизнинг авлод,
Ўлмоқ истамаймиз беҳуда!
Кутмоқчимиз: эҳтимол замон
Ердам бериб юборар бирдан.
Биз беозор ҳамда безиён
Ва, шунинг-чун, мағруримиз бундан».
Иззати нафс орзусин чиндан
Такаббурлар яширар, алдар,
Ким бўлмагин, лекин... биродар,
(Фақирдан иш, бойдан гап деган.)
Ишонма ҳеч, бу жирканч мантиқ!
Бу йўлдан қўрқ, бўлма мойил ҳам,
Худбинларга ўхшама ортиқ,
Бўлай десанг фойдали одам!
Онасининг ғам-ғуссасига
Ўғил асло парвосиз боқмас,
Куйдирмай жон ўз ўлкасига
Юрган содиқ гражддан эмас,
Бундан қаттиқ таъна ҳам бўлмас...
Ўтга киргил ватан шаъни-чун,
Эътиқодинг ва севгинг учун...
Бор, ҳалок бўл доғсиз, нуқсонсиз.
Ўлмагайсан беҳуда, беиз...
Замирида қон оққан ҳар иш
Мустаҳкамдир, беражак туриш.

Сен шоирсан! Туғма самовий,
Асрий ҳақиқатлар жарчиси,
Парча нонга эга бўлмаган
Бу ватаннинг ҳар заҳматчиси
Арзимайди созингга, деган —
Сўзларга сен сира ишонма!

Ишон, барбод бўлмас одамзод,
Ўлмагандир дилларда тангри,
Шу диллардан чиққан дод-фарёд
Унга доим аёндир бари!
Граждан бўл? Хизмат — санъатда,
Ватандошлар учун қил ижод.
Заковатинг элга кўрсат-да,
Пок севгига қилгил эътиқод.
Истеъдодга бўлсанг бой агар,
Уринмагил қилишга кўз-кўз;
Меҳнатингда ўзи барқ урар
У ҳаётбахш нури ҳам сўзсиз.
Кўргил, қаттиқ тошни парчалар
Уша қашшоқ, фақир заҳматкаш,
Болғасининг зарбидан сачрар
Теваракка учқун ва оташ!

Ш о и р

Тугатдингми сен ўз сўзингни?
Оз бўлмаса ухлаб қолибман.
Қим қўйибди бизга бу гапни,
Йўлни жуда узоқ солибсан.
Ўгит қилмоқ доҳийларга хос
Ва серғайрат, зўр дилларга хос.
Биз-ку, руҳан танбал ва қўрқоқ,
Ҳаммамиз ҳам пасткаш, мақтанчоқ,
Арзимаёмиз сариқ чақага.
Шошиламиз, шуҳратпарастмиз,
Адашишга қўрқамиз йўлдан
Ва юрамиз топталган чўлдан
Ўзга ёққа бурилсак агар,
Биз ҳалокмиз, дунё бўлар тор!
Шеър ҳунари қандай хору зор!

Бахтиёрдир ун чиқармаган,
Жимжит юрган оддий граждан:
Гўдаклардан у ёт санъатга,
Ихтиёри унинг ўзида,
Элтар уни яхши ниятга,
Иши қизғин, жойида жуда...

Гражданин

Хукминг унча маъқулмас, бироқ
Сеникими? Ўз сўзингми бу?
Айта олар эдинг тўғрироқ:
Бўлмасанг ҳам шоир, лекин сан
Гражданин бўлишга бурчлисан.
Гражданин бу нима демак?
Ватанига чин фарзанд бўлмак.
Оҳ, етарли бой ва савдогар,
Кадет, мешчан ҳамда тўралар,
Оқсуяклар, шоирлар ҳатто!
Бизга керак гражданин, аммо!
Қани ўша? Кимни сўрасанг!
Ҳазалчи-ю нуқул сенатор,
Қаҳрамону ва йўл бошловчи,
Соҳиби мулк ва плантатор.
Ким жонажон юрт граждани?
Жавоб бергил. Қайда? Йўқ жавоб,
Ётдир унинг буюк идеали
Ҳатто шоир кўнглига шу тоб!
Орамизда бўлса у агар,
Кўзларидан қандай ёш тўкар?..
Бўлдингми сен унга баравар!
Қисматига тушган зўр мушкул,
Тиламайди яхши ҳисса ҳам.
Ватанининг дардини буткул
Ўз дарди деб билади ҳар дам.

.....
.....
Сурон солиб момақалди роқ
Эркин ўпқон сари ҳайдайди;
Онт ичади шоир ўша чоқ,
Ё бўлмаса тинмай инграйди,
Гражданин эса, жим турар,
Зулмга у сўзсиз бош эгар.
Қачонгача сукут этаман...
Тақдир бизнинг орамизда ҳам
Оз бўлса-да, лойиқ гражданин
Чақирганди... Биласанми сан
Қисматларин?.. Тиз чўк, энди тин.
Танбал? Кулунч сенинг хаёлинг,
Тутуриқсиз ва ночор ҳолинг.

Киноянгда сира маъно йўқ,
Шудир ҳақ сўз ҳамда холис гап:
Маҳмадона шоир бахтиёр,
Ун чиқармас гражданлар хор!

Ш о и р

Урилганни ўлгунча уриш —
Бу эмасдир ақлли бир иш.
Сен ҳақлисан: Ҳа, шоирга сўз
Эркинлиги аро яшамоқ
Осонроқдир. Хурсандлик шунда.
Унга даҳлим бормикан бироқ?
О! Ҳасратли, оғир, беғараз,
Ғоят бефарқ ёшлик йилларим
Жўшқин эди, ўйноқ бетиним,
Илҳомимнинг тулпори — пегас!*
Гул ўрнига қалаб тиканак
Илҳомимнинг ёзиқ ёлига,
Парнасни** мен этдим мағрур тарк!
Ҳайиқмасдан, сира қўрқмасдан
Борар эдим зиндонлар сари,
Касалхона, судга кирмасдан
Ўтмас эдим, ундаги бари
Кўрганларим сўзлашга тил лол...
Қасамёдки, нафратланардим!
Қасамёдки, чиндан севардим!
Хўш, сўнгра-чи?.. Тинглаб овозим,
Бу, дедилар, бир қуруқ тўхмат;
Қўйдим сўнгра тўхтатиб созим.
Йўқса бошим кетарди албат...
Хўш, не чора? Аҳмоқлик, ахир,
Одамни ё тақдирни айблаш.
Кечирганда бошимдан кураш,
Курашардим бўлса ҳам оғир.
Аммо...ҳалок бўлмоқлик... қачон?
Йигирмада эдим у замон.

* Пегас — қадим юнон афсоналарида учар от бўлиб, шоирлар уни илҳом симболи деб юритганлар.

** Парнас — Юнонистонда жуда баланд бир тоғ бўлиб, қадим юнонлар бу тоғни муқаддас тоғ Аполлон ва илҳом париларининг турар жойи, шоирлар ва шеърят макони деб атаганлар.

Оқими шўх эркин бир денгиз
Қаби турмуш алдаб қўйилди,
Севги инъом этиб, у лазиз,
Соз кўринди, роҳат туюлди.
Зирқирарди юрагим, ажаб...
Аммо қанча бўлмасин сабаб,
Яширолмама, аччиқ ҳақиқат.
Соф граждан сўзин айтганда
Бошимни мен қўйига эгиб,
Тан бераман энди мен фақат.
Уша бадбахт, бекор аланга
Ҳанузгача кўксимни ёқар.
Қувонаман, бир кимса менга
Нафрат билан тош отса агар.
Шўрлик! Нечун поймол қилдинг
Бу муқаддас одам бурчини?
Ҳаётдан сен нима ҳам олдинг,
Хаста ўғли хаста асрнинг?..
Муҳаббатим ва ҳаяжоним
Ҳам ҳаётим билсангиз эди...
Ғазабимдан қорайиб қоним,
Гўр оғзида турибман энди...

Оҳ! Дастлабки менинг қўшиғим
Сўнгги видо қўшиғи бўлди!
Илҳомимнинг париси — ишқим
Яширди юз, ҳасратга тўлди,
Шундан бери учрашамиз оз,
Ранги синиқ келади пинҳон,
Қуйиб-ёниб пичирлар бир оз,
Мағрур қўшиқ айтар ул ҳамон.
Гоҳ шаҳарга, гоҳо чўлларга,
Орзу тўла, чақириб қолар,
Шалдирагач бирлан занжирлар,
Яшиндай тез кўздан йўқолар,
Ҳали унга ёт бўлган йўқдим,
Аммо қўрқдим! Жуда ҳам қўрқдим!
Элга тушган ғам тўфониди
Яқинларим фарқ бўлганида,
Гоҳо осмон гулдуросини,
Гоҳи денгиз қаҳр садосини
Соф юракдан мақтаб куйладим,
Кичик ўғрилари савадим

Қатталарнинг лаззати учун,
Болаларни ҳайрон қолдирдим
Ботирликнинг кўрсатиб кучин.
Мақтасалар, мен фахрландим.
Йиллар зулми остида қалбим
Совиб кетди ҳамма нарсадан,
Юз ўғирди мендан илҳомим,
Бошим чиқмас ҳамон таънадан,
Энди уни чорлайман бекор.
Эвоҳ! Боқмас, қилар мендан ор.
У бир нурки, мен билолмайман
Ва ҳеч қачон таниёлмайман.
Оҳ, илҳомим, дилда бир замон
Бўлганмидинг тасодиф меҳмон?
Ёки сенга тамом бошқа бир
Қобилият бердимми тақдир?
Оҳ! Ким билар? Даҳшатли қисмат
Тубсиз зулмат ичра йўқолди,
Бир тиканли гулдаста фақат
Сенинг сўлғин ҳуснингда қолди.

О Ш И Қ Қ А

Қачонлардир кечган кўп оғир
Ҳаётимни эслаб янгидан,
Сенинг умид ила янграган
Сўзларингни тинглайман бир-бир.

Ишқнинг жўшқин хаёли билан
Худди сендай ёнганман мен ҳам.
Лекин енгил дўстлар билан мен
Хаёлимни кўрмадим баҳам.

Рашкнинг оғир хавфидан ҳорган
Юрагимнинг қувончи учун
Номусли дил хилватгоҳига
Келтирмадим ҳеч кимни яқин

Мана энди, ловиллаб сўнгач
Юрагимни ўртаган оташ,
Худди лаззат эмаётгандай
Ўша бахтдан сўзлайман яккаш.

Уй соҳиби кетганда йироқ,
Е қабрга бош кўйганда жим,
Биз муқаддас, азиз даргоҳга
Шундай осон бўламиз ҳоким.

* *
*

Бунчалар юввошсан ва итоаткор,
Сен унга чўрисан, бағринг тўладир
Барча илтифотлар — унга барибир,
Қалбида на иссиқ, на совуғи бор.

Ёшлик чоғларингни эслагин бир дам,
Серишва, димоғдор, чиройда танҳо.
Ситамкор ҳукминг-ла ёғдирдинг жафо,
Аmmo у севарди сени шунда ҳам.

Кузнинг қуёши ҳам шундай беоташ,
Зангори осмонда кўрки бор фақат.
Ёзда бўронларни ёриб, ҳаётбахш
Олов нурларини сочар беминнат.

МАҲКАМА ОСТОНАСИДАГИ УЙЛАР

Маҳкама эшиги. Улуғ айём кун
Шаҳар аҳли қилиб хушомад,
Чўчинқираб эгганча қомат,
Шу эшикка оқади бутун;
Ёзиб ном ва мартабаларин,
Уй-уйига қайтар меҳмонлар.
Ўзларидан мамнун аъёнлар,
Бажаргандай вазифаларин!
Оддий кунлар эса бу ерга
Оқиб келар қашшоқлар, туллар,
Бошпанасиз, ишсиз йўқсиллар,
Чоллар келар мункайиб зўрға
Курьерлардан тинмас эшик ҳам,
Қоғоз тутиб изғишар улар.
Бири қайтса куйлаб, хотиржам,
Кўз-ёш тўкиб баъзилар.
Бир кун кўрдим келди кекса, ёш
Қишлоқилар — рус мужиклари,
Бутхонага чўқиниб бари,
Бир чеккада эгиб турди бош.
Дарвозабон кўринди. «Йўл бер» —
Дея аста ёлворди улар.
Дарвозабон кўрдик, жулдур,
Юз-қўллари бужур одамлар!
Бари юпун. Бағоят ориқ,
Елкаларда йиртиқ, кир чакмон.
Кўкракда бут, оёқлари қон
Ва титилган хонаки чориқ.

(Ҳа, уларнинг кимлиги тайин,
Келган узоқ вилоятлардан.)
«Ҳайда!— деди кимдир.— Хўжайин
Ҳазар қилар бунақа халқдан».
Ёлворишди, бирмунча пора
Беришса-да, кўнмади баттол.
Дарвозани беркитди дарҳол,
Ғарибларни қилди овора.
Қўл силкишиб мужиклар ночор,
Кун тиғида чекишиб нола
Ва тангрига қилиб ҳавола
Жўнадилар бош яланг, наҳор...

Ҳашаматли сарой соҳиби
Маст уйқуда ҳали ҳам. Эй сан,
Ҳаётни бир қўғирчоқ каби
Айш-ишратдан иборат билган,
Уйғон! Дарҳол уларни қайтар!
Паноҳ тортиб келганди улар!
Аммо ҳар вақт хайрли ишга
Бахтлиларнинг қулоғидир кар..

Қўрқитолмас сени ҳеч осмон,
Момақалди роқ сурони.
Одамларнинг эса, бегумон,
Исканжангда титрайди жони.

Ахир, улар келганди ҳасрат
Ва арз билан сенга ниҳоят.
Сенга нима уларнинг ғами,
Сенга нима фақир, юпун халқ?
Қайф-сафоли ҳаётинг таъми
Сени басир қилгандир мутлақ.
Сенга нима бу хил даҳмаза,
Юрт қайғуси ғамхўрлик, эҳсон?
Бунингсиз ҳам жон билан яшаб,
Шуҳрат билан ўлмоғинг аён?
Хушвақт кунлар қўйнида беғам
Туғаб кетар охир умринг ҳам:
Сицилия бағрида, ётиб
Хушбўй дарахтларнинг остида,
Мовий денгиз мавжи устида
Пояндозлар қолдириб, ботиб

Бораётган кунга боқиб сан
Ўрта денгиз тўлқинларининг
Аллаловчи шовқинларининг
Муҳитида ухлаб кетасан,
Бола-чақанг бошингда. (Фақат,
Ўлимингни кутар бетоқат).
Келтирилур жасадинг сенинг
Дафн этмоқ учун бу ерга.
Ўтказилар шунда мотаминг,
Қўядилар сени қабрга
Ичларида сўкиб, лаънатлаб,
Тилларида ўлгудай мақтаб!..

Аммо нега шундай одамни
Бетинч этдик фуқаро учун!
Олсак бўлмайдимиз аламни
Ўшаларнинг ўзидан бутун?
Азоб чекса битта камбағал,
Нима бўпти?.. Қайтага эрмак.
Авом чидар. Одати азал.
Нега четдан эрмак қидирмак?
Қайта туриб улар қишлоққа,
Майхонада тугатар борин.
Сўнг ёлвориб она тупроққа,
Масту аласт айтади зорин...
Она тупроқ! Айтгил бизга сан,
Қачонгача ўтамиз ғамда?
Рус мужиги нола қилмаган
Жой бормикин ёруғ оламда?
Оҳ уради йўлларда зор-зор,
Оҳ уради сургунда, қонда,
Оҳ уради қамоқда бедор,
Темир занжир остида, қонда;
Оҳ уради қирларда чанқоқ,
Араваю ғарам остида,
Оҳ уради, чекади фироқ
Омборларда, бойлар дастида;
Туғилгани учун пушаймон,
Уйида ҳам чекади фиғон.
Оҳ уради у бечоралар
Олис шаҳри — ғамхонасида,
Оҳ уради қалби поралар
Маҳкамалар остонасида.

Кел, Волганинг қирғоғига чиқ,
Бу янграган кимларнинг зори?
Бу — бизларда аталмиш қўшиқ,
Бурлақларнинг чеккан азоби!..
Волга! Волга! Навбаҳорда ҳам
Уша зордай тоша олмайсан.
Улуғ халқни ўртаган алам
Тўлқинидан оша олмайсан,
Қаердаки халқ бор — қайғу бор,
Сенда нечун фарёд билан ғам?
Кучли тўлиб, жўшиб шиддаткор,
Қачон уйғонасан, жонгинам?
Ё тан бериб тақдирингга бот,
Қўл ювдингми дунёдан мангу —
Дардли қўшиқ айлагач ижод,
Виждонингни қучдими уйқу?..

ЕРЕМУШКА ҚҰШИҒИ

Иссиқ кучли, тўхта киракаш,
Мадор йўқдир яна юрмоққа.
Бугдой пишар саратон яккаш,
Қишлоқ аҳли кўчган ўтлоққа!

Ху, қаққайган эшик олдида
Бир энага ўлтирар, холос.
Гўдагини аллалайди-ю,
Ўзи мудраб қолибди паққос.

У пичирлаб айтади қўшиқ,
Бош тебратиб чўқинади ҳам.
Мудрайди-ю, пичирлар лаби,
Мен ёнига ўлтирдим шу дам.

Қўшиғи шу:

«Эркам, бу дамда
Сенга бошим юз тубан эгай.
Бири кам бу кўҳна оламда
Ҳеч қайғусиз яша, болакай!

Сени катта Еремушкалар
Тезроқ одам қилолсин деб ман
Кўз нуримдан тўкиб солдим зар,
Бошим эгдим сен учун ҳарчанд!

Катта йўлда одамлар ила
Ташлай олгин дўстона қадам.

Болалардек шодона кул ва
Ҳазил-ҳузул қила ол ҳар дам.

Гоҳ шод, гоҳо дардга қоришиқ
Ҳаёт давом этар бепарво...»
Эҳ, бу қўшиқ, ярамас қўшиқ,
Қампир, менга бер гални, оббо!

«Ол, қадрдон! Қаерликсан сен?»
— Уткинчиман! Шаҳарлик одам!
«Ма, ол, тебрат! Ором олай мен,
Давом эттир қўшиғимни ҳам!»

— Куйламасдан бўлурми, она,
Ўз қўшиғим куйлай бу палла.
Бир қўшиқки, фарқли, ягона,
«Алла болам, алла-ю алла!

Жоҳилликнинг уруғларини
Сепган ҳаёт оқилларин у
Қарғаб ўтсин, ақлсизларнинг
Турмушига минг лаънат мангу!

Диёримиз томири ичра
Тоза ҳаёт қони оқмади.
Яхшиликнинг уруғи сира,
Гул ёзмади, кулиб боқмади.

Бахтли бўлгин. Янги кунларнинг
Тўлқинида тўлиб-тўлиб оқ,
Лек чириган эски удумга
Жон бермагин ўйламай мутлақ!

Эркин ҳаёт завқларига сен
Озод қалбни бағишла, аммо
Инсонларнинг интилишига,
Кўз нурига ғов бўлма асло!

Улар билан бирга туғилдинг,
Уларни сен асра, сева бил.
Улар номи: Дўстлик ва тенглик.
Ҳам озодлик! Яшнаб кетар дил.

Уларни сев! Ҳаётингни ҳам
Сўнгигача хизмат қил фақат.
Улар билан гўзалдир олам,
Улар билан яшар муҳаббат!

Шунда она-Ватанингга сен
Туғиласан бўлиб чин фарзанд.
Шунда қуллик ҳалқаси ичра
Бўлмагайсан асло занжирбанд!

Туғилади шунда қадрли
Ҳамда улкан меҳнатга ишонч.
Қувғинларга доим ҳорғинлик,
Сенга эса туганмас қувонч.

Гар нафратинг бўлса ҳақиқат,
Гар ишончинг бўлса муқаддас,
Зулмат ичра машъалдай ёниб,
Халқинг билан оласан нафас!

Ва ҳоказо...» Уйғонди шунда
Ва йиғини бошлади гўдак.
Энага ҳам чўқиндию тез,
Қўлга олди болани андак.

«Қорнинг очми, эма қол, гўдак,
Алла болам, алла-ю алла».
Ва ўзининг қадим қўшиғин
Бошлаворди кампир шу палла!

ДЕҲҚОН БОЛАЛАРИ

Тагин қишлоқдамен, Баъзан қилиб ов,
Баъзан байт ёзаман — кун кечар беғам
Кеча ботқоқ кечиб, чарчадим яёв,
Саройда ухладим узоқ, хотиржам.
Ёриқ тирқишлардан ўйинга тушар,
Уйғонсам, шўх-қувноқ қуёш шуъласи.
Каптар ғув ғувлашда; тепада учар
 Тинмай чағиллашиб зағча галаси.
Қандайдир бир қуш ҳам қанотин қоқар,
Соясидан билдим, қарғанинг ўзи.
Ажабо... Пичирлаш. Мўралаб боқар
 Тирқишлардан аллакимларнинг кўзи!
Ранго-ранг — зангор кўз, қўй кўз, қуралай,
 Дала гулларидай, хўп жавдирашар.
Нечоғлик беозор, эркин, ёқимтой,
 Нечоғлик қутлуғ меҳр уларда яшар!
Гўдак кўзларини севаман қандай!
 Унинг ифодасин англайман дарҳол.
Мен қотдим: жўш урди меҳрим пайдар-пай...
 Ана тагин пичир бошланди!

Б и р и н ч и о в о з

Соқол!

И к к и н ч и

Тўра деганлари!..

У ч и н ч и

Шайтонлар, секин!

И к к и н ч и

Тўраларда мўйлов бўлади фақат!

Б и р и н ч и

Оёқлари бўлса — хоодай узун.

Т ў р т и н ч и

Қаранг, шапкасида, ҳу ана — соат!

Б е ш и н ч и

Аҳа, аломат-ку!

О л т и н ч и

Занжири олтин...

Е т т и н ч и

Қиммат турса керак?

С а к к и з и н ч и

Қуёшдай ёрқин!

Т ў қ қ и з и н ч и

Ҳу, ана, ити ҳам зўр экан, лекин!
Қаранглар, оғзидан сўлаги оқар.

Б е ш и н ч и

Милтиқ! Қаранглар-а, қўшоғиз тағин,
Уқдони кертигу...

Учинчи
(Қўрқиб)

Биз томон боқар!

Тўртинчи

Ҳеч гапмас! Кўрайлик яна, Гриша!

Учинчи

Уради...

Айғоқчилар қўрқиб ҳаммаси
Тумтарақай қочди: одамни кўрса
Шундоқ учар хирмондан чумчуқ галаси,
Жим қолиб, кўз юмдим — тағин келдилар,
Тирқишлардан боқар кўзлар, йилтироқ
Буюмларга кўп ҳайрон бўлдилар,
Оқибат менга ҳукм ўқишди шундоқ:
— Эҳ, бечора, овда нима қиласан!
Печкангда ёт, бу иш сенга қўл келмас!
Тўра эмас: аниқ овдан қайтаркан,
Гаврил билан келди...— «Эшитади, бас!»

Эй, шўх алдоқчилар! Тез-тез кўрса ким,
Деҳқон болаларин севар бегумон.
«Тубан одамлар» деб ҳатто, ўқувчим,
Сен ҳазар қилсанг ҳам, кўрсанг ҳам ёмон,
Мен ҳар қалай очиқ бўламан иқроқ:
Уларга ҳавасим келади ҳар чоқ,
Улар ҳаётида кўп ҳарорат бор,
Эркатоиларинг ҳам бўлса-чи шундоқ.
Бахтли-да! На билим, на роҳатда жон,
Гўдаклиги шундай ўтар ҳар қалай.
Тўнгакларни титиб, ковлардим хазон,
Қўзиқорин излаб бирга мен талай.
Сероб жойни пайқаб кетар эдим,
Эртаси тополмай бўлардим сарсон,
«Қара, Савося, қандай ҳалқа бу!»
Икков тенг энгашиб, ушласак — илон!
Сакраб тушар эдим: чиқар омонсиз,
Савося куларди: «Ушладинг бекор!»
Сўнгра биз уларни мажақлаб сонсиз,
Кўприк панжарасига терардик қатор.

Ушбу мардлик учун кутардик ардоқ.
Сабаби йўлимиз серқатнов, катта.
Қора ишчи деган зотлар бесаноқ

Ўтиб турарди-да ундан албатта.

Ўтар тикувчи, юнг савагувчилар,
Ўтар тунукасос қазувчи ҳар кун
Ва ёки шаҳарда яшагувчилар
Монастирга ўтар ибодат учун.
Бизнинг қайрағочлар эди серсоя,
Дам олиб тўхташар унинг тагида.
Болалар шай: Киев шаҳри ҳақида,
Жониворлар ҳам турк макри ҳақида
Бошланарди кейин қизиқ ҳикоя.

Тили узунроқлар бўлиб қолса маст,
Волочёкдан бошлаб — Қозонга етар!
Ҳамманинг жонига тегар, аямас,
Ҳикоя устига масал ҳам айтар:
«Хуш қолинг, йигитлар! Ҳаракат қилинг,
Тангри ғазабига қолманг бемаҳал.
Вавило деган бой бор эди, билинг,
Бежо ношукурлик қилганди бир гал,
Озди, тўзди, синди ўшандан бери,
Арилари — болсиз, ери — унумсиз;
Унинг биттагина омадлик ери —
Бурнининг жуни кўп, ўсар тинимсиз!...»
Асбобларин ишчи ёярди бутун —
Рандалар, эговлар, искана, пичоқ:
«Қаранг, шайтончалар!» Хурсанд ўтар кун,
Кўрсатар, атайлаб болалар учун —
Эговлаш, қалайлаш бўлади қандоқ...
Ўткинчи ухлайди суҳбатдан ҳориб:
Ҳар бола қўлига бир асбоб олар,
Синдириб, қайириб, ишдан чиқариб,
Қўрқа-писа дарров қочишиб қолар.
Пармалар синару қайрилар пичоқ,
Ранда-ку, батамом бўлар қўл тутмас.
Арранинг тишлари тўмтоқдан-тўмтоқ,
Кун бўйи чархлагин, барибир ўтмас.
Баъзан узун кунлар ўтар шу жойда,
Ҳар янги ўткинчи — бир янги чўпчак...
Қўзиқорин тердик бир кез тўқайда,
Туш пайти, кун иссиқ!.. Тўқайлан чиқсак,

Оқар қаршимизда — нақ чаманзорда
 Кўк уқадай узун, буралма дарё,
 Сакраб-сакраб тушдик: кўк ўрмонзорда —
 Ялангликда, қўзи-қуйруқлар гўё,
 Қўнғир сочли митти бошлар оқарди,
 Бўш дарё юзида зап оқарарди.
 Дарёда янграрди кулги, дод, шовқин:
 Ўйин деб ўйинмас, жанжал деб жанжал.
 Ловиллаб ёнарди қоқ тепада кун.
 Уй-уйга болалар, овқатга ҳам гал!
 Қайтдик. Саватчалар лиммо-лим қўлда,
 Тагин қанча эртак! Дуч келди қуён,
 Қирпи тутдик, озроқ адашдик йўлда,
 Бўри кўрдик — қандоқ қўрқинч ва ёмон!
 Қирпига қурт-қумурсқа тутишар дарров,
 Қорней сут берганди, ичмади кўриб,
 Ҳай, майли...

Зулук излаб овора биров,
 Онаси кир ювар кўприкда туриб.
 Синглисин овулар эди биттаси,
 Яна бири далага квас элтмоқда.
 Қўйлагин бўйнига ўраб ўзгаси
 Қумда чизиб недир тасвир этмоқда;
 Лойқа сувда уннар битта қизалоқ,
 Ўзгаси яп-янги кўйлак кийипти.
 Қирмизи, билафша сафсар ҳамда оқ
 Гуллардан бошига гултож қўйипти.
 Талайи офтобда данг қотиб ётар,
 Анавилар ўйнар тиз чўкиб, бўртиб,
 Манов қиз савати-ла тойчани тутар,
 Сакраб минар, жўнар елдириб-йўртиб,
 Ўрганган тойчоги наҳотки йиқса!..
 Қуёш тиғларида туғилганди у,
 Даладан партуқда келтирилган-ку,
 Ювош чўвиридан наҳот ҳайиқса?..

Замбуруғ мавсуми тугамасданоқ,
 Қаранги, ҳаммадан қорайган дудоқ,
 Тиш қамашар — черник айни пишган чоқ!
 Ундан сўнг жўжағат маймунжон, ёнғоқ!
 Болалар суронидан гувлайди ўрмон,
 Эртадан-кечгача янграр янғироқ.
 Ҳой-ҳой ва шовқиндан чўчиб ногаҳон

Учиб кетадими тустовуқ овлоқ,
Ё сакраб чиқарми қалтираб қуён,
Уст-устига тагин кучаяр сурон.
Кекса қарқур юлуқ қанотин уриб,
Бутазордан чиқиб кетолмай гаранг,
Тириклай тутишар болалар кўриб,
Қишлоққа элтишгай... Қушнинг ҳоли танг!

— Беармон ўйнадинг, Ваня, етар, бас!
Ишлаш вақтинг келди, эй жигаргўшам!
Бироқ, иш ҳам олдин ишга ўхшамас,
Лаззатли кўринар унга жуда ҳам:
У кўрар, отаси гўнг-ўғит ташлаб,
Билқиллаган ерга қандай селар дон.
Кейин дала қандай кўкара бошлаб.
Қандай бошоқ тортар, қандай тўлар дон:
Етилган буғдойга тушади ўроқ,
Боғлашиб, ташигай бостирма томон,
Қуритар, сўнг тинмай уришар тўқмоқ.
Тегирмонда тортиб, пиширгайлар нон.
Янги буғдой нонин татиган гўдак
Отаси кетидан қирга елади.
Пичан ортиб дерлар: «Тирмаш, тирмизак!»
Ҳам пичан устида талтайиб шоҳдак,
Ваня қишлоғига кириб келади.

Лекин бойваччаю, бекзодаларда
Ҳасад қўзғатмоқчи эмасмиз зинҳор.
Ҳозир ўзга томон очилар парда,
Кези келди, тугал кўрсатмоқ даркор:
Дейлик, деҳқон бола ўсади эркин,
Ҳеч нима ўрганмас, ҳеч нима билмас,
Улмаса вояга етали, лекин
Нобуд бўлиши ҳам унча гап эмас.
Дейликки, ўрмонда кўрқмайди яёв,
Сувдан тоймас, отда ўйнайди бироқ
Қонини чивинлар сўрар беаёв,
Меҳнатга кўникар гўдак чоғданок...

Бир вақт, қаҳратон қиш чиқдим ўрмондан
Аёз, йўллар тўлган қор-қатқалоққа,
Қарасам, шох-шабба ортиб, у ёндан

Бир от секин-секин ўрмалар тоққа.
От жilовин тутиб, элтарди ўтин —
Сипо, бардам, ёлғиз гўдак бемалол.
Ўзи тирноқча-ю, эғнида пўстин,
Этигу қўлқоплар қўполдан-қўпол...
— Ҳорманг, йигит, ҳорманг!— «Йўлингдан
қолма!»

— Баджаҳл экансан-ку! Утин қаердан!—
«Ўрмондан албатта қулоқдан борми,
Тингла отам кесар, мен ташияпман!»
(Болтанинг гурс-гурси келар ўрмондан).
— Уйда нонхўрларинг кўп чоғи, укам?
«Нонхўрлар етқулик, ишлагувчи кам,
Фақат икки эркак: отам билан мен!..»
— Гап мундақа дегин!.. Отинг ким?— «Влас».
— Хўш, ёшинг нечада?— «Еттига сал кам...
Ҳа чух, ҳаром ўлгур!» — дўриллаб овоз,
От жilовин силтаб, жўнади илдам,
Қуёш шуъла сочар эди нечоғлик,
Бола митти эди, бай-бай ўлгудак;
Нақ бари қоғоздан эди ясоғлик,
Бир қизиқ томоша эди кўргудак!
Лекин болагина тийракда зинҳор,
Чана ҳам, шохлар ҳам, чавқар оти ҳам,
Қишлоқ дарчасига етган қалин қор,
Ҳатто қиш қуёшин совуқ ўти ҳам,
Барчаси русга хос эди чинакам;
Рус қишин белгиси — сукут, қаҳратон,
Рус қалбига жуда яқин, меҳрибон,
Рус хаёлларини уйғотар бирам;
Одил хаёллар-ку, афсуски, эрксиз,
Боссанг ҳам, эзсанг ҳам ўлмайди, бироқ
Кек, алам бор унда газаби чексиз,
Муҳаббат бепоён унда ва қайноқ!..

Уйнанг, эй болалар! Улғайинг озод!
Берилмаган ахир гул ёшлик бежиз,
Ғариб далангизни севинг умрбод,
Кўзингизга мангу кўринсин азиз.
Яхши сақлай олинг бу асрий мерос,
Меҳнат нонингизни севинг ўлгунча,
Бу дилбар шеърят гўдакликка хос,
Сизга йўлдош бўлсин гўрга киргунча!

Хўш, чала қолмасин биз бошлаган гап,
 Кўрдимки, болалар тортинмас, эркин,
 — Ушла! Уғри!— дедим Фингалга қараб,
 Уғирлашиб кетар! Ҳа, бўл, яширгин!
 Фингалвой иржайиб жиддий ва ҳушёр,
 Лаш-лушин пичанга тез кўма солди.
 Овимни яширди кўп эҳтиёткор,
 Оёғим тагида ириллаб қолди.
 Кўппак билимида етук эди у,
 Талайини ёддан биларди тугал.
 Шундоғам ўйинлар бошлаворди-ку,
 Томошабинлар-чи, қўзғалмасди сал,
 Ҳайратда кулишар, қўрқиш қаёқда!
 Ўзлари буюрар: «Фингал, ўл, Фингал!»
 — Тўсиб олма, Сергей! Туртма, Кузяха!
 «Қара, ҳей, ўляпти: ўлмоқчи дангал!»
 Пичанда ёстаниб завқланар эдим
 Шўх шовқинларидан... Дафъатан, бироқ
 Саройни қоронғу босиб келди жим,
 Саҳнада қоронғу тез тушар шундоқ
 Зарур бўлганида момақалдироқ.
 Худ ўзи: тепада гулдурач чакмоқ,
 Саройга қуйилди ёмғир дарёси,
 Ганг қилар актёрнинг вов... вов... садоси,
 Томошабин кетди отиб шаталоқ...
 Чўнг эшик деворга қанотин урар
 Ҳам ғижирлаб яна ёпилар тақ-тақ.
 Кўрдим: қора булут осилиб турар
 Бизнинг театрнинг тепасида нақ.
 Болалар жалада тез йўл топдилар,
 Яланг оёқ қишлоқ томон чопдилар.
 Фингал икков ёмғир тинишин кутдик,
 Сўнг лойхўрак излаб, ботқоққа кетдик.

* * /

*

Қаҳратон қиш пайти эди, кунлардан бир кун*
Мен ўрмондан келар эдим. Кун совуқ ғоят,
Учраб қолди, тепаликка чираниб секин,
Шох-шаббали бир ченани тортаётган от.
Юганидан етаклаган бир мужик бола,
Кетар эди жуда сипо, улуғвор, тетик,
Катта этик, қўй теридан пўстин эгнида.
Қўпол қўлқоп, ўзи эса тирноқдан кичик.
— Ҳорма йигит!— дедим, деди:— Йўлингдан қолма!
— Серзардароқ кўринасан,— дедим,— йўл бўлсин!
— Ўрмон ёқдан келмоқдаман, не ишинг менда?
Тинглайсанми, отам кесар, ташигувчи ман.
(Болта товши келар эди ўрмондан ҳар дам).
— Хўш, отангинг оиласи каттами?— дедим.
— Оила-ку, катталикка катта, одам кам.
Эркаклардан икки киши: отам ва ўзим.
— Ҳа... ҳа, ҳали шундай дегин, исминг-чи?
— Влас.
— Неча ёшга кирдинг?
— Олти босилиб ўтди.
Ҳаром ўлгур чух!— деярак йўғон овоз-ла,
Мургак бола юган тутиб илдамлаб кетди.

* «Деҳқон болалари» асаридан.

* *
*

Йилдан-йилга тарк этмоқда куч-қудрат,
Қоним совиб, заиф сездим ўзимни.
Она-Ватан! Сени қучмай хуррият,
Наҳот, юмсам бу дунёдан кўзимни.

Улаётиб билсам дейман, эй, ўлкам.
Сенинг йўлинг тўгри йўлдир муқаррар;
Қирларингда буғдой сочган кўшчи ҳам
Эртасини аниқ, равшан, соф кўрар.

Она қишлоқ осмонидан учган ел
Ҳар қулоққа етказса бир хушхабар
Ки, кўз ёши тўкмас энди она эл,
Қони қайнаб, чекмас энди ғам-кадар!

СОЛДАТ ОНАСИ ОРИНА

Қайғуда кундуз-куним,
Ибодатда кеч-уним,
Шундай ўгади умрим!..

(Халқ қўшиғидан)

Куз кечаси, йўл юриб олис.
Овдан ҳориб қайтардик базўр.
Утган йилги қўшхонага биз
Етиб қолдик, худога шукур.

— Мана келдик! Қалайсан, кампир!
Нега бунча ғамгинсан бу кеч,
Ўлимними қиласан фикр?
Қўй, беҳуда хаёллардан кеч!

Ғам енгдими сени беомон?
Сўйла, ҳамдард бўлайин мен ҳам.
Ва Орина дардларин баён
Қила кетди менга ўша дам:

«Саккиз йилки, бедарак ўғлим,
Билолмасдим, ўликми-тирик?
Узилганда ундан умидим,
У эшикдан кириб келди тик.

Ҳарбий ишдан бўшабди тамом...
Қуймоқ қилдим есин деб атай.
Унинг учун иситдим ҳаммом,
Чехрасига боқдим пайдар-пай.

Севинч кўпга бормади, лекин.
Қайтганди у хаста ва нимжон.

Йўталарди тунлари бетин,
Тупугидан рўмолча ҳам қон.

— Тузаларман,— деди,— онажон,—
Лекин, афсус — тузалмади у.
Бетоб ётиб тўққиз кун Иван,
Ўнинчи кун жон берди, ёҳу!»

Жимиб қолди аёл шу маҳал,
Сўзломмади, бўлди жигар хун.
— Бўз йигитга бу малъун касал
Епишипти қандай ва нечун?

Еки касал туғилганмиди?..
Типирчинди Орина шу дам:
«Йўқ у норғул бир йигит эди,
Тану жони соғ болагинам.

Аскарликка олинган маҳал
Ечинганда йигитча хушқол,
Хув Питердан келган генерал
Танин кўриб қолган эди лол.

Иморатга ёғочнинг барин
Ўрмонзордан ташиган якка,
Иванимнинг жингалак, майин
Сочи ўхшар эди ипакка...»

Она тўхтаб қолди сўзидан...
— Сўйлагин, эй бахтсиз, аламнок.
Сўрмадингни, она, ўзидан,
Ўғлингни не этмишдир ҳалок?

— Севмас эди бир оз бўлса ҳам
Сўзламоқни ҳарбий турмушдан.
Уяларди бечора болам
Юрагини очиб нолишдан...

Дер эди у:— Тангри дарғазаб
Ва иблислар шод бўлар ёлғиз.
Ғанимларга бериш-чун азоб
Сўз керакмас ҳатто бир оғиз.

Кўп гапирмоқ христиан учун
Муносибмас ўлар чоғида.
Худо билар, нега Иван хун,
Адо бўлмиш кимнинг доғида.

Мен билишга уринмадим ҳам,
Ўзи бўлса индамади, рост.
Сўнгги пайтда қалб учун малҳам —
Ширин сўзлар айтарди, холос.

Айланарди ҳовлида аста,
Тўқиллатиб болта урарди,
Эски уйни тиклаб бирпасда,
Экинзорга четан қурарди.

Саройни-чи, очиб ўша кун,
Ёпмоқ бўлди уни қайтадан.
Хоҳлагани бўлмади бутун,
Етиб қолди, шунни биламан.

Ўлишидан бир кун илгари
Кунни кўрмоқ бўлиб қўзғалди,
Юрдик хирмон, молхона сари,
Улар билан хўшлашиб қолди.

Пичанзорга боқди хаёлчан:
— Алвидо, эй далам, дилбандим.
Ёшлиқда,— деб ёш тўкди Иван—
Пичан ўриб маза қилгандим.

Кўча ёқдан шунда баҳузур
Куй янгради — «Оппоқ эмас қор».
Иван бўлди ашулага жўр,
Сўнг йўталди, йиқилди ночор.

Ўрнидан у туролмади ҳеч,
Бошгинасин тутолмади у.
Бизлар уйга қайтдик жуда кеч...
Куйлар эди булбул беуйқу.

Сўнгги кеча қўрқинчли ва ёт
Кўринди у: ҳушсиз, паришон,

Улар чоғи солдатча ҳаёт
Бўлаверди унга намоён.

Солдат каби ташларди қадам,
Гоҳ кийимин тозалаб қолар.
Ярқиратар камарини ҳам,
Гоҳи куйлаб, гоҳ ҳуштак чалар.

Машқ қилганди қурол тутиб у,
Титраб кетди уйнинг ҳар ёғи.
Бир оёқда ғоздек турди-ю,
Шундайликча қолди оёғи.

Сўнг тепинди... Боқди шикаста,
Ағнаб тушди, йиғлади юм-юм,
— Олий ҳазрат,— дея бирпасда
Эланди у, кейин қолди жим.

Мен Иваннинг ёнига бордим,
Сўри узра ётиб олар тин.
Худойимга ёниб ёлвордим,
Паноҳингда асра, деб секин.

Тонгда келди ўзига яна,
Пичирлади: «Хайр, меҳрибон!
Тағин ёлғиз қолдингми, она!»
Мен калима келтирдим шу он.

Видолашдим у билан мангу,
Бут ёнида шам сўнди гўё...
Сўз жуда оз, дарёдир қайғу,
Қайғу чуқур тубсиз бир дарё.

А Я М А Ж У З

*Синглим Анна Алексеевнага
бағишлайман*

Тагин таъна қилдинг менга, бир йўла
Юзингни илҳомдан ўгирдинг, дея;
Эрмагу овунчлар ташвиши тўла
Одатий турмушга бўй бердинг, дея.
Тирикчилик фикри, қадаҳлар асло
Мени эта олмас илҳомимга ёт,
Мундоқ ўйлаб кўрсам... Сўндимикан ё
Унга мени ошно этган истеъдод?
Ҳали одамларга қондошмас шоир,
Йўли ҳам қатъиймас мушкулу пурғам,
Мен-ку тухматлардан қўрқмадим ҳеч бир,
Улардан ташвишга тушмаганман ҳам,
Ва лекин, билардим зулмат босган чоғ.
Қай дилни юз пора этганин қайғу,
Улар ким кўксига қулаб мисли тоғ,
Кимнинг ҳаётига қўшганин оғу.
Гарчанд четлаб ўтди мени ногаҳон
Бошимда чарх урган булутлар, бироқ
Билардим, кимларнинг дуоси у чоғ
Тақдирнинг ўқиға бўлганин қалқон...
Йиллар ҳам ўтдилар — мен чарчадим, ҳа...
Мен беминнат жангчи бўлмадим, аммо
Комил ишонардим кўп нарсаларга,
Бир қудрат сезардим дилда доимо,
Энди гал ўлимга — удир ҳукмдор...
Йўлга чиқилмагай, ахир, ҳеч қачон,
Ягона севгувчи юракда такрор
Қўзғатмаклик учун машъум ҳаяжон...

Ювош тортиб қолган илҳомни, инон,
Базўр эркалайман менинг ўзим ҳам...
Мен сўнги қўшиқни куйлайман бу он
Сен учун ва сенга бағишлаб, эркам.
Шўху шан бўлмагай бу қўшиқ, аммо.
Аввалги куйлардан дардчил, серфироқ,
Чунки юрагимда зимистон дунё,
Истиқболда эса бундан баттароқ...

Бўрон увлар боғда титратиб танни,
Чўчийман, у ногоҳ синдирмасин деб,
Отамиз ўтқазган кекса эманни,
Онамиз ўтқазган, ҳув, толни эгиб,
Шу толни... Ажаб, сен нечундир унда
Кўрмишдинг қисматга энг мос тимсолни:
Шу толни, онамиз жон берган кунда —
Бир тунда барглари саргайган толни...

Титрару, қорайиб оқарар ойна...
Боқ! Қандай дириклар дўллар басма-бас!
Азизим, биласан кўпдан, бу жой на? —
Бунда фақатгина тошлар йиғламас...

.

БИРИНЧИ БУЛИМ

ДЕҲҚОН УЛИМИ

I

Қорга ботиб тўхтади саман:
Совуқ олган тўрт туёқ ношуд,
Чиқиб турар мўъжаз чанадан
Чипта билан ёпилган тобут.

Бесўнақай қўлқопли кампир
Отни қистай деб тушди бирпас.
Қиприклари шовуш кабидир,
Бу — совуқдан бўлса ажабмас.

II

Шоир ўйи, одатдагидек,
Учмоқ истар кампирдан аввал:
Кафандек қор остида тунд, тек
Қулба ана — қисматда ажал.

Уй ичида — бурчакда бузоқ,
Дарча таги, курсида — ўлик;
Гўдаклари шўх, ўйинқароқ,
Фақат йиғлар хотини шўрлик.

Лахтак-лахтак сурупдан аёл
Кафан тикар, игнаси чаққон,
Тўхтов билмас ёмғирдек, хиёл
Сас чиқариб чекади фиғон.

III

Уч оғир насиба тақдирда энчи,
Биринчи насиба, бу қулга тегмоқ,
Қулваччага она бўлмоқ — иккинчи,
Учинчи — бир умр қулга бош эгмоқ.

Булар бари — уч даҳшатли дор
Рус аёлин ёзмишида бор.

Асрлар бахт сари интилди хилқат,
Хилқатдан неки бор — ўзгарди, фақат,
Худо ўзгартмакни унутди тамом
Деҳқон аёл шум толеини
Ҳа, бугун славян аёл деган ном
Сийқалашди — биламиз уни.

Тасодифий тақдир қурбони!
Жим чидадинг, оҳ, фарёдларга,
На курашинг, на бир нидони
Билдирмадинг олий зотларга.

Менга ошкор айлайсан, бироқ!
Болаликдан биз дўст тутиндик.
Бор вужудинг — жам бўлган титроқ.
Бор вужудинг — асрий ҳорғинлик!

Ким қошингда тўкмапти кўз ёш,
Демак, билки, унинг бағри тош!

IV

Ҳа, дарвоқе, бошловдик аввал
Деҳқон аёл ҳақида дoston-
Ки, улугвор славян аёл
Озми-кўпми топилар ҳамон.

Бундайлар кўп Русь қишлоғида,
Оққуш каби сипо гўзаллар,
Юриш-туриш, ҳусн боғида
Шоҳонаю танҳо гўзаллар,—

Фақат кўрлар уларни кўрмас,
Кўрган эса шундай шарх этар:
«Ўтар экан — қуёш ҳам абас!
Боқар экан — тухфаси дур, зар!»

Улар ҳам шу — халқ оқими жо
Бўлган йўлда шахт қадам ташлаб,
Ғариб ҳаёт доғлари гўё
Юқмас улар эгнига. Яшнар —

Лол боқади дунёи азал:
Сарвқомат, юзлари ширмон,
Қай либосда бўлмасин — гўзал,
Қайси ишда бўлмасин — чаққон.

На қаҳратон, на қаҳат кун
Нолимас у — борлиғи чидам...
Ўрим пайти кўрганман уни:
Бир сермаса — тайёрдир ғарам!

Ҳавол тортган дурра остидан
Ёйилару кокили яшнар.
Бир шўх йигит келиб ортидан
Шу пайт уни ошириб ташлар!

Вазмин, тилла толалар зумда
Тўзғиб, ёпар қўш нор кўксини,

Оёғига кокил таъзимда,
Қарай деса — тўсар кўзини.

У коқилин ортга ташлаб, жим,
Қош чимириб йигитга боқар.
Улуғвору сипо, бежирим
Юзларида ғазаб ўт ёқар...

Тек туrolмас иш қайноғида,
Лек танитай қоласиз уни
Шўх табассум қувган чоғида
Юзларидан меҳнат муҳрини.

Бир кулгики, самимий, беранж,
Бир қўшиқки — соз наво! Уни
Топиб бўлмас пулга ҳам. — «Юп:
Дер мужиклар ўзаро уни.

Пойгаларда йигитдан ўктам,
Четга бурмас хатарда юзин:
Асов тойни жиловлар илдам,
Дангал урар оловга ўзин.

Қўп нафисдир тенги йўқ тишлар,
Яшнар йирик инжулар каби.
Тишлар кўркин ҳибсда ушлар
Соқчи бўлиб ғунчадек лаби

У табассум қилар камдан-кам..
Ғап сотмоққа унда фурсат йўқ
Сўраёлмас қўшни жувон ҳам.
Бирор буюм ундан — юзда чўғ.

Андишада турар қўшниси —
Аҳвол шу-да қочса меҳнатдан!..
Вужудида ишчанлик ҳисси,
Юзи ёнар ички ғайратдан.

Чунки унга беш қўлдай аён:
Ҳар балодан меҳнат қутқарар,
Меҳнат иқбол этар армуғон,
Оидасин кунига ярар:

Уйда олов аримас печдан,
Нон ҳам иссиқ, квас ҳам хуштаъм.
Болалар тўқ, соғлому шўхчан —
Дастурхони тўкин ҳар байрам.

Ибодатга, ана, у борар.
Оиласи билан. Кўксида
Икки яшар гўдаги яйрар,
Ултиргандек гўё курсида,

Олти яшар ўғли етакда,
Хушнуд борар ясанган она...
Русни севган ҳар бир юракда
Бу манзара кўзгар шодиёна!

V

Шундай чаққон, хўб эдинг сен ҳам,
Билар эдинг бахтнинг отини,
Аммо ҳуснинг сўриб олди ғам,
Марҳум Проклнинг хотини!

Сен мағрурсан — йиғламайман деб
Аҳд этасан. Кафан бўзини
Тикаркансан, аммо бош эгиб,
Беихтиёр ҳўллайсан уни.

Шўр томчилар томар басма-бас
Кўлларингга он сайин тезроқ.
Шундай тўкар тупроққа бесас
Ўз етилган донларин бошоқ..

VI

Тўрт чақирим нари, қишлоқда,
Черков олди — хочлар бемажол —

Оғиб, қорга ястанган ёқда
Қабр учун жой излайди чол;
Иши оғир, ҳориди бисёр,
Ҳар юмушнинг ўз ҳадиси бор —

Хоч кўринсин йироқдан яққол.
Атроф кунгай бўлмоғи керак.
Тиззагача қорда турар чол.
Қўлларида мис ранг белкурак.

Қиров босмиш катта қалпоқни,
Соқол-мўйлов кумушдек қотган.
Баланд тепа узра тўрт ёқни
Кузатганча чол ўйга ботган.

Бир қарорга келди. Хоч қўйиб
Белгилади қабр ўрнин чол
Ва чўқинди. Сўнг ўйиб-ўйиб
Қор курашга тутинди алҳол.

Қабристон-ку, эмас-ку пайкал,
Қўп қабрлар жойи номақбул:
Фақат хочлар кўринар сал-пал,
Ер хоч бўлиб ястанмиш буткул.

Букиб белни, енгиб чарчоқни,
У қунт билан ковлади узоқ.
Музлаб қолган сарғиш тупроқни
Қор кўмарди шу заҳотиёқ.

Келиб қўнди ёнига қарға,
Чўқиб кўрди — беҳуда бари:
Ер темирдек тарақлар, зўрға
Умид узиб, чекилди нари...

Тайёр бўлди, мана, қабр ҳам,
«Менгамиди қазиш навбати! —
(Чол кўксидан отилди алам):
Проклгамиди ётиш фурсати;

Проклгамиди!..» У қалқиб кетди,
Сирғалди-ю, қўлидан мис ранг,
Оппоқ чуқур тубига етди,
Минг азобда олди чол аранг.

Йўлга тушди... Одимлар хаста...
На қуёш бор кўкда, на ой бор...
Гўё борлиқ жон берар аста:
Нимқоронғу... сукунат... қор... қор...

VII

Сариқ сойнинг бўйи, пастқамда
Кампирига етиб олди чол:
«Қалай тобут, дурустми?» — Ғамда
Дил тирналди, бош эгди хиёл.

Тошдек кўкиш лабларнинг туси
Сал ўзгарди титраб: «Ёмонмас».
Жимиб қолди сўнгра иккиси,
Оту чана интилар бесас —
Уларда ҳам бир қўрқув ҳисси.

Гарчи кўзга ташланмас қишлоқ,
Лекин яқин чироқлар — ана.
Чўқинади кампир жим, ногоҳ
Хуркийди от, силкинар чана —

Тиғдор, узун сўйил қўлида,
Ҳам яланг бош, ҳам яланг оёқ
Пайдо бўлди улар йўлида
Эски таниш Пахом ушбу чоғ.

Унга аёл кўйлаги — энгил,
Кўкрагида жаранглар занжир;
Таёғини телба муттасил
Дўқиллатиб, қор, музга санчир.

Сўнг маърар у кўнгли эзилиб,
Хўрсиниб дер: «Ҳеч қиси йўқ, ҳа!
У ишлади доим сизни деб,
Энди эса навбат сизларга!

Тобут олса онаси унга,
Отасига — қабрни қазиш,
Қафан бичмоқ эса — хотинга:
Ҳаммангизга топиб берди иш!..»

Маърар телба, чақирар йироқ —
Уша ёққа чопар, ғўлдиарар.
Занжирларнинг сасида фироқ,

Ялт-ялт этар яланг болдирлар,
Қорни чизиб, судралар таёқ.

VIII

Тарк этди хоб чол-кампир уйин,
Қўшни уйга олиб чиқдилар
Гриша ва Машани, кейин
Кийинтирди ўғлини улар —

Секин-аста, қунт билан, бош ҳам,
Борар эди дил эзар юмуш:
Айтилмади ортиқча сўз ҳам,
Ҳатто кўз ёш билмади жунбуш.

Энди ухлар, роса ишлади!
Энди ухлар, чарчади обдон!
Ғам-ташвишни энди ташлади,
Оқ столда ётади деҳқон!

Қимир этмас, сукут ўнгу сўл,
Липиллайди боши узра шам,
Эгнидаги бўз кўйлак кенг-мўл,
Ҳали янги чипта кавуш ҳам.

Не-не ишни жойига қўйган
Кадоқ қўллар — йирик ва беҳол,
Чиройли ва азобдан тўйган
Юзидан то қўлгача соқол...

IX

Кийинтириш тугагунча то
Эрк билмади алам, хўрликлар,
Бир-бирининг кўзига ҳатто
Қарамоқдан қочди шўрликлар,

Кейин эса... тугади иш ҳам —
Зарурат йўқ дардни бўғмоққа,
Юракларда кўпчиган мотам
Тошиб чиқди сизмай қирғоққа.

Чалавзорда увлаган шамол,
Ё тўйдаги қийқириқ эмас,
Бу — Прокл дардида беҳол
Туғишгаплар дилидаги сас:

«Кўк қанотли каптаргинамиз!
Бизни ташлаб, қайларга учдинг?
Танҳо эди қишлоқда тенгсиз
Қадду қомат, чиройинг, кучинг,

Маслаҳатгўй ота-онага,
Далада хўп меҳнаткаш эдинг.
Файз киритдинг меҳмонхонага,
Хотинингни, болангни севдинг...

Мунчалар тез, мунча ёш кетдинг!
Кўп кездингми бу дунё бўйлаб!
Уйлабми, сен ўйингга етдинг,
Зах тупроққа вафони ўйлаб.

Ўйлаб бизга буюрдинг бесас
Етим бўлиб қолмоқни магар!
Юзларимиз тоза сув эмас,
Қайноқ кўз ёш билан ювилар!

Адо бўлур онанг армонда,
Отангинг ҳам ўлими тайин,
Эрсиз жувон — худди ўрмонда
Қаллакланган шўрлик оқ қайин.

Унга шафқат қилмайсан бу гал,
Болаларга ачинмайсан... Тур!
Савил қолган пайкал
Ёзда, ахир мўл ҳосил берур!

Сор лочиндек ёзгин қулочинг,
Бир дам кўзинг ёнсин чақиндек,
Силкит, силкит ипакдек сочинг,
Ширин лабинг очгин, қоқиндиқ!

Қайнатардик кўнгилни хушлаб,
Сенга атаб шаробу шарбат,

Ўтқазардик қўлингдан ушлаб:
Мунтазирдир сенга бор неъмат!

Биз қаршингда сўзсиз қотардик,
Уйимизнинг суюнч-тўсини!
Фақатгина сенга боқардик,
Фақатгина тинглардик сени...»

X

Чорлагандек бу дод, бу мотам,
Ҳамсоялар тўп-тўп келишар:
Бут тагига ёқиб қўйиб шам,
Сажда учун жим эгилишар,
Сўнг қайтишар уйга — бошлар ҳам.

Бир тўп кетар, бошқаси келар..
Келиб кетгац, ниҳоят, бари,
Ўтиришди столга улар:
Қарам, квас, нон — овқатлари.

Чол, бефойда ғуссага, бироқ
Бўй бергиси келмас бирор он:
Чўпчироққа келиб яқинроқ,
Чипта кавуш билан андармон.

Қампир чўзиб бир уҳ тортди ва
Мизғигани печь сари ўтди.
Дарья эса, ёшгина бева,
Болаларин кўргани кетди.

Туни бўйи жонсиз йигитга
Дуо айтди кашиш хириллаб,
Печь ортидан қора чигиртка
Жўрлик қилди унга чириллаб.

XI

Изғирин зор инграр беуйқу,
Қор сочади ҳар деразага.
Қўтарилди қуёш серқайғу:

Уша куни шоҳид бўлди у
Надоматли бир манзарага.

Дарвозанинг олдида чана,
Хомуш турар қўшилган саман;
Бир оғиз ҳам сўзсиз шу сана
Опчиқилди тобут — жонсиз тан.

— Чу, тезроқ бўл, саманжон! Тезкор!
Тарангроқ торт хомут ипини!
Хизмат қилдинг эганга бисёр,
Сўнг бора ҳам рози қил уни!..

Чистополдан, бозордан эганг
Келтирганда, сен қулун эдинг,
Устирди у сени беюган,
Бинойидек бўлиб етилдинг.

Ҳар бир ишда эганга ҳамдам,
Эганг билан ғамладинг қишлик.
Бош берардинг болаларга ҳам,
Тўпону ўт — шудир емишлик,
Тоза тутдинг сиртингни ҳар дам.

Далаларда иш тугаган чоқ,
Дастлабки қор сочганда учқун,
Эганг билан кетардинг йироқ,
Мардикорлик қилмоқлик учун.

Ахир, борми ишнинг осони —
Ташир эдинг юкларки — зил, мўл.
Даҳшат солса гоҳ қор бўрони,
Гандираклаб, йўқотардинг йўл.

Ишга тортган биқинда бу дам
Қамчи изи гарчи кўп, бироқ
Карвонсарой охурини ҳам,
Сулини ҳам кўргансан бир чоқ.

Тинглагансан чилла қаҳрида
Тун бўронин бўғиқ сўзини
Ва кўргансан ўрмон бағрида
Оч бўрининг ёнган кўзини,

Титратарди қўрқув танангни,
Сўнгра — бари ортингда эди!
Ҳа, шўр қисди, аниқ, эгангни,
Қиш оёқдан йиқитди, еди!..

XII

Омад қочиб, қор тепа аро
Қолиб кетди ярим кун, сўнг у
Уч кун ёниб, қалтираб гоҳо,
Тизгин тутиб борди беуйқу.

Етказай деб юкни муддатда
Бечора ҳеч тин олгани йўқ.
Етказди-ю, қайтди ҳасратда:
Томоғида бўғма, танда чўғ.

Кампир шўрлик тўққиз ғаровдан
Сув ҳам қўйди бошу кўзига,
Ҳаммомга ҳам борди — олов тап
Ҳеч келмади, лекин, ўзига.

Парихонлар келишди — шунча
Куф-суфлар ҳам бермади ёрдам.
Уч бор терга ботган бўйинча
Орасида ўтказдилар ҳам...

Музни тешиб сувга тушириш...
Утқазिशлар қўноқ остига...
Ҳаммасига кўнди бояқиш,
Чатоқ, туз ҳам солмас оғзига.

Кириб қолиб маслаҳат берди
Сергачевски Федя бир маҳал:
«Ташлаб айиқ остига, дерди,
Суякларин эздиринглар сал...»

Аммо Дарья — бемор хотини
Қувиб солди маслаҳатгўйни:
Ўзга ҳаёл банд этди уни,
Бажармоқчи бўлди шу ўйни:

Монастирға йул олди тунда
(Ун чақирим чамаси йироқ) —
Муъжизакор жажжи бут унда
Борлигини эшитган бир чоқ.

Уйга қайтди бут билан омон,
Бемор эса тилсиз ётарди,
Хотинини кўргани замон
Жонҳолатда инграб юборди.

Ва узилди...

XIII

...Саманжон, тезкор!
Тарангроқ торт хомут ипини!
Хизмат қилдинг эгангга бисёр,
Сўнг бора ҳам рози қил уни!

Чух! Қарсиллар қамчи икки бор!
Кутиб қолди поплар — юр чаққон!
Икки сурат, икки ғамгузор
Чолу кампир олдда, бедармон.

Ултирарди мурда ёнида
Икки гўдак қунишиб, ҳайрон,
Она қўли от юганида —
Она тобут билан ёнма-ён

Борар.. Чўккан кўзлари пурғам,
Юзларининг рангидан алҳол
Оқ эмасди мотам рамзи ҳам
Бошидаги қордек оқ рўмол.

Сўнгра борар қўшнилари бари —
Судралади бош чайқаб тўда:
Проклнинг норасталари
Бахти қаро экан-да жуда.

Энди Дарья меҳнатда адо —
Қора кунлар, оғир юмушлар.

«Шафқат қилмас худо ҳам ҳатто»—
Бир тўхтамга келар қўшнилар...

XIV

Проклини удум бўйича
Кўйдилар, сўнг тупроқ ташлашди;
Йиғладилар ув тортиб пича,
Оилага бардош тилашди,
Марҳум руҳин мақтаб, сийлашди.

Ҳатто бунда Сидор Иванич —
Оқсоқол ҳам оҳ урар эди:
«Эй Прокл Севастьянич,
Жойинг бўлсин жаннатда!— деди,—

Пок яшадинг, муҳими лекин —
Ўз вақтида, худо серкарам,
Тўлар эдинг хўжайин чекин,
Пошшоликнинг ўлпонини ҳам!»

Силлиқ сўзлар тугаб қолганда,
Томоқ қирди ҳурмати зўр чол:
«Бандачилик, шундай экан-да!»,
Деб қалпоқни кийди оқсоқол.

«Йиқилдинг-а... эй-вой, навқирон!
Биз ҳам бир кун пешонада бор!...»
Чўқинди-ю, бир зум оломон,
Сўнг йўл солди уйга кечиб қор.

Кекса, новча, қотма вужуди
Михлангандек, яланг бошу лол,
Фарзандининг қабрида худди
Ҳайкал каби турар эди чол!

Кейин аста қадам босди-да,
Базўр енгиб мудҳиш жабрни,
Кампирининг доди остида
Шиббалашга тушди қабрни.

Углин кўмиб чол-камбир бесас
Қайтар экан, йўлда кишилар:
«Чайқалишар, қара, худди маст!
Тавба!..»—дея ёқасин ушлар.

XV

Уйга қайтди Дарья ҳам бу кез —
Ҳар ёқ тўс-тўс, болалар — наҳор.
Вой-буй! Хона мунча совуқ! Тез
Печга ўтин қаламоқ даркор,

Ана холос — на битта палён!
Уйлар она — эзилар юрак:
Ёлғиз қўйса бўлмас. Жонажон
Гўдакларин суймоқ ҳам керак.

Лекин вақт йўқ. Уларни дарҳол
Топширди-да қўшни хотинга,
Яна ўша чанада аёл
Урмон сари кетди ўтинга...

ИККИНЧИ БЎЛИМ

АЯМАЖУЗ

XVI

Аёз. Яланг сайхон мудрайди, оппоқ,
Рўпарада қораяр ўрмон,
Ҳолсиз судралади икки жуфт туёқ,
Кўринмайди йўлда тирик жон.

Қандай жим! Қишлоқдан чиққан ҳар садо
Қулоғингга урилар бешак,
Қўшқорак илдизга туртиниб гоҳо,
Ғижирлайди — безиллар юрак.

Атроф — қарасанг, нақ кўз ўйилади,
Ялтиллади олмос яланглик...

Дарья кўзларига ёш қўйилади —
Кун тигидан, балки бу танглик...

XVII

Дала жимжит, ундан ҳам ўйчан
Ва ёруғроқ туюлар ўрмон.
Борган сари дарахтлар бўйчан,
Соялари — узун, ётагон.

Фақат дарахт, соялар, қуёш
Ва сур аёз, қабр сукути...
Боқ! — Отилди кўзга тўлган ёш,
Дил эзар дод атрофни тутди!

Бўғолмади Дарья фарёдни,
Ўрмон эса тингларди лоқайд
Кенгликларга ёйилган додни
Ва овознинг титрашин бу пайт.

Қуёш — кўкда бежон, золдирдек,
Худди укки кўзидек заъфар.
Нигоҳ билан беҳис ва бирдек
Шўридаи ҳолни кузатар.

Яна қанча узилди торлар,
Билмам, шўрлик деҳқон бағрида,
Лекин пинҳон қолди бу зорлар
Гунг, кимсасиз ўрмон қаърида.

Норасталар паноҳи, пушти —
Тул дардини қушчалар такрор
Тинглашса-да, бироқ чўчишди
Уни халққа этмакка ошкор...

XVIII

Сакбон эмас, бурғусин чалиб —
Шовқин солган эманзор аро —
Йиғлаб-йиғлаб, хўп тўйиб олиб,
Ўтин кесар ёш бева танҳо.

Шарт кесару чанага ташлар,
Тезроққина тўлсайди, лекин
Узи сезмас, кўзидан ёшлар
Чакка каби томади бетин:

Баъзи томчи силтов зарбидан
Юмшоқ қорга отилиб тушар,
Ёниб турган суюқ, заъфар тан
Нақ ергача йўлакча тешар.

Баъзи бири сачрар дарахтга,
Ё ғўлага — қарабсизки, у
Айланади бир зумда яхга —
Юм-юмалоқ, шаффоф, қурч инжу.

Бошқа бири, кўзда ялтираб,
Ирмоқчадай чопаркан юзда,
Уйнаб қолар қуёш қалтираб...
Дарья шошар — тугатса тезда,

Болта урар, аёзни сезмас
Оёгига сўзак кирса ҳам,
Фақат ўйлар эрини. Бесас
Сўзлар унга — у билан ҳамдам...

XIX

.
.
«Жоним! Яна келганда кўклам,
Машамизга қўшиқлар айтар.
Шўх дўстларин давраси хуррам,
Қийқиришиб қўлда чайқатар!

Қўлда чайқатар,
Кўкларга отар,
Қизғалдоқ атар,
Қизғалдоқ қоқар!¹

¹ Қизғалдоқ экиш деб номлананган машҳур халқ ўйини. Қизғалдоқ бўлиб дабра ўртасида чиройлигина қизалоқ ўтиради, ўйин сўнггида уни биринчи бор кўкка отиб илиб оладилар, бу билан қизғалдоқ қоқиш жараёни акс эттирилади. Яна, қизча ўрнида довдирроқ йигит ҳам ўтириши мумкин, фарқ шуки, бунда қизғалдоқ қоқиш пайтида йигит шўрликка даврадагилардан талайгина мушт тушади. (Автор изоҳи).

Юзи худди лоладек яшнар,
Қизгалдоқ-ла чирой талашар
Мовий кўзли, олтин соч Маша!

Рақсга тушар жажжи оёқлар,
Қаҳқаҳлар қиз... Биз-чи, ўшал дам
Боқарканмиз, барча фироқлар
Унут бўлар, менинг ягонам!..

XX

Етмай туриб, йиқилдинг сен,
Тор қабрга тиқилдинг сен!

Баҳор келди, яйрайди жон,
Қуёш бўлиб кетди осмон.
Жон бахш этди ерга афтоб,

Гул-гул яшнар кекса олам,
Омоч сўрар дала шитоб,
Чалғи дейди пичанзор ҳам.

Мен, ғамнишин, тонгда турдим
Ва таомдан юзим бурдим,
Оқшомгача омоч сурдим,
Тун — чалғига болға урдим,
Саҳар — ўтлоқ сари юрдим...

Қоим туринг, ҳей оёқларим!
Зирқираманг, оқ бармоқларим!
Керак ўзим улгурмоғим!

Дала ёлғиз аёлни эзар,
Чор атрофда ваҳима кезар,
Ғамхўримни излар кўзим!

Ҳайдалганми дуруст, ерим?
Чиқ, азизим, бир қараб боқ!
Эмасмикан пичан намроқ?
Ғовакмасми ғарам андақ?..
Фақат хаскаш бўлди тўшак
Тугагунча токи ўрим!

Аёл ишин кузатувчи йўқ!
Ургатгувчи, тузатгувчи йўқ...

XXI

Кез келди, интилар моллар ўрмонга
Кез келди, жавдар ҳар қуюлар донга.

Худо берди ҳосилни!
Поялар кўкракка уради,
Худо берди ҳосилни
Ва лекин умрингни бермади —
Мен ёлғиз, на чора, барибир жонга!

Визиллару сўна чақар,
Босиб бўлмас чанқоғимни,
Ўроғимни қуёш чархлар
Ва эговлар қовоғимни.
Эговлайди бош, елкани,
Қўл-оёқни куйдиради,
Эслатади чўнг печкани —
Жавдарзор тафт уфуради,
Белда мадор одош буткул,
Оёқ-қўлга тиф санчилар,
Кўз олдимдан кетмас нуқул
Сариқ, қизил ҳалқачалар...
Ўргин тезроқ, шошмоқ пайти,
Боқ — дон тўкар бошоқ чак-чак...
Бирга бўлсак — ўзгачайди
Ўзгачайди — бирга бўлсак...

XXII

Ўнг келди туш, ҳа, ёлғизим!
Арафада кўрган тушим.
Қўлда ўроқ пешин — дим, жим,
Уйқу босди... Учиб ҳушим,
Тикиламан: атроф нуқул
Лак-лак лашкар — куч беадад —
Даҳшат билан силкирлар қўл,
Кўзлар ёнар — бари даҳшат.
Қочмоқ бўлдим, йўқдир нажот —

Бўйсунмайди оёқларим,
Қичқираман, тилаб имдод,
Йиртилгудек томоқларим.

Қулоқ тутдим, титрайди ер —
Чопиб келди аввал онам,
Утлар синар шитир-шитир —
Шошиб келди болалар ҳам.
Шамол йўқ-да, ёзмас чаққон
Қулочини елтегирмон:
Ёнбошлайди келиб акам,
Судралади чол қайнатам.
Етиб келди бари улар,
Фақатгина азизимни
Бу кўзларим кўрмадилар...
Чорлай кетдим ёлғизимни:
«Қара, ахир, атроф нуқул
Лак-лак лашкар — куч беадад —
Кўзлар ёнар — бари даҳшат:
Нечун мени қутқармайсан?..»
Қараб-боқсам мен бир замон —
Ё худойим! — Кетди қаён?
Нима бўлди менга ахир?..
Лашкар йўқ-ку бунда ҳеч бир!
Булар — на шум қароқчилар,
На мусулмон ғазавоти,
Булар жавдар, сабри битган
Бошоқларнинг ғазаб оти —
Мен билан жанг қилмоқчилар!

Чайқалишар қўл, ёноққа
Ёпирилиб, санчарлар ниш,
Узлари эгилиб келар ўроққа —
Қаққаймоқлик жонга тегмиш!

Мен ўримга тушдим чаққон,
Оқ бўйнимга ҳар сермашда
Тўкилади йирик, тўқ дон —
Дўл шунақа савар даштда!

Оқиб битар, оқиб битар
Туни бўйи ризқ-рўз жавдар...

Қайдасан, Прокл Севастьянич,
Нечун раҳминг келмайди ҳеч?

Унг келди туш, ҳа, ёлғизим!

Ургум энди ёлғиз ўзим.

Ўзим ўроқ сермарман ҳам,
Дасталарни жамларман ҳам,
Ешим билан намларман ҳам!

Тулнинг ёши юм-юм оқар,
Инжумас у, у шўр, тахир —
Худойимга нега ёқар,
Нечун унга керак ахир?..

XXIII

Қиш тунлари узун-узоқ,
Уйқу бермас ёрсиз ётоқ,
Еш тўкмасин кўзлар яна,
Қўлларимга олай нина.

Суруп тикай, кўпроқ тикай
Янгисини, пухтасини,
Камол топиб қарчиғайдай,
Азиз ўғлим кийсин уни.

Бу атрофда топилмагай
Ҳеч унга тенг куёв, ҳай-ҳай.
Топилганда яхшироқ қиз,
Оқил совчи юборгаймиз...

Тўнғичим сочларин тарадим ўзим,
Худди нақш олмадек бизнинг Гришка,
Нақш олмадек — келин... Тезроқ, азизим!
Оқ фотиҳа бергин иккала ёшга!..

Бу кунни байрамдек кутган эдик биз,
Гриша илк бора оёқ босган кун
Эсингдами, туни бўйи гапимиз
Тўй ҳақида бўлди бутун
Мол йиға бошладик баҳоли кудрат...
Мана, шукур, келди фурсат!

Қўнғироқлар жаранглар, боқ!
Ортга қайтди тўй карвони,
Қани, пешвоз чиқ тезроқ,
Келин — товус, кувёки — лочин—
Бошларидан сочиқ сочгин.
Кўмсин хмель, бугдой дони!..¹

XXIV

Тунд ўрмон ёнида пода чимдир ўт,
Чўпон бола чипта арчар ўрмонда,
Кўк қашқир чиқади — кўзларида ўт.
Кимнинг қўйи ҳаётдан ронда?

Қоп-қора, чўнг булут — қўрғошинсимон,
Қишлоғимиз узра осилиб турар,
Чақмоқ отилади гумбурлаб шу он,
Қайси уйнинг кулин совурар?

Шум хабар чалинар тез-тез қулоққа,
Йигитлар қувонч бормас узоққа,
Тез бошланур рекрутга рўйхат!
Визда-ши, ўғлимиз — якка шунқордир —
Фақат шу Гриша ва бир қиз бордир.
Пешвомизда борми диёнат:
Жамоанинг ҳукми! — дер фақат.

Хайф кетар дов йигит бекордан-бекор,
Тур, қутқар, ўғлингга бўлгин мададкор
Қутқаришинг қийиндир, аммо!..
Қўлингда жон йўқдир — зах тупроқ оғир,
Кўзларинг юмуқдир — зах тупроқ оғир...
Етимлармиз, биз, бахти қаро!..

XXV

Елвормасмидим мен қодир худога?
Мен эринчоқми эдим?

¹ Келажакда ёшларнинг бой-бадавлат турмуш кечиришларини
ният қилиб, улар бошидан хмель ва бугдой дони сочилади. (Автор
изоҳи).

Шифобахш бутни деб ул қадамжога?

Тунда бир ўзим елдим,

Шамол қор уярди, шовқин беҳудуд.

На ой — на йилт этган нур!

Кўкка кўз ташласанг — қандайдир тобут,
Занжиру чўнг тошлар булутдан чиқур...

Мен уни деб куймасмидим?

Аярмидим ўзимни?

Кўярга жой топмас эдим,

Жондек севардим уни!..

Тунни юлдуз ёритади,

Бизни зулмат қаритади...

Сакраб чиқди қуён рошга.

Оҳ, қуёнжон, тўхта, шошма!

Кесиб ўтма йўлни, қуён!

Шукур, кетди ўрмон томон...

Тун яримда қўрқинч босар —

Қулоқ тутсам инсу жинслар

Чопар, янграр, недир излар,

Хўнграшар — янграр ўрмон.

Улар билан ишим надир?

Тегма менга! Қўлда назар —

Худо йўлига эҳсон!

Эшитаман — от дупури,

Эшитаман — улир бўри,

Қувишади орқамда —

Ииртқич, менга, қўй, отилма!

Евуз одам дахл қилма,

Дард, заҳмат бор чақамда!

Езда умри ўтар ишда,

Болаларни кўрмас қишда,

Уни ўйлаб, мен шу куйи

Кўз юммасдим тун бўйи.

Келар у, титрайди... мен-чи, мажруҳҳол,

Зигирга андармон —

Унинг олис-олис йўллари мисол
Узун ип торгарман.
Урчуғим айланар, сакрар беканда
Ва ерга урилар.
Чўқинар Прокл ўр-жар келганда,
Дўнгликда саманга ҳамтуёқ бўлар.
Ёз кетидан — ёз, қиш кетидан — қиш,
Шундай бўлди бизнинг йиғиниш!..

Бечора деҳқонга шафқат қил, шафқат!
Буряпмиз-ку, ахир, эгам,
Неки йиғган бўлсак — чекиб ранж, меҳнат —
Тангалаб ҳам, чақалаб ҳам!..

XXVI

Тугади сўқмоқ охир!
Тугади ўрмон.
Тонгга яқин кўкдан бир
Юлдуз ногаҳон
Узилди-ю ерга қулади —
Худо унга пуфлади,
Бир шув этди юрагим:
Уйлардим, хотирлардим —
Не ўй эди миямда
Юлдуз қулаган дамда?
Эсладим! Яхлар юрак,
Оёғимда жон тинди:
Тирик топмасам керак
Проклимни энди...

Йўқ! Худо мададкор, бўлмас у нобуд!
Шифо бағишлагай мўъжизакор бут!
Бир зум чўқиндиму тек,
Югуриб кетдим елдек.

Бир полвонча, ахир, қучи бор,
Улмас, худо серкарам...
Мана, охир, монастырь, девор!
Ана, бош урар бу дам
Дарвозасига соям

Таъзимга эгилдим дарҳол мен, пурхун,
Тикландиму, боқсам шу сана
Олтин хочга қўниб, тикилар қузғун,
Бир шув этди юрагим яна!

XXVII

Қолиб кетдим узоқ мен — нигун,
Қазо қилган экан зоҳида у кун.
Борарди ибодат,
Черков ичра сокин монах сингиллар,
Қора жубба киймишди улар,
Оппоқ эди марҳума фақат:
Ором олар — ёш ва бегуноҳ,
Биладики, жойи жаннатда.

Мен номуносиб ҳам ўпдим ул оппоқ

Қўллларингни ўшал фурсатда!
Юзинга мен узоқ ташладим назар:
Барча сингиллардан мунис, руҳафзо —
Гўё сен — жаннатий бир чинни каптар.
Хонаки, кўк қанот каптарлар аро.

Қўллларингда тасбеҳ — қорамтир,
Манглайдаги гултожда битик,
Тобутингга ёпиқ қора тик:
Фақат ҳурлар шундай ётадир!

Илтижо қил, ҳаққа, оппоғим,
Шу муқаддас покиза тилдан:
Мен гурбатда, ўчиб чироғим,
Тул қолмайин сағирлар билан!

Қўтариб бордилар тобутни бошда,
Қўмдилар ул ҳурни чўмиб кўз ёшда.

XXVIII

Қутлуғ бут — муқаддас сурат қўзғалди,
Кетидан сингиллар куйлаб йўл олди,
Барча уни ўпар эгилиб.

Ҳар дилда зўр эди холиққа ҳурмат,
Еш-қари ишини ташлаб шу фурсат —
Қўшиларди тўдага келиб.
Олиб чиқишарди бемор, мажруҳни...
Мажруҳлар танидан қувдинг андуҳни,
Кўп кўзлардан қон — ёш ариди...

Фақат сен бизларга қилмадинг карам!

.

Вой, худо! Мунча кўп ўтин кесмасам!
Олиб кетиш маҳол барини...»

XXIX

Тугатдию одатий ишни,
Ўтинларни чанага солди.
Хаёл қилиб йўлга тушишни,
Бева қўлга жиловни олди.

Лекин тағин босди ўйлари,
Беихтиёр олиб болтани,
Аста юксак қарағай сари
Юрди — титрар фарёддан тани.

Базўр тутар оёқлар уни,
Юрагида ҳазин турғунлик,
Чўкди охир қайғу сукуни —
Ихтиёрсиз, қўрқинчли гунглик!

Қарағайнинг тагида беҳуд,
Турар — на ўй, на ёш, на овоз.
Ўрмон сақлар қабрдек сукут,
Кун ёнса-да, кучаяр аёз.

XXX

Шамолданмас ўрмонда ғулув,
На тоғлардан сойлар югурар —
Аямажуз сардор эрур бу,
Ўз мулкани айланиб юрар.

Қўрар — ҳар бир сўқмоқни бўрон
Кўмганмикан — аямай қорни?
Бирор тирқиш қолганми омон,
Олачалпоқ бирор жой борми?

Қарағайлар учи момикни,
Эманларда гўзалми безак?
Ўтказмас, а, музлар совуқни
Дарё билан анҳорга бешак?

У дарахтлар устида кетар,
Қисирлатиб, кезади музда.
Чарақлаган қуёш рақс этар
Унинг пахмоқ соқоли узра.

Сеҳргарга ҳамма ер йўл-ку,
Яқинлашар Аямажуз, боқ!
Мана, ногоҳ пайдо бўлди у
Бева аёл бошида шу чоқ.

Миниб улкан бир қарағайга,
Чўқмор билан шохларни савар,
Ўзин мақтаб пайдар-пайнга,
Қўшиқ айтар солган каби жар:

XXXI

«Аямажуз нелигин жиндай
Кўриб қўйгин энди, келинчак!
Чиройда ҳам, кучда ҳам мендай
Бирор йигит бўлмаса керак!

Доим бўрон, қор ва туманлар
Измигдадир — чиқмагай сўздан,
Келдимми — бас: дарё, уммонлар
Ўзра сарой қурурман муздан.

Дарёларни, истасам бас, ҳа,
Олгум қаҳрим домига осон,
Муз кўприклар қургум бирпасда —
Бундайини қуролмас инсон.

Күни кеча шовқин солиб хўп
Сув ўйнаган жойлардан, шахдам
Ўтди бугун одамлар тўп-тўп,
Оғир юкли аравалар ҳам.

Еқтираман: мен қабрларда
Мурдаларга кийдирсам қиров,
Ҳукм суриб муз томирларда,
Миялар ҳам яхласа бирров.

Еқтираман: ўғрига — кулфат,
Қўрқув бўлиб — от, чавандозга,
Тинч ўрмонни мен кечки фурсат
Тўлдиришни қарс-қурс овозга.

Алвасти деб, хотинлар кўрса,
Уйга қочар: ана дахмаза!
Маст, яёв ё отлиқни бўлса,
Довдиратиш бундан ҳам маза.

Оқлагайман афтин оҳаксиз,
Бурни эса — мисоли чироқ,
Соқоли ҳам жиловга, шаксиз,
Епишади гўё эт-тирноқ!

Санамайман, хазинам — қоим,
Тугамас сарф, «у-бу»лар билан;
Мен мулкимни безайман доим
Олмос, кумуш, инжулар билан.

Юр мулкимга, бирга кетайлик,
Малика бўл! Бутун қиш фақат —
Давр суриб шоҳлик этайлик,
Езда эса — уйқуга навбат.

Юр мулкимга! Эркалаб, қучгум,
Ажратгайман сарой — хос, зангор...»
Ва чўқморин бева узра жим
Силкитишга киришди сардор.

XXXII

«Исидингми, кўҳлик келинчак?» —
Юқоридан сардор ҳайқирар.
— Исидим!— дер шўрлик келинчак,
Ўзи эса дир-дир қалтирар.

Аямажуз тушди сал пастга,
Силкитди-да тагин чўқморин,
Шивирлади эркалаб, аста:
«Исидингми?»— Иссиқ, дилдорим!

Иссиқ — лекин ўзи муз қотар.
Аямажуз — яна ҳам яқин:
Ҳар нафаси юзига ботар,
Ўткир-ўткир ниналар отар
Соқолидан бевага тагин.

Ана, тушди ёнига, эвоҳ!
«Иссиқми?»— деб луқма ташлади
Ва Прокл бўлиб баногоҳ,
У, Дарьяни ўпа бошлади.

Елкалару лабу кўзлардан
Бўса олиб оқсоч сеҳргар,
Тўй ҳақида ёри сўзлаган
Ул аҳдларни бир-бир шивирлар.

Унинг тотли, майин сўзларин,
Тинглайверди аёл шу ҳолда.
Дарья ҳатто юмди кўзларин,
Тушиб кетди қўлидан болта.

Шўрлик бева вақти чоғ эди,
Қонсиз лаблар кулар жимгина,
Киприклари момиқ, оқ эди,
Қошларида аёздан нина...

XXXIII

Муз қотади он сайин жувон,
Ялтир-юлтир қировга ботиб,

Тушга эса кйрар саратон,
Пишмаган ҳосил хаёлдан ўтиб...

Шукур, ҳосил чиқди ўримдан!
Эрлар тушди даста ташишга,
Дарья эса қувониб зимдан
Дарё бўйлаб ковлар картошка.

Қайнонаси ишлар ёнма-ён;
Сабзи ғажиб, силкитиб оёқ,
Тўла қопнинг устида шодон
Ўлтирибди Маша — қизалоқ.

Ғижирлайди арава, саман
Бошин силкир уларга хушвақт.
Ортда қолмай аравасидан,
Ўтиб борар Прокл шу вақт.

— Ҳорманглар! Ҳа, қани Гришка?—
Йўл-йўлакай йўқлар отаси.
Кампир дейди: «Нўхат йиғишда!»
— Гришуха!— янграу саси,

Кўкка боқар:— эртасмикан?
Чанқадим-ей... Дарья тиклаб қад,
Проклга оппоқ мўндидан
Ўзатади квас шу фурсат.

Кўринмади Гришуха ҳам:
Нўхатпоя то бошдан-оёқ.
Учқур бола гўёки илдам
Учаётган ям-яшил бутоқ.

— Уҳ!... Тирранча! Чопишни қара!
Товонидан ўт чақнайди, боқ!—
Гришуха зағчадек қора,
Фақатгина калласи оппоқ.

Шовқин солиб, сакраб келару
(Нўхатчамбар тақиб хомутдек),
Кекса-ёшни меҳмон қилар у.
Қуюн каби бир зум турмас тек.

Эркалайди онаси хуррам,
Ота эса чимчилар уни;
Бу орада асов саман ҳам
Чўзар, чўзар унга бўйнини,

Етар охир — курт-курт эткизиб,
Иштаҳада нўхатни чайнар
Ва беозор лабин теккизиб,
Гришанинг қулоғин ўйнар...

XXXIV

Отасига Маша интилар:
— Олиб кетгин мени ҳам, ота!—
Сакрайман деб, қопдан йиқилар,
Турғизади отаси. «Ол-ҳа!»

Йиқилибсан — хўш, нима бўпти!..
Қиз керакмас менга. Тағин бир,
Сен онаси, баҳорда, хўпми,
Мана бундай шоввоз туғиб бер!

Тушиндинг, а!» Дарья уялар,
— Биттаси ҳам етарли жуда!
(Ўзи эса кўпданки, билар —
Гумона бор...) «Қани, Машук, ҳа!»

Аравадан туриб Прокл
Машуткани ёнига олди.
Сакраб чиқди Гришка дадил:
Кейин эса саман қўзғалди.

Аравадан умид узолмай
Гала чумчуқ ҳануз чарх урар.
Пешонадан қўлини олмай,
Дарья узоқ тикилиб турар.

Иироқлашиб боради улар,
Кўпчиб ётар ҳув, хирмонлари.
Даста оша ўгрилиб кулар
Лола юзли болажонлари...

Ие, қўшиқ! Танишдир саси!
Юрак балқир оҳанг, сўзидан..
Азобларнинг сўнгги шарпаси
Йўқолади Дарья юзидан.

Қалби учар қўшиққа ҳамроҳ,
Бор вужуди эрир шу асно..
Ҳа, тушдаги куйдан гўзалроқ
Қўшиқ бўлмас дунёда асло!

У не ҳақда — худо билади!
Илғолмадим сўзлар маънисин,
Лекин қалбни асир қилади,
Унда оҳанг — иқболга таҳсин.

Унда — майин тақдир ардоғи,
Поён билмас ишқ аҳдлари жам..
Тарк этмасди Дарья ёноғин
Мамнун, бахтли табассум бир дам.

XXXV

Қанча қиммат тушмасин уйқу
Ҳорғин, ёлғиз деҳқон аёлга
Не ҳам дердик?— жилмаярди у.
Ачинмоқлик нечун бу ҳолга?

Қиш осмони остида оппоқ
Ўрмон бизга сокин, бенидо
Бахш этгувчи уйқудан хушроқ,
Комил ором бўлмагай асло.

Ҳорғин кўкрак ололмас шундай
Чуқур, эркин нафас ҳеч қайда,
Агар тўйсак ҳаётдан: бундай
Тотли уйқу йўқ бирор жойда!

XXXVI

На бирор сас! Қалб ўлар аста
Ғаму завқдан. Сезасан фақат:

Ўз домига тортар қай тарзда
Уни бу гунг, ўлик сукунат.

На бирор сас! Қўрганинг холос:
Нилий гумбаз, қуёш ва ўрмон —
Кумуш рангли қировдан либос
Кийганича мўжизага кон.

Ўз бағрида асраб не-не сир,
Чексиз-ҳиссиз турар... Ногаҳон —
Тасодиф бу — шитирлар недир:
Шохдан-шоҳга ўтар олмахон.

У сакраркан, Дарья устида
Бир бўлак қор — кумуш ранг кукун.
Дарья эса — қиров тусида,
Хоб сеҳрида қотмишди бутун.

* *
*

Шамол эмас ғулув солган ўрмон устидан,
Ирмоқлар ҳам тоғдан қуйи жилдираб оқмас.
Совуқ ботир жанговарки, кўзи остидан
Қочирмасдан айланади мулкин ҳар нафас.

Синчиклайди ўрмондаги сўқмоқ йўлларни,
Уюрмалар яхшигина қорга босганми.
Бирор ерда ўнқир-чўнқир ҳеч қолмадими,
Бирор парча яланғоч ер бўлмасин тағин.

Қарағайга қўнганмикан момиқ булдуруқ,
Эманларни гажим билан беаганми туз;
Қатта-кичик дарёларнинг сувлари тўнғуқ,
Уни маҳкам ўз забтига ололганми муз?

Совуқ мағрур қадам ташлаб ўрмон устидан
Музлаган сув қисирлайди у юрар экан.
Порлоқ қуёш шуълалари тиниқ ва равшан
Уйнашади унинг пахмоқ соқоли билан.

Бир азамат қарағайга минади секин,
Унинг шоҳу шаббасига гурзи солади.
Ўз-ўзича қувонади ва ундан кейин,
Мақтанчоқлик қўшиғини куйлаб қолади:

¹ «Аямажуз» поэмасидан.

«Қайда бўлса уюрмалар, қорлар, туманлар,
Бўйин эгар мен — совуққа, қўрқади мендан.
Ҳозир бориб денгизларда — океанда бир бор
Муздан юксак қасрларни бино этаман.

Истаб қолсам, каттагина наҳрларни ҳам
Узоқ муддат ғазабимга бўйсундираман;
Унда муздан шундай кўприк ясайман — кўркам,
Одамзот ҳам бу ҳунарда ўтолмас мендан.

Кечагина озод-эркин шалдираб оққан
Тоза ва шўх, чўнқир шовва, ўйноқи сувлар
Бу кун яккаоёқ йўлга айланиб қолган —
Мол юклаган аравасин карвон қувалар.

Бадавлатман, хазинамга йўқдир сон-саноқ,
Бунча давлат билмайди ҳеч камииш-озайиш,
Мен у шўхлик қилган ерни безайман оппоқ,
Бари бўлур бунда олмос, марварид, кумуш».

ДОБРОЛЮБОВ ХОТИРАСИГА

Ақлинг ҳисларингдан турарди устун,
Матонатли эдинг ёшлигингданоқ.
Яшашни ўргатдинг эрк ва шон учун,
Мардона ўлишни ўргатдинг кўпроқ.

Ҳаётнинг тинч роҳат, кайфу сафосин
Мутлақо рад қилдинг; мусаффо эдинг.
Ташна юрагингни қондирмадинг сен
Ватанни гўёки ёр каби севдинг.

Меҳнатинг, умидинг, тафаккурингни
Бағишладинг унга — истадинг ривож,
Мафтун этдинг чорлаб янги ҳаётга,
Ҳам ёруғ жаннатга; инжулардан тож
Тайёрладинг супо севиклигингга!

Жуда эрта тинди умринг соати,
Қўлдан кароматли қаламинг тушди,
Мусаффо бу юрак тинди уришдан,
Нақадар зўр ақл чироғи ўчди!

Йиллар ўтиб кетди, эҳтирос сўнди,
Бошимиз устида пайдо бўласан...
Йиғла, сен рус ери! Аммо, фахрлан
Сийнангда тириклик бино бўлгандан —

Туғмагандинг бундай асл ўғилни,
Кўрмагандинг бундай оғир ўлимни:
Рухий гўзалликнинг эҳсони эди,
Эзгу ва содиқлик мисоли эди...

Эй, она табиат, аҳён-аҳёнда
Шундай фарзандларни этмасанг ато,
Ҳаёт воҳалари ёруғ жаҳонда
Қуриб, аллақачон бўларди адо.

ТЕМИР ЙЎЛ

Ваня: (кучер кийимида)
— Дадажон, бу йўлни ким
қурган?

Дадаси: (қизил астарли паль-
тода)

— Граф Пётр Андреевич
Клейнмихель*, жонгинам!

(Вагондаги суҳбат)

I

Ажойиб куз келди! Шифобахш, тоза,
Ҳориган танларга бағишлар дармон.
Ҳали дарё музлаб, қотмаган роса,
Турар эриётган оппоқ қандсимон.

Ўрмон тевараги гўё пар тўшак,
Ухламоқ мумкиндир эркин, бемалол.
Ҳали япроқлардан ранг кўчмагандек,
Гиламдай тўшалмиш сарғиш ва зилол.

Ажойиб куз келди! Тунлари аёз,
Қундуз эса сокин, тиниқки бирам.
Табиат нақадар осойишта, соз,
Ҳаттоки тўнгаклар, ботқоқликлар ҳам —

Бари ой нурида кўринар гўзал,
Ҳамма ерда қондош Русни кўраман.
Чўян изларда тез учганим маҳал,
Фикрга ғарқ бўлиб, хаёл сураман...

* Граф П. А. Клейнмихель — Николай I замонасида Йўл иш-
лари бош идорасининг бошлиғи бўлган киши. Николаевск (Москва—
Петербург) темир йўли унинг назорати остида қурилган. Халқ бундан
кўп азоб ва уқубатлар тортган.

II

Эй меҳрибон падар! Ғафлат қўйнида
Ақлли Ваняни сақлайсиз нечун?
Рухсат беринг менга, ойнинг нурида
Унга ҳақиқатни кўрсатай бутун.

Эҳ Ваня! Бу меҳнат бўлди кўп оғир,
Бир киши қўлидан келмас ҳеч қачон!
Дунёда бир шоҳ бор, у бешафқатдир,
Очлик деб аталур, жуда беомон!

Денгизда кемалар, қуруқда қўшин
Унинг ихтиёри билан юради.
Элни корхонага ҳайдайди ҳар кун,
Омоч тепасида ўзи туради.

Тошйўнар ва косиб унинг қўлида...
Ўша халойиқни қувди бу томон.
Кўплар шу даҳшатли кураш йўлида
Ўз меҳнат роҳатин кўрмай берди жон.

Ўқ каби тўғри йўл — йўқдир поёни,
Симёғоч, кўприклар, кўтарма-тепа.
Рус суяқларидан ҳар икки ёни...
Ваня биласанми, нақадар кўп-а?

Тингла, эшитилар даҳшатли хитоб,
Оёқлар дупурлар, гижирлар тишлар...
Музлаган ойнада соя беҳисоб...
Уларми? Мурдалар тўдаси улар.

Баъзан темир йўлни бош-оёқ кезиб,
Баъзан чопишади ёнма-ён, йироқ...
Қулоқ сол қўшиққа: «Ойдинда насиб
Бўлмиш ўзимизнинг меҳнатни кўрмоқ!

Доимо қад букиб кечирдиқ умр
Куннинг қизигида, совуқда ночор.
Очликка сўз бермай, яшадик чуқур
Ертўлада ивиб, совуқ еб, бемор.

Ўнбошилар бизни талади бари,
Топтади бошлиқлар, эзди муҳтожлик...
Меҳнат болалари, тангри қуллари
Ҳамма-ҳаммасига кўндик, чидадик.

Дўстлар! Самарамиз сизларга раво,
Биз ерда чириймиз тақдиримиз шу...
Биз бечораларни эслармисиз, ё
Эсдан чиқардингиз кўпдан ва мангу?»

Қўшиқ ваҳимали туюлса, қўрқма,
Улар Волховдан то Волгага қадар,
Окадан, шу улуғ давлатнинг ҳамма
Бурчидан йиғилган мужик, биродар!

Қўрқиб, юз яширсанг бўлади уят,
Сен гўдак эмассан!.. Сочи қўнғир тус.
Қўрдингми, қаршингда тутиб турар қад,
Безгак енгган нотоб, новча белорус.

Лаблари қонсиздир, юзида қайғу,
Озиб-тўзиб кетган қўллари яра;
Тизадан сув кечиб, умр кўрган у,
Оёқлари шишган, сочи тасқара.

Белкуракни босиб оқшому саҳар,
Қўкси ҳам ичига ботмиш мутлақо.
Ваня, диққат билан ташлагин назар,
Бир бурда нон учун қанчалар жафо!

Ҳамон букри қаддин ростлаганча йўқ,
Ҳамон сукут сақлаб тургани турган,
Беихтиёр, занг белкуракни тақ-туқ
Музлаган тупроққа ургани урган.

Меҳнатга эътиқод, бу — яхши одат.
Биз ҳам қабул қилсак бўлмасди ёмон.
Халқ бошлаган ишга тила саодат,
Мужикни ҳурмат қил, сийла ҳар қачон.

Хавотир олмагин юртингдан асло,
Рус халқи чидади ҳаммасига ҳам.

Темир йўл қуриш-чун чекди не жафо,
Тақдирда бориға чидайди бардам.

Барига чидайди — ўз кўкси билан
Ўзига йўл очар кенг, ёруғ, кўркам.
Эсиз, ўтди умр, келса хуш замон,
Дунёда бўлмасмиз иккаламиз ҳам.

III

Хуштак чуриллади, шу лаҳза бирдан
Ўликлар бўлишди кўзлардан ғойиб.
Ваня оғиз очди зўр ҳайрат билан:
«Дада, бир туш кўрдим, жуда ажойиб.

Беш минг мужик, Руснинг уруғ-аймоғи,
Турли табақалар бўлмиш намоён.
Кимдир:— Темир йўлни қурувчилар шу!..—
Деб айтди. Генерал ташлади хандон:

— О, мен Ватиканни кўриб келганман,
Кезганман Колизей* ичра икки тун,
Венада лол этди бузрук Стефан**
Наҳот халқ яратган буларни бутун?

Устингиздан кулсам — бордир боиси,
Ғайри табиийдир мулоҳазангиз.
Ҳали сиз, Аполлон Бельведерский***
Сопол тувакдан ҳам арзонроқ дерсиз?

Сизнинг халқингиз шу — ажиб санъатни,
Биллурий гумбазни талаган уриб!
«Ваня учун айтдим бу ҳикоятни,
Сизгамас...» Аммо, дер генерал туриб:

* Ватикан ва Колизей — Рим архитектурасининг ёдгорликлари.

** Бузрук Стефан — Венадаги бузрук Стефан ибодатхонаси.

*** Аполлон Бельведерский — Ватикандаги Аполлон (Қадим Юнонистонда санъатни ҳимоя қилувчи қуёш худоси) ҳайкали.

— Сизнинг славянлар, англо-сакс, герман
Бузишга чечандир, билмас бошқани.
Сизларки, ваҳшийлар! Тун-кун бақирган
Мастлар! Ҳа, дарвоқе, Ванюша қани;

Қайғу ва ўлимни томоша қилмоқ
Бола юрагини эзади, ҳайҳот,
Кошки кўрсатсангиз гўдакка шу чоқ
Ёрқин тарафин ҳам...

IV

Кўрсатаман шод!

Азизим, қулоқ сол: у машъум аём
Ўтиб кетди — немис ётқизмоқда из.
Мурдалар кўмилди, ҳулласи калом,
Хасталар ертўла ичида тигиз.

Маҳкамада бўлса, ишчилар тўп-тўп...
Бўшамай қолди-ку бош қашишдан қўл.
Пудратчи оз бериб, ушлаб қолар кўп,
Ишга кечикканлар ололмас бир пул.

Ўнбоши ҳаммасин дафтарга тиркар,
Ҳаммомга бордими, ётдими бемор.
«Балки бу ердан ҳам бир нима чиқар,
Мана чиқиб қолди...» Лекин у бекор.

Бир ёнда дўкондор тўкади савлат,
Йўғон ва гўдайган, мисдек ранг-рўйи...
Пудратчи боради йўлда бетоқат
Мулкини кўргани, бу унинг тўйи.

Халойиқ йўл берар унга таъзимкор,
Терларни артади бой ўша палла.
Атрофга кўз ташлар яна бир қатор,
Дейди: «Қутлуғ бўлсин! Ҳа, баракалла!

Энди уйга қайтинг! Тангри бўлсин ёр.
(Қалпоқларни ечинг мен гапирган дам!)—
Бир хум тўла шароб сиз учун тайёр,
Майлига кечаман, қарзингиздан ҳам».

Кимдир «ура» дея бақирди ногоҳ,
Унга бошқалар ҳам қўшилди дарҳол.
Унбошилар куйлаб ўртага шу чоғ,
Хумни юмалатар, жами эл хушҳол.

«Ура» деб, бўшатди халқ аравани,
Елкага кўтарди бойни шу маҳал.
Бундан ҳам қувноқроқ бир манзарани
Тасвир этмоқ қийин, ростми, генерал?

Қ А Й Т И Ш

Бу ерда ҳам дилни ғам-алам эзди,
Ватаним очмади меҳрибон қучоқ.
Гўё қачонлардир севгану бизни,
Кўнгли совиб кетган кейинча, бироқ.

Сентябрь гувиллар. Жонажон юртим
Ёмғир қийноғида инграйди қақшаб.
Орқамдан қузғунлар бўлиб бир туркум
Келади мурдани сезганга ўхшаб.

Ғам, қўрқув солганда дилга ҳаяжон.
Шаддод ўйларимни қувди беҳуда.
Бироқ нафрат билан бошимга ўрмон
Совуқ баргин сочди тўда ва тўда.

Шамол ҳам беомон солди гулдурос:
Нега бу ердасан, ҳай тантиқ куйчи?
Сенга нима керак, тез ўт! Сенга хос
Бу ерда ҳеч гап йўқ, сен ёт бир йўлчи.

Узоқ-узоқлардан тингладим қўшиқ,
Ошно бу қўшиқ ҳам мунгли ва май
Фарёдлар, ҳасратлар, ғуссалар тўли
У куй янграр эди заиф ва ҳазин.

У қўшиқ қалбимда уйғотди яна
Қачонлар унутган нарсамни шу ва
Курашдан ҳайиқиб қочган кўнгилга
Нафратим қўзғади, ўқидим лаънат.

Қ У Ш И Қ

Одамлар хонадони
Саришта ва озода.
Мен эсам тор кулбамда
Бўлдим ҳаётдан зада.

Одамлар қўлин чўзса —
Идишида тўла гўшт!
Бизни эса бўғади
Қонхўр кана айтиб пўшт!

Одамлар қардоши
Фарзандларин боқади,
Бизда эса нонни еб,
Миямизни қоқади.

Одамлар бир-бирини
Эркалаб сизсизлашар.
Бизнинг эса гадойлик
Муддатимиз тезлашар!

Биз ҳам одам қатори
Яшаш истаймиз, инон:
Қармонда пуллар бўлсин,
Омборларда эса дон.

Чанамиз қўнғироғи
Жарангласин турмай жим,

Эгнимиз ҳам бут бўлсин,
Бўлмасин жулдур кийим!

Бошқалардан кам бўлмай
Яшаш ярашар бизга,
Болалар илм олсин,
Поп келсин уйимизга.

Уйимизда болалар
Асаларидек иноқ,
Уй бекаси эса-чи,
Бўлсин доимо қувноқ!

Қ У Ш И Қ

(«Айиқ ови» дан)

Тутма, она, құлимдан,
Бас, етар, бақсингни құл.
Сахро гули эмасман,
Мен қирғоқда чўздим бўй.

Балиқчи елканимас,
Тушимга кирар кема.
Бу оғир кунлар битмас,
Бўлди юрагим қийма.

Қуриб кетсин тор қафас,
Атроф чуқур уйқуда.
Эркинроқ олай нафас,
Хафагазакман жуда.

Эсла ахир, ўзинг ҳам
Яйраб юрган кунларни,
Ғоз тўшидай кўксингдан
Яйраган тўлқинларни.

Гарчанд, янгроқ кўшиқ-ла
Қайтмадинг қирғоқ томон,
Лекин ғариб умрингда
Бахт кўргансан бир замон.

Майли ҳалок этсин ғам,
«Қизим!» деб солма фарёд.

Соҳил гулига, онам,
Ҳеч ким беролмас нажот!

Барибир! Бу кун бахт бо
Эрта совура бўрон.
Денгиз қаттиқ чайқалиб
Қирғоқда қўпар тўфон.

Сен ўстирган гулингни
Шунда кўмиб кетар қум.
Эрк бер, бўшат қўлимни,
Онажон, ютмай заққум.

ГЕНЕРАЛ ТОПТИГИН

Қиш палласи, кечқурун,
Қаттиқ турганда аёз,
Тўғри ва катта йўлдан
Қайтиб келар бир шоввоз ---
Аравакаш ўспирин;
Ҳадиксирар, шошмас ул,
Отлари эса, бардам.
Текис эмас эди йўл,
Ўнқир-чўнқир ҳар қадам.
Айиқ етаклаб биров
Кетарди. Етиб борди
Йўловчи. «Қўйма яёв» ---
Деб йигитга ёлворди.
— Айиқ биланми ҳали?
— У жуда мўмин-қобил,
Аммо айиқ туфайли
Шароб бераман, билгил!
— Утиринглар,— деди у,—
Айиқни солиб олди.
Ўзи ҳам ўлтирди-ю,
Лекин хавфсираб қолди...
Уни қовоқхонага
Таклиф қилди Трифон
Ва деди айиғига:

— Бир оз кутгил, айиқжон.
Улар кетди. Оқсоқол
Айиқ қолди, кўп қари.

Панжа ялаб турар лол,
Шилдирар занжирлари.

Соат ўтди, йўқ дарак,
Балки улар маст-аласт...
Отлар одатдагидек
Оҳиста олар нафас.

Кеч кирди. Совуқ тушди,
Отлар қалтирар нотинч.
Депсинди-ю, қунушди
Михайло Иванович.
Юз берди зўр фалокат,
Отлар қўзғалиб кетди,
Айиқ бўкирди, шу вақт
Тройка олиб кетди.

Қўнғироқнинг овозин
Федя эшитиб чопди.
Ортидан қувди, лекин,
На ушлади, на топди!

Тройка учиб борар
Қутургандек, ажабо.
Ўнқир-чўнқирда бежо
Йиртқич айиқ ўкирар.
Ҳамма ёқ даҳшат, қўрқув:
«Йўлни тез бўшат ҳозир,
Генерал Топтигин у,
Инига келаётир».
Мужик кўриб қалтирар,
Зир-зир титрар халойиқ.
Жуни тўзиб ҳурпаяр
Шовқин кўтариб айиқ.
Қўрққанидан отлар ҳам
Ҳордиқ олмай елишар.
Ўн беш чақиримни шу дам
Улар босиб келишар.

Тройка ўқдай учиб
Боради бекат томон.
Бекатда йўлчи чўчиб,
Бошини чайқар ҳайрон.

Бурундиғин юлқиди,
Тўхтади тройка ҳам.
Зинага етиб келди
Назоратчи ўша дам,
Кўрдик, этиги бор,
Эгнида айиқ тери.
Пайқамади у зинҳор,
Оғзида бор темири...
Ямшчиги қаерда деб.
Уйлаб кўрмади сира.
Турарди қовоқ солиб,
«Генерал»— улуғ тўра...
Шошиб қалпоғин олди:
«Тўрам, бўлинг сихат-соғ»
Ва буйруқ кутиб қолди
«Чой берайми, ё ароқ?»
Тўрага ёрдам қилмоқ
Истайди чол таъзимкор.
Бор кучи билан шу чоқ
Ушқирди айиқ такрор.
Чол қўрқиб кетди бирдан,
«Раҳм эт, эгам, бер омон.
Қирқ йил хизматингдаман,
Сен деганда бердим жон.
Бунда кўрдим жуда кўп
Баттол генералларни.
Қовирғасиз, тишсиз хўп
Майиб-сайиблар барин.
Худо ҳаққи, ҳеч маҳал
Кўрмагандим бундай ҳол.
Бу антиқа генерал,
Янги нусха, эҳтимол?..»

Атрофдаги ямшчиклар
Боқиб бўлишар ҳайрон.
Ҳа, иш чатоқ, яхшилар.
Ҳа, азизлар, иш ёмон.
Тўрт тарафдан халқ келар,
Қишлоқда зўр ҳаяжон;
«Генерал шовқин солар
Чанада айиқсимон».
Қўрқоқ қочар, довьорак
Чана томон юради.

Орқада қотиб бирдак
Назоратчи туради.
Зўрға оғиз очади:
«Уйга марҳамат, меҳмон».
Айиқ ўшқирар шу он,
Назоратчи қочади.
Чанада икки соат
Ётди генерал тажанг.
Ямшчик-ла келди шу вақт
Айиқ эгаси аранг.
Оломон солди қулоқ
Трифоннинг сўзига.
Топтигин еди таёқ,
Тупуришди юзига.
Назоратчи заҳр тўкди,
Ямшчикни мол деб сўкди...

* *
*

Нақадар дим! Чексиз узундир
Бахти қаро юртим кечаси.
Ҳайқирсанг-чи, эй бўрон, ҳайқир,
Лим-лим тўлди сабр косаси!

Ҳайқир денгиз гирдоби узра,
Қиру ўрмон оша ёз қулоч,
Халқнинг қайғу зардоби тўла
Қосасидан барин юлқиб соч!

БОБО

(3-н-ч-га бағишланади)

I

Саша кўриб қолди бир маҳал
Отасининг уйида сурат.
Бу суратда ёш бир генерал
Тасвирланган эди серсавлат.
Саша сўрди:—ким бу, дадажон?—
— Бобонг,—дея жавоб берди-ю.
Буриб олди юзини шу он
Ва бошини қуйи солди у.
«Ундоқ бўлса, кўринмас нега?»
Ота бир сўз демас лаб буриб.
Бобосига боқар неваря,
Портретнинг ёнида туриб:
«Уҳ тортасан, дадажон, нечун,
У ўлганми... тирикми? Сўйла!»
— Катта бўлсанг, биларсан бир кун.
«Ўзинг айтиб бермайсанми, а?»

II

«Танийсанми, бобомни, ойи?»
Онасидан сўрайди ўғлон.
— Ҳа,—дер она. Саша атайин
Уни бошлар портрет томон.
Она борар истамаса ҳам.
«У тўғрида менга сўйлаб бер,
Яхши одам эдими бобом,
Нега уни ҳеч кўрмайман?» дер.

«Ойижоним! Илтимосим шу;
Бобом ҳақда сўйлаб бер оз-моз».
— Яхши эди, бебаҳо, шоввоз,
Фақат бахтсиз эди,— деди-ю,
Она эгди аламли бошин,
Оғир нафас олди-ю ўзи,
Қалтиради тўкиб дув ёшин..
Бобосида Сашанинг кўзи:
«Ойи, бунча йиғлайсан нечун,
Айтгинг келмас бирор сўз, ахир!»
— Саша, ўсиб, биларсан бир кун,
Яхшиси юр, этайлик сайр...

III

Яна ҳоким уйда ҳаяжон,
Бахтли, ёруғ юз билан икков,
Ота-она, шивирлар шодон,
Йиғиштириб уйни бетўхтов.
Сухбатлари соз эди жуда!
Ўғил пайқаб турар, жим, лекин.
— Бобонгинг кўрасан тез кунда!—
Дер Сашага отаси секин...
Ухлолмайди, алаҳлар Саша,
Тилдан қўймас бобосин ҳечам:
«Нега бунча келмайди ўша!»
— Йўл олис-да жуда, жонгинам!
Саша эса уҳ тортар ғамгин
Ҳамда ўйлар: «Ғалати жавоб!»
Кўпдан кутган сирли, яширин
Бобо келди ниҳоят шу тоб.

IV

Мана, кўпдан интизор бўлиб
Кутиб олди ҳамма ҳам чолни...
Дуо қилди, кўзга ёш олиб,
Оилани, уйни, қаролни.
Остонада чангин қоқди у,
Тантана-ла бўйнидан олди

Тангри расмин — михланган*, эзгу
Ва чўқиниб у, гапга толди:
— Менга кўплар кўрсатди жаҳл,
Кечираман, лекин бу соат!..
Бажо этиб отага ҳурмат,
Оёғига сув қуйди ўғил.
Сашажоннинг онаси мана
Унинг оппоқ сочин таради
Ва ўпди-ю, силади яна,
Ўпиш учун ўғлин чорлади.
Ўнг қўли-ла бағрига олди
Онажонни, бошқаси билан
Неварасин сийпалаб қолди:
Эҳ, жуда ҳам дўмбоқ экансан!
Бобосига Саша меҳрибон
Назар билан термилиб боқди,
Бирдан бўлиб кўз ёши маржон.
Юзларига шашқатор оқди
Ва ташланди бобосига у.
«Қайда қолдинг, бобо, шунча йил,
Эполетинг** кўринмайди-ку,
Нега мундир киймадинг, айтгил?
Оёғингда ниманг бор, нечун
Яширасан?.. Ярадорми қўл?»
— Саша, ўсиб биларсан бир кун,
Мен кексани ўпиб қўй бир йўл!..

V

Бутун ҳовли мамнун, хушчақчақ,
Кўнгил тўлиб олади нафас.
Бобо билан Саша дўст, иноқ
Сайр этишар, ажралмас бирпас.
Кезишади ўрмон ва ўтлоқ,
Чаманзордан узишар чечак:
Анча ёшда бўлса ҳам, бироқ
Бобо тетик, кўркама ва сергак.

* Михланган — бутга михлаб ўлдирилган Исо пайгамбарнинг сурати.

* Эполет — зарҳал погон.

Унинг ҳамма тишлари бутун,
Бели бардам, юрар бемалол.
Қўшиб турар ҳуснига ҳусн
Кумуш каби оппоқ соч-соқол.
Хўп келишган барваста қомат,
Гўдак каби туюлар, аммо.
Аллақандай соддалик одат,
Бир текисда сўйлар доимо...

VI

Улар улуғ рус дарёсига
Чиқишади — сув ёқасига,
Лойхўрак қуш сайрар — визвизлар.
Қум устида минг-минглаб излар;
Арқон солиб тортишар қайиқ,
Бурлаklarнинг янграр шовқини!
Дарё орти теп-текис, ёйиқ —
Ўтлоқ, ўрмон, пичан тўлқини.
Мудроқ босиб секин оқар сув
Ҳамда эсар шабада майин...
Чол ер ўпиб, кўз ёш тўкар дув,
Сўнгра куйлар ўзича секин!..
«Бобо! Кўз ёш тўкасан нечун.
Доналари дўл каби йирик?»
— Саша, ўсиб биларсан бир кун!
Хафа бўлма — хурсандман, тетик!..

VII

Болаликдан ушбу манзара
Қувонтирар кўраркан кўзим.
Поёни йўқ водийга қара,
Севгил уни, жонгинам, ўзинг!
Икки-учта бадавлат қўра,
Йигирмата ибодатхона,
Юзта деҳқон қишлоғи, кўр-а,
Қафт устида тургандек, мана.
Ўрмонларда ўтлайди пода,

Эсиз, моллар жуда ҳам ориқ.
Қандайдир куй кезар ҳавода.
Эсиз, қалбни ўртайди, аччиқ!
Елворишар: «Бечора, шўрлик
Деҳқонларга қўл чўзинг тезроқ!»
Тинглайсанми унда минг йиллик
Ғам-алам бор, Саша, сол қулоқ..
Уларнинг от, қўйлари ҳаддан
Зиёд бўлсин, бўлсин доим соғ,
Москвалик бойвуччалардан
Сигирлари бўлсин семизроқ.
Қайғу-алам ўрнига, бешак,
Шодлик бўлар қўшиқларда ҳам.
Шундай бўлиш керакми?—«Керак!»
— Ёдингда тут буни, неварам!..

VIII

Бобо кузги бугдойнинг ялпи
Унганидан хурсанд шу қадар.
Табиатдан шодланиб қалби,
Деҳқон болаларин ардоқлар,
Бобо иши аввал **бошданоқ**
Мужик билан гаплашиш расо;
Чўзилади суҳбат кўп узоқ,
Сўнгра дейди ҳурматли бобо:
«Мушкул тезда бўлажак осон,
Озодликка чиқасиз бутун!»
Кулимсирар кейин беармон,
Шодлигидан яшнайти гулгун.
Шодлигига бўлиб ҳамнафас,
Ҳамманинг ҳам қалби беқарор.
Бу табассум шунча муқаддас.
Бу кулгилар кўп жозибадор!

IX

— Уларга эрк беришади тез,—
Дейди неварога чол шоша.—

Халққа керак шу ўзи ёлғиз,
Муъжизалар кўрдим мен, Саша.
Хилват ёққа бир тўдача рус
Юборилди гулу туфайли,
Ер ҳамда эрк берилди, дуруст.
Бир йил ўтиб-ўтмасдан ҳали.
Комиссарлар келди у томон,
Бир қарашса — тап-тайёр қишлоқ,
Ўтинхона, омбор, хонадон!
Темирчининг болғаси тақ-тақ,
Эрта-индин битар тегирмон.
Мужикларнинг омбори лиқ-лиқ,
Бой эди-да жонворга ўрмон,
Дарёда ҳам кўп-да балиқлар.
Бир йил ўтиб, боришса яна
Туғилибди кўп янгиликлар.
Халқ аввалги қоқ ерда, мана,
Буғдой ўрар, ҳосилни юклар...
Уйда эса бола-чақалар
Ва баҳайбат кўппаклар, холос.
Бурни жомда чўчқаваччалар,
Ғафиллашиб юрар тўп-тўп ғоз...

Х

Ярим аср ичида, рости,
Барпо бўлди каттакон гулшан.
Инсон иродаси, меҳнати
Кўп тилсимлар яратар экан!
Ҳамма нарса тўкин ва мўл-кўл!
Унда чўчқа қанчадан-қанча.
Оқ ғозлардан оппоқ ўнгу сўл
Қишлоқ олди ярим чақиримча.
Тенг бўлинган шунча экинзор,
Подалар тўқ, беҳисоб улар.
Қишилари кўркама ва бўйдор,
Доим тетик, қувноқ, диловар.
Хотинини эркалар мужик,
Етарли-да, ахир, чой-чақа!
Хотинига олар пахталик
Байрам учун сувсарий ёқа!

XI

Болалик ҳам ўтади мамнун,
Қачон десанг, от завод томон
Олиб борар юз пудлаб дон-дун,
Аравалар мустаҳкам чунон...
Унда отлар жуда тўқ, семиз,
Тўқ яшайди унда ҳамма ҳам.
Уйлар томи холадан ёлғиз,
Ҳа, халқ десанг дегудай кўркам!
Хулқ-ахлоқда бўлишар ўрнак,
Ёмонни ҳукм этишар дарҳол.
Аскарлари соғлом, довюрак,
Яшайдилар сергак ва ҳалол.
Ўз вақтида тўлайлар ўлпон,
Тегмасанг бас ударга атай.
«Қаерда бу қишлоқ, буважон?»
— Узоқ, номи, хўш, Тарбагатай.
Байкал орти, хилват у томон,
Қўзичоғим, кичиксан ҳали.
Қатга бўлсанг саломат-омон,
Хотирларсан ўша маҳали...

XII

Ҳозир эса... Уйла-чи роса,
Теваракка, Саша, назар сол.
Мана бизнинг қўшчи бечора,
Юзи куюк, мурдадек беҳол.
Чориқ қалпоқ, пешанаси шўр,
От тўқими увада, йиртиқ.
Очлигидан имиллар базўр,
Муккасидан кетгудай ориқ.
Меҳнаткаш оч-яланғоч абад,
Шафқат қилгин унга, эй танграм!
— Ҳей, ҳордиқ ёз, мен қилай меҳнат —
Сенинг учун, эй жигарбағрим.
Деҳдон чўчиб, баринга қарар
Ва тутқазар омочини тез.
Бобо эса хўп омоч ҳайдар,
Терларини артиб ўша кез.
Саша шошар унинг ортидан,

Югурса ҳам етолмас, ҳайрон.
«Бунча яхши ер ҳайдашни сан
Ургангандинг қайдан, буважон?
Мужиклардай, омом сенга жўн,
Ҳолбуки, сен эдинг генерал!»
— Саша, ўсиб биларсан бир кун
Буни қандай ўргандим аввал!

XIII

Халқнинг тортган қайғу-кулфати
Чидаб бўлмас оғир, жонгинам;
Зодагоннинг бор саодати—
Теваракни кўради хуррам.
Халққа тегди енгиллик бу кун:
Кўланкага қочиб биқинди
Эркинликни эшитиб барин...
Бир вақт эса... қулоқ сол энди!

Қўра кўзга кўриниб ёмон,
Четлаб ўтар эди хор мужик.
Даҳшатли тўй ёдимда ҳамон,
Алмаштирар эди поп узук,
Черков кирди помешчик шу вақт
Ибодатга — кулфат туфайли:
«Уйланишга ким этди рухсат?—
Попга борди,— тўхтаб тур ҳали!»
Тўхтатилди никоҳ дафъатан!
Барин билан ўйнашиб бўлмас!
Куёв унинг буйруғи билан
Аскарликка кетди шу нафас,
Қалисога — шўрлик Груша!
Бирор кимса баҳслашмади, жим!
Қани, ўзинг айтгин-чи, Саша,
Бунга кимлар чидаёлар, ким?

XIV

Баттари ҳам бўлганди, лекин!
Фақат жаноб ўзигинамас,
Руҳонийлар тўдаси ҳар кун

Халқнинг қонин сўрди маст-аласт.
Ўлжаларни мўлжаллаб тўра,
Юриш бошлаб чиқди ҳамлакор.
Душман эса ким экан, сўра?
Халқ, хазина, қўшин яроғдор!
Ҳамманинг ҳам бошида иш бор,
Ҳамма ёқда кафолат, гулу,
Довюрақлар талади ошкор,
Қўрқоқлар-чи, зимдан, бешов-шув.
Мамлакатнинг устида турар
Зулмат босган туннинг осмони...
Кимнинг кўзи бор бўлса кўрар,
Ватан учун ачийди жони.
Қуллар оҳин қамчилар саси
Хушомад-ла бўғиб бутунлай,
Йиртқичларнинг, очкўз галаси
Юртни ҳалок этмоқчи шундай...

XV

Мангу кулиб, балқиб турмас кун,
Мангу боқмас бахту саодат:
Ҳар бир юртни силкитар тўлқин
Эрта ё кеч келганда навбат.
Бунда онгсиз бўйсунуш эмас,
Аҳлик ва матонат лозим.
Машъум кулфат солар айюҳаннос
Мамлакатнинг бошида ҳар зум.
Ақлу идрок, бирлик, бир дамлик
Ҳамма ерда қилар тантана,
Улар қарор топмайди бирдек,
Бирдан барпо бўлмас ҳеч нима.
Қуллар қалби топмас ҳарорат
Дабдабали чақириқлардан,
Нодон ақлу идроклар фақат
Ёримайди ҳайқириқлардан.
Вақт кеч! Чекиб халқ жабру жафо,
Барча кулфат олдида кар, лол.
Вайрон юртга юзланган бало!
Қолоқ юртнинг бошида бу ҳол!
Ёлғиз қўшин — ҳимоя эмас,
Қўшинлар ҳам, севикли ўғлон,

У вақт эркин олмасди нафас,
Машаққатдан инграрди ёмон...

XVI

Бир солдатни учратиб бобо,
Шароб билан айлади меҳмон.
Упишдилар оғайни гўё,
Гаплашдилар, чеҳралар хандон.
—Ҳозир хизмат оғирмас сизга,
Бошлиқлари ҳам беозор энди...
Бизнинг даврни олайлик эсга!
Бошлиқ эмас, бир йиртқич эди!
Оёқ ости эди ҳар инсон,
У замонлар қонун эди бул.
Қанча заҳмат чексанг ҳам, нуқсон
Излар эди бошлиқлар нуқул:
«Машқларда бир интилиш, ҳавас,
Сафлар текис, зичдир бус-бутун.
Сезиларди олинган нафас...»
Тинглайсанми?.. Энтикиш нечун!

XVII

Тўлмай қолса параддан кўнгил,
Ҳақоратлар дарё ва дарё,
Тишлар дўлдай тўкилар буткул,
Сафдан ҳайдаб, этишар расво!
Бутун полкни титратиб дир-дир,
Кўпик сочар оғзидан шу он.
Кўзларига қон тўлган қашқир
Излаб қолар дурустроқ қурбон:
«Олифталар! Эй муттаҳамлар!
Чиритаман қамоққа ташлаб!»
Қулоғи бор барча одамлар
Эшитарди ўз ўйин ўйлаб.
Бу ҳақорат даҳшатлироқдир
Соқчиликдан, ўқдан, яроқдан.
Қим ҳам номусини топтатур,
Қим ҳам бунга кўникар экан?
«Бирон кўрқинч нарсани тағин

Эслисанми?.. Сўйлагил, бобо!»
— Саша, ўсиб биларсан бир кун,
Ўз қадрингни сақла доимо...

XVIII

Бобо ғамгин бошини яна
Қуйи солиб, жим қолди бир оз.
— Жоним, озми кечмишлар, мана!
Бориб ҳордиқ олганимиз соз.—
Бироқ бобо дам олар пича,
Меҳнат қилмай туrolмас сира:
Пушталарни чопар тушгача,
Муқовалар баъзан бир нима;
Бигиз, игна билан кечқурун
Бирор нарса тикарди чаққон,
Бобо айтган ҳасратли, узун
Қўшиқ ишни этарди осон.
Уни Саша тингларди роса,
Кетолмасди столдан узоқ;
Неварага туйилар бобо
Қўшиқлари янги бир жумбоқ...

XIX

У куйлади шонли юришни,*
Улуғ кураш** ҳақида шу зум
Ва қул халқни, оғир турмушни,
Озод халқни этди тараннум;
У куйлади кимсасиз саҳро,
Темирлардан ясалган занжир
Ва париваш. кўзлари шаҳло
Гўзалларнинг барин бирма-бир;
У куйлади уларнинг олис —
Чет ерларда сўлиб битишин,
Муҳаббатга мубтало ҳаргиз
Хотин қалбин таъсир этишин.

* Шонли юриш — Рус қўшинларининг 1815 йилда Парижга кириб бориши кўзда тутилади.

** Улуғ кураш — 1825 йилдаги декабристлар қўзғолони.

Трубецкая, Волконская
Ҳақда бобо куйлаб, оҳ тортди.
Куйлади-ю, кулбасин шундай
Ғам ва ҳасрат билан тўлатди.
«Давом этгил, бобо! Бунча сен
Қўшиқларни қайдан биласан?
Такрорлагин бандларини, мен
Ойимга ҳам куйлаб бераман.
Шу номларни оласан бутун
Хотирага баъзан қоқ тунда».
— Саша, ўсиб биларсан бир кун.
Ўзим сўйлаб бераман шунда
Ўрганганман, қаердан, қай чоқ,
Куйлаганман кимга жўр бўлиб...
«Кўникаман чидамга шундоқ!»—
Деди Саша қайғуга тўлиб...

XX

Дўстлар кўп вақт қайиқда дарё
Кезишади ёз кирган палла,
Сув бўйига келади бобо
Қутлагали қувноқ, барала:
— Кўркам, Волга, салом, ассалом!
Ошиғингман сенинг ҳамиша.
Қайда қолдинг шунча пайт, бобом?» —
Қўрқа-писа сўради Саша.
— Мен бўлган ер жуда ҳам йироқ...
«Қайда экан?» Уйга ботди чол.
Бола доим пайқаб, ўша чоқ
Чуқур нафас олади дарҳол.
— «Унда турмуш яхшими, қалай?»
Болага кўз ташлайди бобо:
— Сўрамагил, жоним, ўргилай.
(Чол товуши титраганнамо):
Поёни йўқ далалар сўлгин,
Ҳеч кимсасиз, бўм-бўш ва хилват,
Хабар келмас йил бўйи бутун,
Кутиб кўз тўрт, оғир машаққат!
Куч-қувватинг кетади ахир,
Тангри этган энг яхши совға,
Яқинларга ковлайсан қабр.

Ўзинга ҳам кутасан қазо...
Умринг битар оҳиста-секин...
«У ерларда яшаганмисан?..»
— Саша, ўсиб, биларсан бир кун!..
Бола кўз ёш тўкади бирдан..

XXI

— «Эй худойим! Жонга тегди-ку!
Онам дейди:— Ўсиб биларсан!
Севса ҳамки отам, қийнар у,
Дейди яна:— Ўсиб биларсан!
Бобом ҳам шу сўзни айтар.. бас!
Мен улғайдим, назар ташла, боқ!..
(Курсида тик турар шу нафас)
Сўйлаб бергил, энди яхшироқ!..»
Бобосини ўпиб у силар:
«Тилларингиз бирмидир ва ё?..»
Оғриқ чолнинг кўксини тилар,
Қалб депсинар, кабутар гўё.
«Эшитдингми, ҳурматли бобо?
Истайманки, барин билсам мен!»
Неварасин ўпиб, шу асно
Шивирлайди:— Тушунмайсан, сен!
Сен ўқишинг керак, жон болам!
Шошма, барин қиламан баён.
Атрофга кўз ташлагил бардам,
Шунга лойиқ тўпла куч-дармон.
Эслисану, барибир чуқур
Билиш лозим тарихни, аммо
Жуғрофия илми ҳам зарур.
«Узоқ кутиш керакми, бобо?»
— Бир, икки йил бор, ўғлим, яна.
Саша елди онаси томон:
«Мен ўқишни истайман, она!»
У олисдан қичқирай чунон.

XXII

Вақт келади. Бола бекам-кўст
Ҳаммасини билиб олади.

Тарихни ҳам ўрганар дуруст,
(Ҳозир ёши ўнга тўлади).
Харитадан кўрсатар эпчил
Читани ҳам, Петербургни ҳам,
Катталардан яхшироқ, қойил
Сўйлайди рус турмушин ҳар дам.
Нафратида нодон, ёвуз зот.
Қамбағалга марҳамат тилар.
Кўргани ва эшитгани ёд...
Ўлим яқин эканин билар —
Бобо. Тоби қочади тез-тез.
Энди унга ҳасса ҳам керак..
Эрта-индин Саша ҳам чексиз
Ғам-ғуссадан топади дарак...

МАЗАЙ БОБО ВА ҚУЁНЛАР

1

Август эди, «Қичик Вега» ёнида ман
Қуш овлардим кекса Мазай бобо билан.

Бирдан жимлик чўкди қишлоқ атрофида,
Қуёш қолди қора булут гирдобида.

Унча қалин эмас эди булут қурғур,
Лекин шаррос қуйиб берди бирдан ёмғир.

Шаффоф ёмғир ерга тўғри санчиларди.
Пўлат симдек ерни боплаб қамчиларди.

Икки овчи хўп ивидик, хўп югурдик,
Қандайдир бир бостирмага қочиб кирдик.

Мазай бобо ҳикоясин бошлай, келинг,
Эй болалар, диққат билан қулоқ беринг.

Ҳар ёз унинг меҳмониман ҳафта бўйи,
Менга жуда ёқиб қолган унинг уйи.

Ажойиб бир қишлоғи бор, беҳад дилбар,
Безаб ётар уни ажиб печакгуллар.

Атрофини ўраб турган боғлар кўркам,
Баланд эрур уйларининг устунни ҳам.

(Бу ерларни сув босади баҳор чоғи,
Венеция каби юзади қишлоғи),

Шунинг учун Мазай бобо, гапнинг чини,
Севар эди чин дилидан қишлоғини.

Фарзанди йўқ, невараси билан яшар,
Зерикади сўққабошлик қилиб асар.

Қирқ чақирим Қострома унга ҳар чоқ,
Ҳеч гап эмас тўғри ўрмон кесиб чиқмоқ.

Мазай бобо «Кўча эмас,— дейди,— ўрмон,
Бунда фақат ов қилинар қушу ҳайвон».

— Хўш, жинлар-чи?—«Ишонмайман, бутун кеча
Учратмадим кутиб ҳатто азонгача!

Саватингни қўзиқоринга тўлдирасан,
Қорнингни ҳам малинага тўйдирасан...

Унда майна сайрайдики, эҳе... қандай,
Бир попишак бўш бочкада куйлагандай.

Ўткир мугуз, олов кўзли бойўғли ҳам
«Ҳу-ҳу» лайди; тунга бориб топар барҳам.

Лекин ўрмон тунда жуда ваҳимадор,
Мен ўзим ҳам қўрққан эдим, бўлай иқрор.

Шундай жимлик, зўр ваҳима касб этади,
Бўм-бўш қолган бутхонани эслатади.

Қарагайлар ғижирлайди унда-бунда
Қари кампир алаҳлаган каби тунда...»

Мазай овсиз ўтказмайди бир кунни ҳам,
Яшаса-чи, энди тиниб-тинчиб беғам.

Қўзи хира тортиб қолган, отар аранг,
Баъзан тегмас нишонига, бўлар гаранг.

Аччиғланмас Мазай бобо асти бундан,
Лекин қуён қочиб қолар илдам ундан.

Ниқтаб қолар бармоғини у томонга:
«Ҳап саними, тўхтаб тургин!» — деб қуёнга.

Машҳур қишлоқ овчиларин тасвир этган
Эртақларга унинг боши тўлиб кетган:

Синдиргандан бери милтиқ тепкисини
Олиб юрар Кузя гугурт қутисини,

Қарқурларни чақирар у алдаб-сулдаб,
Сўнг, ўқдонга гугурт жойлаб отар боплаб!

Ҳайвонларни ов қилувчи бошқа биров
Бир декчада олиб юрар кўмир-олов.

«Нега керак, олов десам, овда сенга»,
— Кўл совуққа чидамайди, дейди менга.

Агар қуён кўриб қолсам ўша замон,
Қуролимни қўйиб аста чекка томон,

Иситаман қўлларимни, дейди, қурғур,
Сўнг қуёни ағдараман, дейди, бир-бир.

Мазай бобо: «Шу ҳам овчи!» дегани он,
Тўйиб-тўйиб чин юракдан урдим хандон.

Рости гапки, ўша овда юрганим чоғ,
Зодагонлар билганидан чиройлироқ

Ҳикоялар айтиб берган менга Мазай,
Болажонлар, сизга бирин сўзлаб берай...

2

Кўп эзмалик қилди Мазай шу омборда:
«Бизнинг нам ва пастқамгина бутазорда
Беш ҳисса кўп бўлар эди турли қушлар
Тутмасалар эди уларни тўр билан,
Эзмасалар эди уларни зўр билан;
Қуёнлар-чи? Уларни ҳам... раҳминг келар!
Эрта баҳор тошқинлари бошланган дам
Юзлаб ҳалок бўладилар бунингсиз ҳам.
Йўқ! Бу ҳам кам! Қувлаб қолар қишлоқилар,
Тутар, урар чангал билан ҳам фарқ қилар.

Ноинсофлар!..
Мен бир куни ўтин учун
Қайиқ билан борар эдим, -
Талай-талай
Қуён оқиб келар эди.
Йўл-йўлакай
Тутиб бордим. Сув кўпайиб борар бутун.
Бир оролча кўриб қолдим. Унда анча
Қуёнчалар туришарди уймалашиб,
Бечоралар сари дарё ҳар дақиқа
Кўтарилиб борар эди ҳаддан ошиб.
Сув босишга қолган жиндай жой атиги,
Бир газ эни, бир сажинча узунлиги...
Етиб бордим, қочолмасдан, қулоқларин
Силкитарди, тутиб олдим шунда бирин.
Буйруқ бердим ҳаммасига: Ҳатланг, қани!
Ҳатладилар қуёнларим. Яхши жуда!
Қутилган дам қуёнчалар командаси,
Оролча ҳам қолиб кетди сув остида.
«Кўрдингизми, дедим, мен-ла ҳазиллашманг!
Чиқманг Мазай айтганидан ҳам адашманг!»
Дарёда жим сузар эдик, суҳбат ширин,
Тўнгатк узра кўриб қолдим, тагин бирин.
Оғирлиги тушмас, дея солиб олдим.
Энди эшкак урганимда олға томон,
Кўриб қолдим: бутазорда она қуён
Аранг турар: бой хотиндай сеппа-семиз,
Камзулимга ўраб олдим уни ҳам тез.
Дир-дир титрар... Кун ҳам энди ботиб борар,
Мана, сершоҳ бир ёғоч ҳам оқиб борар.
Унда сузиб кетишарди оқим томон
Жонларини сақлаб қолган беш-ўн қуён.
Қимирламай ётар бири, бири тикка,
Ҳам ўтириб олган бири, қулоқ дикка.
«Сизларни ҳам олардиму, эсиз-эсиз,
Ғарқ этасиз қайиғимни, сиз, шубҳасиз!»
Аммо яна раҳмим келиб, унга аста
Яқинлашдим, илгатк билан бир нафасда
Ёғочнинг бир чеккасидан илиб олдим,
Уларни ҳам ўз орқамдан судраб қолдим...

Шу аҳволда мен қишлоқдан ўтган замон
Хотин-халаж, болалар ҳам бўлди ҳайрон:

«Қаранг! Нима қияпטי-я Мазай бобо!»
Майли, қаранг, тега кўрманг бизга аммо.
Селдан дарё оқимиға чиқиб олдим,
Ҳаддан зиёд севинишди қуёнларим.
Кўрдиларки, қирғоқ қалин чакалакзор,
Урмон, экин майдонлари — ҳаммаси бор.
Тик туришар, чор тарафга назар отиб,
Ҳайдашга йўл бермайдилар, лопиллатиб,
Бир ходани қирғоққа мен ёпиштирдим,
Дедим: «Сизни худойимга топиштирдим!..»

Шатак отиб
Кетди қуёнлар.
Мен дедим: «Ҳай-ҳай,
Қичкина жонлар!
Қочинг, эҳтиёт
Бўлингиз ўзга.
Лекин қиш вақти
Кўринманг кўзга!
Нишонга олиб,
Уқ узаман, «пақ!»
Ва алла бўлиб
Йиқиласиз нақ!»

Зум ўтмасдан тарқалишиб кетди ҳар ён,
Қайиқчамда қолди фақат тўртта қуён.
Дармонлари кетган сувда ивиб қолиб,
Олиб келдим уйга дарҳол қопга солиб.
Беморларим яхши ухлаб туришдилар,
Исиб, ухлаб, овқатга ҳам тўйишдилар.
Сўнг уларни олиб чиқдим ўтлоқ томон,
Қоп оғзини катта очдим ва шу замон
Ҳай-ҳайладим, қувиб қолдим, тарқалдилар,
Хўп шаталоқ отиб кўздан йўқолдилар.
Мен уларга тағин қайта-қайта айтдим:
«Қишда асло кўринмангиз», деб кузатдим.
Мен уларни овламайман баҳор, ёз ҳам,
Терилари айниб кетар, манфаат кам!..

РУС АЁЛЛАРИ КНЯГИНЯ ТРУБЕЦКАЯ*

(1826 йил)

БИРИНЧИ БУЛИМ

Енгил, гўзал, шинам ва пухта
Ясалганди чанаси жуда.
Ота-граф синаб неча йўл,
Қилди шахсан бир ўзи қабул.
Олти нафар қўштирди тулпор
Ва ичига ёқтирди фонарь.
Ёстиқларин ўзи тузатди,
Айиқ терисини тўшатди.
Дуо ўқиб қайта ва қайта
Ўнг бурчакка хоч осди ота.
Лекин ҳўнграб йиғлаб юборди,
Шу кун оқшом қизи жўнарди...

I

«Қону қардош бир бутун қалбни
Бўлмоқдамиз икки тенг пора.
Не қиламиз, ота, бу дардни,
Қайғунг жонга бўларми ора?
Бизнинг танҳо кўмакдошимиз,
Энди узоқ... Хуш қол, отажон,
Қизингга сен фотиҳа бер тез.
Сафаримга жўнайин шодон!

* Княгиня Екатерина Трубецкая сургун қилинган эри Сергей Петрович Трубецкой (1790—1860) орқасидан 1826 йилда Сибирга бориб, ўша ерда 1853 йилда вафот этган.

II

Дийдор кўрмоқ борми тақдирда,
Худо билар! Умид йўқ, ҳайҳот.
Хуш қол, лекин тутгин хотирда,
Меҳринг дилда яшар умрбод.
Узоқ элда унутмам асло,
Ота, сўнгги ўғитинг мутлоқ,
Йиғламайман, менга ҳам аммо,
Осон эмас сендан айрилмоқ!

III

Худо шоҳид!.. Найлайн бу чоқ,
Яна юксак, яна ҳам мушкул
Бурч чорлайди... Отам,- алвидо!
Қўз ёшларинг беҳуда буткул!
Йўлим олис, йўлим серзаҳмат,
Даҳшатлидир тақдирим менинг;
Лекин кўксим мисоли пўлат..
Ифтихор қил — мен сенинг қизинг!

IV

Сен ҳам хуш қол, севимли ўлка,
Алвидо эй бебахт Ватаним!
Подшоларга шум уя бўлган
Хуш қол энди, машъум шаҳарим!
Венеция, Лондон ва Париж,
Римни кўрган сайёҳ назарин
Кўркинг-ла ром қилмасанг ҳам ҳеч
Мен севардим сени шаҳарим!

V

Қучоғингда кечди бахтиёр
Ҳаётимнинг ёшлик чоқлари.
Базмларинг севдим беғубор,
Сайргоҳим эди тоғларинг.

Жондан севдим оқшом онлари,
Мовий Неванг хушовозини.
Зилол қирғоқ, кўркам майдони
Ва қаҳрамон Чавандозини...

VI

Ҳеч эсидан чиқмас... Авлодлар
Сўзлашарлар биздан ҳикоя...
Сен-чи, сенга бўлсин лаънатлар,
Мен кадрилга тушган шум хона.
Оҳ, ўша қўл, ҳароратли қўл*,
Ҳамон қўлим ёқар оташда...
Тантана қил..

.....
.....

*

Осойишта енгил ва пухта
Чана давом этади йўлда.

Қора либос, ўликдай бегус
Княгиня ўлтирар ёлғиз.

Отасининг котиби шошиб
(Савлат учун крестлар осиб),

Хизматкор-ла олдинга чопар,
Қамчи ўйнаб, «чу» деб жар солар.

Қолиб кетган пойтахт ортда,
Аммо ҳали йўл олис олдда.

Қаттиқ совуқ... Княгиня ҳам
Станция келган он, шу дам

Тушиб фармон беради ҳар гал:
«Алмаштиринг отларни жадал!»

* Трубецкая Қишки саройда берилган базмда Николай I билан танцага тушганини хотирлайди.

Навкарларни сийлайди чунон,
Сахийлик-ла сочади червон.

Йигирма кун йўл юриб оғир
Етолдилар Тюменга охир.

Яна ўн кун мушкул йўл босиб,
Енисей, яқин қолганда, нолиб

Котиб деди княгиняга:
«Шоҳ ҳам бундай юрмаган сира!»

*

Олға! Гусса билан тўлди дил,
Борган сари йўл сермашаққат.
Орзу, ором билан кечган йил.
Ешлик тушга кирарди фақат:
Бойлик, ҳашам! Баланд ва кўркем
Уйи боққан Невага томон,
Зиналарга тўшалган гилам,
Эшигида икки шер посбон.
Қаттахона безатилган хўп
Чироқларнинг нурига чўмган.
Музыка-ю шодликка тўлиб,
Болаларнинг базми қизиган!
Мана, бир жуфт олтин сочига
Қизил лента қўшиб ўрдилар.
Гўзал гултож тақиб бошига
Ноёб либос кийинтирдилар.
Ота кирар нуроний, оқ соч
Ҳузурига чақирар қизин:
«Катя, бунча сарафанинг соз,
Мафтун қилар ҳамманинг эсин!»
Қиз қувончи ошар минг карра.
Кўз олдида айланади шан:
Қўнғироқ соч, бахтиёр чехра
Болалардан яралган гулшан.
Ясанишган болалар гулдай,
Улардан ҳам ўтган кексалар.
Лента, жиға ёнади ўтдай,
Ғарчиллайди баланд пошналар.
Озор билмай беташвиш, беғам
Сакраб ўйнар болалар шодон.

Худди қушдай шўх болалик ҳам.
Учиб ўтар... Сўнг... Узга замон,
Узга базм, ўзга севинчлар...
Тушга кирар: ҳузурида тик
Нималардир сирли шивирлаб
Ишқ уқтирар чиройли йигит...
Базм ортидан базм берилар,
Базмларнинг бекаси ўзи.
Бунда мансабдорлар, элчилар
Жамиятнинг барча юлдузи...

«Жоним, недан чеҳрангда андуҳ,
Юрагингда қандай алам бор?»
«Қибор оламидан ҳорди руҳ
Юр, гўзалим, кетайлик дарҳол!»

Мана, дили сайланган билан
Жўнаб кетди узоқларга у.
Кўз олдида ажойиб гулшан,
Қадим Румо бўлар рўбарў...
Она юртдан узиб хаёллар
Чиқмасайдик узоқ сафарга,
Гар бўлмаса шундай айёмлар
Солар эдик нени хотирга?
Зериктирувчи шимолни ўтиб,
Учмоқдамиз жанубга томон.
Ҳеч ким бизни олмайди кутиб,
Эркимизга бўлмас ҳукмрон.
Дил хушлаган дўст-ла шу соат,
Боримизни кўрамиз баҳам.
Бу кун маъбад қилсак зиёрат,
Эртасига бирон муҳташам —
Сарой ёки музей, вайрона
Зиёратгоҳ бўлар... Қандай бахт
Ўйларингни танҳо, ягона
Севганинга сўйлайсан хушвақт!
Гўзалликлар этади мафтун,
Йўлга солар жиддий ўй, фикр.
Тушкунликка фарқ бўлиб бутун,
Ватиканни кезасан дилгир,
Сени қучар ўлик бир дунё
Ва тириклар бўлади унут.

Лекин уни тарк этиб, зиё
Тўла олам кўрганинг минут
Ҳайрат сени ўрар бегумон,
Кўз олдингда жонли бир ҳаёт:
Уста куйлар, отилар фонтан,
Майса узра ўтлар эшак, от.
Савдо-сотик қизиб бозори
Минг оҳангда солинади жар:
Келиб қолинг, садафнинг сози,
Бор яхдак сув, чиганоқ, гавҳар!
Тўйса жаннат кўриниб дунё,
Рақсга тушар оч-яланғочи,
Кампир ўрар қўйиб зўр бино
Румо қизин қоп-қора сочин.

Борган сари ортар ҳарорат
Ва қора халқ шовқин солади.
Сен излайсан кўланка, роҳат,
Маъбад паноҳига олади.
Тирикчилик ташвиши узоқ,
Бунда яшар ҳаловат, ором.
Яна юрак жиддий ва қайноқ.
Хаёлларга бўлар шу он ром.
Шифтларидан авлиё, малак,
Фаришталар сурати боқар.
Мармар девор... Оёқ ости нақ
Ҳақиқ асл тошлардан ёнар...
Қандай гўзал денгиз шовқини,
Соатларча ўтирасан лол.
Руҳинг енгил, ўйлар тўлқини
Мавж уради онгда бемалол...
Кўрингунча уфқда офтоб
Сўқмоқ йўлдан чиқасан тоққа —
Нақадар соз, зумрад тонг! Шу тоб
Тоза ҳаво олар қучоққа.
Жануб кунин иссиғи ортар,
Майсаларда ёнмайди шабнам.
Шамсиядай дарахтлар тортар
Соясига — юр, олайлик дам!..

Жануб берган гўзал хотират
Юрагига солган чуқур из.

Сайри суҳбат, ишқ тўла ҳаёт
Унут бўлмас умрда ҳаргиз.
Княгиня тополармикан
Утмишининг у орзу хаёлин
Сўнгра тутиб қололармикан
У кунлар-чун тўккан кўз ёшин!..
Ғойиб бўлди у дилхуш рўё..
Тангри ўзи унутган дунё
Манзараси кўзи олдидан
Саф-саф бўлиб ўтарди гўё:
Мана хўжа, золим, бешафқат,
Ана меҳнат букчайтган деҳқон.
Бирисига ҳокимлик одат,
Иккинчиси — муте қул инсон.
Дала, чаманларни яшнатган
Камбағаллар кирар тушига.
Волга бўйин оҳ-зори тутган
Оч бурлақлар кирар тушига.
Даҳшатларга юраги тўлиб
На таомни билди, на уйқу.
Ҳамроҳини саволга кўмиб
Ошиқарди билмакликка у:
«Сўйла, наҳот бор ўлка шу хил,
Тўқликдан йўқ заррача нишон?»
«Очлар, қуллар юртидир бу эл»
Жавоб қилди ҳамроҳи шу он...

Уйғонди — туш ўнг келди, ҳайҳот!
Тангрим! Нима жаранглар унда!
— Кучер, тўхта, отларни тўхтат!—
Қишанларнинг зори бор бунда!
Оҳ, маҳбуслар тўдаси ўтар!..
Юрагини сиқиб дард, азоб,
Княгиня пуллар узатар.
«Раҳмат, оқ йўл!» бўлади жавоб:
Сўнгра узоқ-узоқ вақт аммо,
Хотирида қолар юзлари.
Уйларини қуволмас асло,
Зарра юмилмайди кўзлари,
«Балки эрим ўтгандир бундан?..
Бу даргоҳда йўқдир ўзга йўл...
Изларини бўронлар кўмган,
Тезроқ ҳайда, ямшчик, илдам бўл!»

Қақшатади совуқ... Чўл, яланг
 Кетган саринг шарқ томон узоқ.
 Уч юз чақрим йўл босиб аранг
 Учратасан шаҳар ё қишлоқ.
 Қоп-қорайиб турган уйларга
 Қувонч тўла ташлайсан назар.
 Лекин эли кетган қайларга,
 Итлари ҳам кезмас дарбадар?
 Қиш барчани уйларга қувган,
 Чойхўрликдир ягона эрмак.
 Солдат, йўлчи кечар, узоқдан
 Занг уради курант ҳам бирдай.
 Дарчаларнинг ойнасида муз
 Жомеда бир милтирар чироқ.
 Қамоқхона хўмраяр ёлғиз.
 Ямшик силтаб қамчисин тезроқ —
 Хайдар... Учиб шаҳардан нишон,
 Энг сўнгги уй бўлади ғойиб.
 Унда дарё, тоғ, тунги осмон,
 Сўлда ўрмон ётар қорайиб...

Уйдан ақл гангиган, хаста,
 Уйқу бермас хаёллар бироқ.
 Дилда ҳасрат, ўй ҳар нафасда
 Алмашинар чақмоқдан тезроқ:
 Қнягиня гоҳ ёри дўсти,
 Гоҳ турмани кўрар дафъатан.
 Худо билар, недир боиси
 Уйлаб кетди шу ҳолни бирдан...
 Уйлади у: юлдузли осмон —
 Қум сепилган саҳифа фақат.
 Ой-чи, қизил сурғуч босилган
 Юм-юмалоқ муҳрдир албат...
 Тоғлар ортда қолди. Уфққа
 Туташ кенглик, йўқдир поёни.
 Хаёт оти ёт бу тупроқда
 Учратмайсан ўсган гиёни.
 «Тундра шу!» — қилади баён.
 Ямшик — саҳро арслони бурят.
 Қнягиня тўниб нигорон,
 Алам ичра ўйлар шу соат:

Келар ҳасис ва очкўз инсон
Шу ёқларга олтин ахтариб.
Олтин ётар дарёда пинҳон
Ботқоқликлар тубига кириб.
Дарёлардан олмоқлик маҳол,
Саратонда ботқоқлик мудҳиш.
Баттароқдир ер остида ҳол
Яна оғир кондаги қул иш.
Унда ҳоким қабр тинчлиги,
Қилча нур йўқ қоронғу, зулмат.
Лаънат бўлсин о, қуллар эли,
Нечун сени кашф этди Ермак?..

*

Навбати-ла секин чўкди тун,
Кўк юзига яна ой балқди.
Княгиня ухламай бу тун
Оғир хаёл қўйнида оқди.
Кўзи кетди... Боз қучди рўё:
Гўё турар қалъа бошида.
Кўз олдида шаҳри муҳайё,
Ҳаёт қайнар ичи-тошида.
Улкан ва кенг майдони сари
Чопишади сўнгсиз оломон:
Мансабдори, поп, савдогари,
Жарчилари шошар шу томон.
Турли-туман шоҳи ва бахмал,
Чакмон, пўстин, кийганлар юрар,
Майдондаги полкларга жадал
Янги полклар келиб қўшилар.
Йиғилишган мингдан ҳам зиёд
Солдат «ура!» қичқирар бот-бот.

Гоҳ шовқинлар, гоҳи эснаб халқ
Ниманидир кутар бариси.
Не воқеа юз берар — бефарқ
Аранг англар юздан бириси...
Лекин кулиб мийиғида гоҳ
Француз, пойтахтли сартарош
Кезар, айёр югуртиб нигоҳ,
Бўронларга эди у йўлдош...*

* «Бўронга йўлдош» — 1789 йилги француз буржуа революциясининг шоҳиди кўзда тутилади.

Пөлклар етиб келиб, полкларга:
«Таслим бўл!» деб қилади хитоб.
Таслим сўзи ётдир мардларга,
Найза билан ўқ бўлар жавоб.
Кирар даҳшат солиб шу маҳал
Бедов отда жасур генерал.
Учиришар отнинг устидан.
Яна бири келиб яқинроқ,
Дейди: «Айбингизни ўтди шоҳ!»
Ўлдиришар уни ҳам тездан.
Бир қўлда хоч, бир қўлида туғ
Митрополит бўлар намоён:
«Тавба қилинг, ёронлар, улуғ
Шоҳимиздан тиланглар эҳсон!»
Чўқинишиб тинглашар сўзин
Ва сўнг иноқ қилишар хитоб:
«Бизни алқаб, жўнаб қол секин;
На бор сенга, чол, бунда шу тоб!»
Шундан сўнгра тўғриланиб тўп,
Подшо ўзи буюрар: «Оч ўт!..»

Княгиня кетиб ҳушидан,
Инқилади қалъа устидан...

Кўз олдида узун, қоронғи,
Моғор босган ер ости йўлак.
Ҳар эшикда туради соқчи,
Ҳамма эшик қулф тақа-тақ.
Худди тўлқин шовлаши мисол
Овоз келар ташқи томондан.
Ичкарида жаранглаб қурол
Ярқирайди ёнган фонардан.
Эшитади қадамлар сасин,
Гулдурашин тинглайди узоқ
Ва соатлар уради зангин,
Бақаришар соқчилар айғоқ...

Шунда оқсоқ мўйловдор бир чол
Келар қўлда бир шода калит.
«Юр мен билан, эй шўрли аёл,—
Дейди секин.— Бўлма ноумид.
У саломат, тирик безарар,
Олиб борай, юр, ҳузурига...»

Ишонч, имон бир дунё қадар
Княгиня тушди йўлига.
Йўл юришар узоқ... Ва сўнгра
Фирчиллайди эшик. Шу замон
Пайдо бўлар у... Тирик мурда,
Кўз олдида азиз, жонажон!
Кўкрагига босиб юзини,
Княгиня сўрарди такрор:
«Ололаман сенинг ўчингни,
Нима қилай, айт! Қудратим бор!
Томиримда кезар жасорат,
Пок кўксимда ишқим яшайди!..
Ёлворайми?...»—«Борми, муҳаббат
Жаллод дилин юшатомайди!»—
«Оҳ, жонгинам! Сен нелар дединг,
Эшитмадим сўзларингни, оҳ!
Гоҳ бу машъум соат урар занг,
Шум соқчилар қичқиришар гоҳ!..
Ўртамизда буларга не бор!..
«Саволларинг, азизим, маъсум».

«Муддат битди. Айрилмоқ даркөр!»
Деди ўртадаги шу машъум...

*

Княгиня қаттиқ чўчиди,
Атрофига қаради хомуш.
Музлатарди даҳшат дилини,
Кўрганлари бари эмас туш!..
Ой сузади осмон аршида
На кўрки бор, на сочар шуъла.
Қора ўрмон ётар чапида,
Тўлғанади Енисей ўнгда.
Зулмат! Олдда кўринмас бир жон,
Ямшчик мудраб эгарда ухлар.
Оч бўрилар ўрмон ортидан,
Юракларни тимдалаб увлар.
Дайди шамол тувлар дарёда,
Сув кўксини уриб кетади.
Қимдир биров узоқ-узоқда,
Ёт бир тилда қўшиқ айтади.
Мардлик, шавқ-ла янграйди равон,

Жарангловчи бегона шу тил,
 Бўронзада чағалоқсимон
 Юракларни қилади чил-чил.
 Княгиня жунжиди... У кеч
 Қаттиқ совуқ қақшатарди жон,
 Ҳорғин, чарчоқ танасида ҳеч
 Курашмакка қолмади дармон.
 Етолмасман, дейди, манзилга —
 Тушунчаси даҳшатга маҳкум.
 Қистамайди отларни нега —
 Ямшчик қўшиқ айтмай қолди жим?
 Олдда борган тройка ғойиб...
 «Тирикмисан ямшчик сезгир бўл!
 Жимсан, ғафлат келдими ғолиб?!»
 «Қўрқманг, эски ошнадир бу йўл...»
 Учадилар... Музли ойнадан
 Қўринмайди теварак-атроф.
 Оғир тушни қувар миядан,
 Қилолмайди, аммо бартараф.
 Хаста аёл иродасини
 Бир нафасда туш этар мафтун.
 Қўчиради сеҳргар каби,
 Уни ўзга оламга бутун.
 Ўзга олам — унга ошно,
 Аввалгидай бахш этар ҳузур,
 Эрка тўлқин, майин, хушҳаво,
 Ерқин қуёш сочиб илиқ нур
 Қашилайди мунис дўстсимон...
 Қайга боқса шу бўлар такрор:
 «Бу ер — жануб! Бу — жануб томон!»
 Нигоҳлари тўнар бахтиёр...
 Булутсиздир зангори осмони,
 Водийлари чечак қўйнида.
 Сахий қуёш сочар зиёни...
 Бутун тоғ, тош, сув ўйинида
 Бир қудратли кўрк, чиройдан из,
 Шодиёна бутун тупроқда.
 Унга қуёш, чечак ва денгиз
 Қуйлар яккаш: «Сен жануб ёқда!»
 Тизма тоғлар ва мовий денгиз
 Аро чўккан водий устидан
 Княгиня учар қушдан тез,
 Дил танлаган эркаси билан.

Пояндоздир чиройли боғлар,
Дарахтларнинг томар шарбати.
Шохларида мевалар порлар
Қизил, мушти, заъфар, новвоти.
Яшил барглар аро кўринар
Кўм-кўк осмон, сувнинг зилоли.
Денгиз бўйлаб сузар кемалар,
Елканлар-ла ўйнар шамоли.
Узоқларда кўринган тоғлар
Ғойиб бўлар осмон кўксига.
Қандай ажиб тоғда бўёқлар!
Ҳозир эди ёқут тусида,
Энди қорли чўққилар бутун
Олмос каби сочади учқун...
Мана, борар юк ортган хачир —
Тақинчоғи гулу қўнғироқ.
Орқасидан борар ёш хотин,
Қўлда сават, бошида гултож.
Хотин дейди уларга: Оқ йўл!
Тоза, маъсум, чиройли кулиб,
Қучоғига ташлар даста гул.
Бу ер — жануб! О, бу ер жануб!
Бу — қоратўр юнон қизлари
Ва сарғаймас гуллар ўлкаси...
Ана! Нафис куй овозлари...
Жим! Энмакда тун музикаси!..

«Бу эл — жануб! О, бу ер жануб!
(Унга куйлар шу бахтиёр туш.)
Яна ҳамроҳ ўзинг, севган дўст,
Яна озод, мисоли ҳур қуш!..»

ИККИНЧИ БУЛИМ

Осойишта, енгил, мустаҳкам
Чана тинмай тун-кун мунтазам —
Икки ойга яқин босди йўл,
Лекин ҳамон олдинда йўл мўл.
Иркутскка қолганда яқин,
Ҳаста, ҳорғин кўрди ҳамроҳин.
Базўр кутди икки кун. Сўнг тез
Княгиня жўнади ёлғиз...

Иркутскда княгиняга
Пешвоз чиқди шаҳар ҳокими.
Суякдай қоқ, таёқдай тикка,
Соч-соқоли оппоқ қор каби.
Хиёл очиқ пўстин кўксидан
Кўринарди мундир, крестлар.
Бошидаги қалпоқ устида
Хўроз пати майин ҳилпирар.
Не учундир сўкиб ямшчигин
Княгиня томон у шошди
Ва чананинг кичик эшигин
Унинг ўзи иззат-ла очди.

Княгиня

(Бекат хонасига кира туриб)
Нарчинска! Отлар қўшилсин!

Губернатор

Атай сизга чиқдим мен пешвоз.

Княгиня

Фармон беринг, талабим бўлсин!

Губернатор

Утинаман, сабр этинг бир оз,
Иўлларимиз хийла мушкулроқ.
Дам олмаклик сизга фарз, зарур.

Княгиня

Манзилимга қолмади узоқ,
Етоламан. Беҳад ташаккур!

Губернатор

Ҳарна деманг, саккиз юз чақирим,
Княгиня, йўл оғир, даҳшат.
Бундан буёқ одимма-одим,
Ортар йўлда хавф-хатар, заҳмат.

Икки оғиз сўз айтмакни дил
 Ҳамда бурчим қилар тақоза.
Мен графнинг роса етти йил
 Хизматларин келтирдим бажо.
Бу — саодат! Отангиз мумтоз
 Ақл ва зўр қалбнинг эгаси.
Миннатдорлик ва комил ихлос
 Билан энди умрим ҳаммаси
Қизларининг амрига тайёр.
 Бу содиқ қул кутади фармон!

Княгиня

Даркор эмас, ҳеч нарса зинҳор.
 (Даҳлиз эшигини очиб)
Тайёрмасми чанамиз ҳамон?

Губернатор

Бўлмагунча мендан бир буйруқ,
 Бермайдилар отларни сизга.

Княгиня

Фармон беринг! Сўрайман, вақт зиқ.

Губернатор

Бир чигал бор... Шу кунлар бизга
Юборилмиш сўнгги почтадан
Қоғоз...

Княгиня

Қандай, унда бор не сир,
Қайтмоғим даркордир йўлдан?!

Губернатор

Балли, мақбул, энг тўғри тадбир.

Княгиня

Ким юбормиш, не ҳақда? Отам
Кузатди-ку ўзи сафарга?!
Ҳазилими ёки чинакам?
Ким отамни қилар калака?

Губернатор

Тасдиқлашга қилмайман журъат,
Лекин манзил олис ва огир.

Княгиня

Нега даркор, сафсата, бу гап,
Бўлмадим от йўлга ҳозир?!

Губернатор

Йўқ, мен ҳали фармон бермадим,
Княгиня, бунда мен султон:
Хўш... Утиринг! Мен ҳали дедим,
Отангизга эдим қадрдон.
Гарчанд граф... Сизнинг сафарга
Марҳамат-ла берди ижозат,
Жўнашингиз бўлди зўр зарба...
Уйга қайтмоқ соз бўлур гоят!

Княгиня

Йўқ, йўқ, бир йўл қилдимми қарор,
Бажармайин тинмайман зинҳор.
Отамни мен, мени нақадар
Отам севар барини изҳор
Этмоқлиги сизга не даркор.
Яна юксак, яна муқаддас
Бурч чорлайди. Қилмасдан афкор
Отлар беринг менга шу нафас...

Губернатор

Барисига етади ақлим,
Сизга қиммат ҳар бир дақиқа.

Аммо сизга аёнмас балким,
Олдда кутар қандай саҳифа?
Беҳосилдир бизнинг бу қитъа,
Сиз борар ер ундан ҳам қашшоқ,
Баҳорининг ҳаёти қисқа,
Қаҳратони узундан-узоқ.
Бали, йилнинг саккиз ойи қиш,
Наҳот сизга маълуммас ахир.
Тамғасиз бир инсонни топиш
Унда маҳол. У ҳам тошбағир.
Атроф тўлиб дайдиб кезади,
У ерларда қочқинлар фақат,
Маъданконлар жаҳаннам таги,
Маҳбусларнинг ҳаёти даҳшат.
Эрингиз-ла рўбарў туриш
Бир нафас ҳам бўлмайди насиб:
Қазармада қарийди турмуш
Квас ичиб, турма нонин еб:
Беш минг сургун тўйиб жонидан
Кун ўтказар яниб тақдирин,
Жанжал бошлаб ётган жойида
Ўлдиришар тунда бир-бирин.
Суд қилишар шаддоқ, бешафқат,
Жаҳонда йўқ ундан мудҳишроқ.
Хоним, сизга барига шоҳид
Бўлиб яшаш муносиб, наҳот?
Тополмайсиз унда лутфикор,
Ҳеч ким сизга қилмас раҳм-шафқат.
Эрингиз-чи, банди гуноҳкор,
Нечун у деб чекасиз заҳмат!

Княгиня

Ўрқинчлидир, биламан аммо,
Кўрар куни менинг эримнинг,
Икидан бўлмасин аъло
Майли, қолган ҳаётим менинг!

Губернатор

у ерда кўрмайсиз ҳаёт,
Иқлим сизни қилар жувонмарг,

Уқтирмоғим фарз эрур ғоят,
Зинҳор-зинҳор бу йўлдан борманг!
Тавба! Наҳот ўша мамлакат
Лойиқ бўлса қадамингизга.
Оғзингиздан чиққан буғ шу пайт
Айланади қор билан музга!
Зулмат, совуқ йил бўйи ҳоким,
У ерда ёз кўрмайди умр.
Ботқоқликдан бурқиб бетиним,
Кўтарилар заҳарли ҳовур.
Юз кечаю кундуз қоронғу
Чулгаганда еру осмонни,
Шум ўлкадан ҳаттоки кўрқув
Ичра қочар ўрмон ҳайвони...

Княгиня

Яшайди-ку инсон у юртда,
Урганарман мен ҳам бемалол.

Губернатор

Бу яшашми? Ешлигингизни...
Азиз қизим, бир ёдга олинг!
Бунда она қиз туққан замон
Чўмилтирар қорнинг сувига
Ва гўдакни увиллаб бўрон
Аллалайди тунни бўйига.
Урмон тўлиб, ҳайвон бўкириб,
Уйғотади уйқудан уни,
Эшик қоқар шамол қутуриб
Алвастидай қоронғу тунни.
Кезиб тўқай, чўли саҳрони
Насибасин шундан қидиран
Бу ўлканинг ерлик инсони
Табиат-ла жангда чиниқар.
Сиз-чи?..

Княгиня

Майли, ўлим ёзиқ қисматда,
Ҳеч нарсага йўқдир илинжим.

Жўнамоғим фарз шу фурсатда
Ҳузурида жон бераман жим.

Губернатор

Лекин сиз жон беришдан аввал
Зўр азобга қиласиз дучор.
Мангу етган бошига завол,
Энди унга сиз берманг озор.
Утинаман, борманг у ёққа,
Осонроқдир танҳо бермоқ дош.
Оғир меҳнат етиб суякка
Ҳорғин қайтиб ўша қайғудош
Турмасига келиб чўзилур.
Қаттиқ нон еб уйқуга кетар.
Борди-ю туш бахш этса ҳузур
Маҳбус ўзин султон ҳис этар.
У, орзулар қанотларида
Учар дўсту қардош сиз томон.
Уйғонади меҳнат тонгида
Руҳи тетик, дили беисён.
Борсангиз-чи.. Унинг-чун бутун
Ширин хаёл бўлар бегона.
Сизнинг тўккан кўз ёшга, ўзин
Гуноҳкор деб билар ягона.

Княгиня

Ҳаҳ! Бу сўзлар барини асраб,
Узга учун қилинг эҳтиёт.
Бу сиз берган азоблар қатра
Кўзларимдан оқизолмас ёш.
Этмак учун бурчимни адо
Мен юракда қилиб аҳд-паймон,
Эл-юрт, азиз отамдан жудо
Шошарканман севганим томон —
Наҳот кўз ёш олиб бораман,
Унинг мудҳиш турмасига, ҳеч!
Фурурини сақлаб қоламан,
Бағишлайман томирига куч.
Нафрат зўрдир жаллодимизга,
Ҳақлигимиз қилганмиз шуур,
Шунинг ўзи зўр таянч бизга!..

Губернатор

Гўзал хаёл, ажойиб ғурур!
Бу хаёллар беш кунлик фақат,
Бир умрга чекмайсиз-ку ғам.
Сўзларимга ишонинг, албат
Ҳаёт тусаб қоласиз сиз ҳам.
Бунда қаттиқ нон, турма таъна,
Муҳтожлигу, мангулик зулм.
Унда ҳурлик, ҳурмат, дабдаба
Ҳашаматли сарой ва базм.
Ким билади? Тангрига маълум,
Бир кимсага берарсиз кўнгил.
Қонун сизни қилмаган маҳрум...

Княгиня

Бас, ё раббий! Нақадар разил!

Губернатор

Ошкор этсам фикримни аён
Жамоатга қайтингиз тезда.

Княгиня

Қўп ташаккур, ташаккур, эҳсон
Олижаноб ўгитингизга.
Жаннат эди бир вақтлар у жой,
Ўхшар эди гўзал рўёга.
Ғамхўр қўли билан Николай,
Айлантирди тақир саҳрога.
Тириклайин чирир инсон жим,
Ер юзида юрган мурда ул.
Эркаклари бир тўда хоин,
Аёллари муте, аянч, қул.
Не топардим у ердан? Риё,
Таҳқирланган номус ва ифлос
Мурдорликнинг безбет беҳаё
Тантанаси ва разил қасос?
Йўқ! Кесилиб кетган ўрмонга
Мени тортмас ҳеч нарса унда,

Бир чоғ бошин чўзган осмонга
Дублар қулаб, қолгандир жунда.
Қайтиб бормоқ? Фитна-ю, бўҳтон,
Машъум ишлар ичра эгмак бош.
Бир бор кўзи очилган инсон
Унда топмас паноҳ ва йўлдош.
Йўқ! Кўргим йўқ уларни асло,
Қарахт, бефаҳм сотқиндир бари.
Эзгулик, ишқ, ҳурлик жаллодин
Таъқибидан бўламан нари.
Гуноҳидан ўтиб рақибим,
Севгучимни қилай фаромуш?

Губернатор

Ўйлаб кўринг! Ахир, азизим!
Ташламоқни у билди-ку хуш.
Нечун уни севмак, оҳ-фигон?

Княгиня

Бас, генерал, жим бўлинг бир зум!

Губернатор

Томирингизда жасоратли қон
Кезмасайди бўлардим мен жим,
Ҳеч нарсага этмайсиз бовар,
Олға қараб қоқасиз қанот.
Балки сизни ор сақлаб қолар,
Ғурурингиз бағишлар ҳаёт...
Сиз-ку унга ақл, донг, бойлик,
Бокира қалб қилдингиз тортиқ.
Хотинимнинг не кечар ҳоли,
Демади, у ақалли! Ортиқ
Бўш ҳулёлар ортидан кетди,
Шу қисматга бўлиб мубтало.
Сиз-чи, унинг изидан энди,
Чопмоқдасиз гўё қул, гадо.

Княгиня

Йўқ! Эмасман, ожиз қул асло,
Мен аёлман, хотинман, хотин.

Аччиқ, оғир қисматим, аммо
Унга содиқ бутун ҳаётим.
Оҳ, ўзга бир хотин туфайли,
Унутсайди эрим бу замон,
Топар эди қалб кучи, майли,
Унинг қули бўлмасга имкон.
Мен биламан, танҳо рақибим —
Ватанига бўлган муҳаббат.
Керак бўлса, севгучи қалбим,
Такрор-такрор афв этар албат!..

*

Княгиня тугатар... Ҳорғин
Жимир бирдан ўжар генерал.
— Беринг фармон,— дер аёл тағин,—
Чанага от қўшсинлар дарҳол!—
Бу талабнинг адоси оғир,
Ерга қараб қолар чол узоқ.
Хайрлашиб генерал охир,
Чиқиб жўнаб қолади шу чоқ.

*

Давом этди эрта ҳам шу ҳол,
Эшитгани бўлди насиҳат,
У, мўътабар кекса генерал
Умидларин барин этди рад.
На ёлвормоқ, на-да эътиқод
Зарра келолмади кўмакка.
Ҳорғин, лекин мағрур, сервиқор
Юрди уйда у ёқ-бу ёққа...
Ва сўнг деди: «Афсус, мен кутиб
Сизни халос этмакди бурчим.
Унутмангки, бу йўлни тутиб,
Борингиздан бўласиз маҳрум»

«Йўқотгудек менинг нима бор?!»
«Эр изидан қилмоқ-чун парвоз
Имзо чекиб давлат, эътибор,
Ҳақ-ҳуқуқдан кечажаксиз воз!»

Бу сўзларнинг тошдай ботишин,
Кутган эди генерал жаноб.
Мудҳиш оташ каби ёқишин
Кутган эди. Шу бўлди жавоб:

«Бошингизда сочингиз оппоқ,
Қилиғиниз боладан баттар.
Бизга вафо қилмайди ҳеч чоғ
Сиз атаган улуғ ҳуқуқлар.
Йўқ! Зарра йўқ, мен учун қадрин,
Олинг, кечдим баридан шу он.
Чекай имзо, у ҳужжат қани,
От қўшишга сиз беринг фармон!»

Губернатор

Имзо чекмак бундай ҳужжатга?!
Сизга нима бўлди? Ё раҳмон.
Бу демакки, бутун давлатга:
Отангиздан ўтмиш мол, унвон,
Бир кун умри бўлганда адо
Қолдиргувси мерос, ҳақ, маҳр,
Барисига демак алвидо!
Қашшоқ бўлиб кўрасиз умр!
Зодагон деб атамас ҳеч ким,
Бутун мулкдан бўласиз жудо.
Йўқ, чуқурроқ ўйланг, мен кетдим,
Яна қайтиб келаман аммо.

*

Лекин қайтиб келмади шу кун...
Тун ер узра ёйганда чодир,
Княгиня бемадор, сўлғин,
Чол томонга жўнади охир.
Генерални дедилар бетоб,
Ҳузурига киролмади у.
Тузалгунча ҳасрату азоб
Ичра кечди беш кун серқайғу.
Кириб келди у, олтинчи кун,
Этди кескин фикрини изҳор:
«Княгиня, менда сиз учун,
От беришга йўқдир ихтиёр.
Буюраман, этапга қўшиб
Йўллайдилар сизни у элга...»

Княгиня

Ё раб, ахир ой-йиллар ўтиб
Мен етаман қачон манзилга?

Губернатор

Ҳолингизни йўл қилмаса танг,
Нарчинскка етасиз кўклам.
Соатига тўрт чакрим аранг
Боса олар кишанбанд одам.
Бир дам тўхтаб олар қиёмда,
Кун ботганда — қўяр тошга бош.
Довул кўчса чўл, биёбонда
Бурканади қорга мисли тош.
Судралишга бўлмас ниҳоя,
Бири оғрир, йиқилар бири.

Княгиня

Англолмадим, сиз демиш боя
Этап деган, сўзнинг таъбирин?

Губернатор

Бу — ашаддий ўғри, бош кесар
Кишанланган маҳбус галаси.
Яроғ тутиб кузатиб кетар
Казакларнинг бераҳм бандаси.
Қочмас кўзни қилиб шамғалат,
Бир арқонга боғланган бари.
Бошда яроғ ярақлаб бот-бот,
Сургалади занжир сингари.
Этап — турган-битгани оғу,
Йўлда ҳалок бўлар неча жон,
Этап тузиб жўнатасану,
Қонга ярми етмайди омон.
Улим топар бир пашша мисол,
Бу даҳшатнинг қишда йўқ тенги.
Наҳот сизга муносиб шу ҳол,
Княгиня, қайтинг сиз энди!

Княгиня

Оҳ, бас! Сиздан кутгандим буни,
Сиз... Сиз ёвуз! Бу қандай риё!
Утиб кетди бир ҳафта куним,
Одамларда шафқат йўқ асло!

Айтмадингиз нечун бир йўла,
Кетган бўлар эдим у нафас.
Фармон беринг, йигсинлар тўда,
Менга фарқсиз, тез жўнасам ба

Губернатор

Йўқ! Чанада борасиз албат,—
Қичқирди-ю, генерал шу вақт
Қўли билан ёпди кўзларин.
«Сизга шунча бердим мен азоб,
(Панжа ўта оппоқ мўйловин
Ювар эди кўз ёши шу тоб.)
Афв этасиз, қийнадим, лекин
Азоб чекдим ўзим ҳам ёмон.
Йўлингизга гов қўймоқ учун
Олган эдим мустаҳкам фармон.
Қанча говни қўйдим кетма-кет,
Мен кўрмаган қолмади чора.
Ёлғиз улуғ тангридир шоҳид,
Ҳақ олдида виждоним тоза.
Сургундаги ҳоким очликдан,
Эркин нафас бегона ҳаёт
Ва этапнинг даҳшатга тўлган
Қул меҳнатин тасвирлаб аён
Қўрқитмоқчи бўлдим мен сизни,
Билмадингиз қўрқувни асло!
Кечмасинлар гуноҳимизни,
Майли бошим танамдан жудо
Бўлсин. Ортиқ бермайин азоб...
Истамайман қилмакни ситам,
Етказаман уч кунда шитоб.
(Эшикни очиб қичқиради)
Ҳой... Қўшинлар отларни илдам!..

ХОТИМА

Қим унутар у машъум йиллар тарихин!
Ёт элларга бадарға эрлар изидан —
Кетган шонли хотинлар ажиб таърифин...
Сен у давр фожиасин кечир кўзингдан!
Эзгу ботирликлари юксак, беғубор,
Қувғинларга паноҳкор париштасимон

Таянч, қудрат, куч бўлиб ўлмас, вафодор —
Оғир кунда бўлишди шулар намоён.
Балки ҳали қиссамиз қилармиз давом
Эл-юртдан кўнгил узиб қорли чўлларда
Улганлар хотираси ўчмайди тамом.
Мадҳ этилур бир чоғлар ўлмас куйларда.
Нақадар жозиб, гўзал сиймолар! Инсон,
Кўрганмикан ҳеч қачон бирон элу юрт.
Тарихида бу сифат кўркни бир замон!
О, бу номлар тарихда бўларми унут!
Келажак шоирлари унутмас, асло!
Тақдирини биз таъриф этган мард аёл
Баридан ҳам ёрқинроқ порлайди аммо.
У, мудҳиш турма йўлин ўтди безавол.
Шафқат билмас одамлар рақобатлари
Йўлларига кетма-кет ғовлар ташлади.
Сололмади дилига ҳеч қўрқув, даҳшат,
Баридан ўтди илк бор шу ёш жасорат.
Ўзгаларга ботирлик учун очди йўл,
Қаҳрамонлик, шарафга даъват этди ул!

КНЯГИНЯ М. Н. ВОЛКОНСКАЯ*

Бувимнинг эсдаликлари
(1826 — 27 йил)

(1872)

I боб

Бор бўлгур неваралар! Бу кун ҳам яна
Уйнаб сайрдан қайтиб уйга эргароқ:
«Буви, зерикдик жуда! Ёғинли тунда
Суратлар осиг уйда ўтирган бир чоғ
Сўзлаб берган эдингиз қизиқ ҳикоя,
Эшитгандик зерикмасдан, жон буви, яна
Шундай бир қисса айтинг», деб бениҳоя
Қистаб ўтиришарди теварагимда.
Дедим: «Ҳали сиз ёшсиз, эшитасиз хўп,
Менинг ҳикояларим бўлар кўп китоб,
Ҳали ўйинқароқсиз, улғайиб, ўсиб
Ҳаммасига тушуниб оласиз боб-боб!
Не бўлса, ёшингизга муносиб барин
Ақлингизга таққослаб ҳикоя қилдим.
Боринглар, далаларни, шаҳар боғларин
Кезинг, ўйнанг... Ёз куни ўлтирманглар жим!»

Неваралар олдида қолмай деб қарздор
Эсдаликни ёзишга киришдим бу кун;
Айнан шулар учун ҳам таниш, дўсту ёр
Суратларни асрайман ардоқлаб бутун.
Мендан хотира қолур альбом ва чечак —

* Княгиня Мария Николаевна Волконская (1805—1863)—1812 йил Ватан урушининг қаҳрамони генерал Н. Н. Раевскийнинг қизи. 1824 йилда декабрист Сергей Григорьевич Волконскийга (1788—1863) турмушга чиқади.

Синглим — Муравьеванинг қабрин гуллари,
Коллекция қилинган хил-хил капалак,
Чита* табиатининг манзаралари.
Темир билагузукни қиламан ҳадя
Дейман муқаддас билиб ардоқланг шуни.
Боболаринг мен учун бир туҳфа дея
Кишанидан ясаган сургунда уни.

Киевга яқин жойда, болажонларим,
Бир сокин қишлоқчада келдим дунёга.
Оиланинг эркаси, севгани эдим,
Наслимиз ҳам бой эди ва асилзода —
Отам яна кўтарди унинг шуҳратин,
Ватанидан азизни билмаган ҳеч вақт.
Бу, ҳаловат билмаган жанговар учун
Қиммат эди ботирлик келтирган шавкат.
Мўъжизалар яратиб курашларда у,
Бўлди ўн тўққиз ёшда полкка командир.
Жаҳонга машҳур қилган зафар гултожи,
Жасорат мардлигидан нишон эди бир.
Форс, Швед юришининг жангу жадали
Жанговарлик шонига дебоча бўлди.
Саркарданинг ҳеч ўлмас хотиралари,
Ўн иккинчи йил билан маҳкам қўшилди.
Бу ерда ҳаёт ўтди қаттиқ курашда,
Юришларда биз бўлдик ёнида ҳамдам.
Унинг ҳаётин ўйлаб қўрқув-ташвишда
Ўтмаган кун бормикан ойда бир кун ҳам.
Смоленск шаҳрининг ҳимоячиси,
Олдда бориб ҳар хавфга бўларди қалқон.
Ўқ еб Лейпциг ёнида яна эртаси
Кўксиди ўқ билан жанг қилди беомон,
Ўлмаслигин нотиклар этди мадҳия,
Ҳаёт йилномаси ҳам шундай қилди қайд:
Яшар экан Она юрт, буюк Россия,
Саркардалар ичида яшар у ҳар вақт...
Хотирадан силинмас шуҳрати, шони!
Россия доҳийларин куйлаган замон

* Александра Григорьевна Муравьева эри — декабрист Никита Муравьев орқасидан Сибирга бориб, 1832 йилда ўша ерда вафот қилди. Читада қамоқхона бўлиб, Сибирга ҳайдалган декабристлар ўша ерда яшар эдилар.

Жарангли мисраларда қайд этиб номин
Хурматин Жуковский қилганди баён:
Дашков ёнида шахсан жанг қилган ботир,
Ўғилларин курашга бахш этган ота —
Ватанпарвар отани нақл этди шоир,
Баҳодирлик кўрсатди беҳад жангларда.
Улкан-улкан жангларда катта бобонгиз
Ёлғиз куч-ла келдими рақибдан баланд:
Жасоратга жанговар заковатини
Дедиларки саркарда қилолган пайванд.

Уруш ташвиши билан хаёл паришон
Оила ҳаётидан турарди узоқ.
Жойи келганда қаттиқ. Нақ тангрисимон
Баркамол кўринарди онамга ҳар чоқ.
Ўзи ҳам онамизни севарди жондан,
Қаҳрамон отамизга бизлар ҳам мафтун.
Энди юришлар тугаб, қутулиб жангдан
Оилада хотиржам яшарди бутун.
Шаҳардан четда эди уйимиз у дам,
Болаларни англиз аёлга бериб
Дам оларди отамиз. Шу ерда мен ҳам
Бой дворян қизига не бўлса вожиб
Барини ўрганардим, тайёрлардим дарс,
Боғни кезиб ўйнардим, куйлардим шодон.
Овозимни эшитган қиларди ҳавас,
Отам ҳам севар эди тинглашни ҳар он.
Ёзувларин тартибга соларди аста,
Газета, журналларни қўймасди қўлдан.
Базм берар, ўзидай мўйсафид, кекса
Генераллар қадами тинмасди уйдан.
Бундай чоғлар баҳсларнинг бўлмасди сўнги,
Биз ёшлар-чи, танцадан тинмасдик бир дам.
У замонлар, жонларим, уйимиз кўрки
Базмлар маликаси эдим, рост айтсам:
У хумор кўзларимда ёнган мовий ўт,
У кўркама қора-қўнғир узун сочларим,
У қорача юзимда мисоли барқут
Шўх товланган қизиллик, гўзал қошларим,
Баланд бўйим, келишган нозик қомат, қад,
Мағрурона юришим — у замон бутун
Полкка яқин яшаган офицер, гусар
Бор гўзал йигитларни қилганди мафтун.

«Лекин хушомадларга этмадим парво,
Яна мен-чун ғам еди отамнинг ўзи:
«Бўй етиб қолдинг, қизим, куёв ҳам аъло,
Лейпциг бўсағасида жанг қилган: уни
Шаҳаншоҳ отамиз ҳам эгади иззат.
Мардлигини тақдирлаб қилди генерал.
Сендан катта... ва лекин ўктам, азамат
Волконский! Шоҳ кўрик ўтказган маҳал
Кўрган эдинг сен уни... уйда неча бор
Учрашгансиз ва сайр этгансиз боғда!»
«Ҳа, эсимда! Баланд бўй, хушқад генерал...»
«Худди ўзи!» деди-ю, кулди мийиғда.
«Шу қадар оз сўзлади, отажон, менга!»
Деёлдиму, қизариб кетганим сездим.
«Сен у билан бахтиёр бўласан!» дея
Шарт ҳал қилди, бир сўзга журъатсиз эдим.

Икки ҳафта ўртада ўтар ва ўтмас
Сергей билан қовишдик ўқилиб никоҳ.
Қайлиғим деб атаган кунлар ҳам кўпмас,
Эр деб атаб тўймасдан қолавердим тоқ.
Бир паноҳда яшаган кунлар бўлди кам,
Бир-бировни кўрмакка юрдик интизор.
Узоқ-узоқ қишлоқлар бўйлаб сочилган
Ҳарбий бригадалар қишларди. Кўп бор —
Тез-тез Сергей бўларди уларга меҳмон.
Бу ўртада мен бўлдим тўсатдан бетоб,
Врачлар жўнатдилар Одесса томон,
Шифо берди ёз бўйи денгиз ва офтоб.
Шу қиш олиб кетмоққа келди Сергей ҳам
Бирга кечди бир ҳафта шодлик, роҳатда.
Бош квартирда эдик... бизнинг бахт, ором
Тамом бўлди, биз яна қолдик офатда.
Бир кун қаттиқ уйқуда эшитдик бирдан,
Сергей дер эди менга: (яқинди саҳар)
«Тур жоним, калитларни топиб бер тездан
Ва каминга олов ёқ!» Мен ташлаб назар
Чуқур ҳаяжон ичра кўрдим эримни.
Рангги оппоқ оқарган. Каминни ёқдим.
Стол яшиқларидан қоғозларини
Бир-бир олиб ташларди оловга шошқин.
Апил-тапил бирига кўз югуртар гоҳ,

Гоҳи бирин отади ўқимай ўтга.
Мен ҳам кўмаклашардим жисмимда титроқ
Қоғозларни итариб ўтга сукутда.
Сўнгра деди, азизим, жўнаймиз ҳозир!
Сочларимни силади ишқ, ҳаяжонда.
Нари-бери йиғишиб бор-йўқни охир
Хайр-маъзур қилмасдан жўнадик тонгда.
Уч кечаю уч кундуз тинмай босдик йўл,
Сергей хафа, қайгадир шошарди ғоят.
Етиб келгач отамнинг ҳовлисига ул:
Менга хайр, деди-ю, кетди шу соат...

II боб

«Кетди!.. Нечун ранглари бу қадар оппоқ,
Не ҳодиса юз берди шу бир кечада?
Нечун рафиқасига бир сўз демаёқ
Кетди?.. Е раб, қолди не кулфат ичида!»
Узоқ на уйқу билдим, на-да тасалло,
Шубҳалар чангалида қийналди юрак.
«Кетди у, жўнаб кетди! Яна мен танҳо!..»
Қариндошлар йиғилиб юпатар бирдак.
Ишли одам, кутмаган бир хизмат чиқиб,
Шошилинич кетган дея юпатар отам:
«Балки императорнинг ўзи чақириб,
Бирон махфий иш билан жўнатган. Сен ҳам —
Йиғламоқни бас қилгин!— Сафарларимда,
Ҳарбий ҳаёт жафосин баҳам кўргансан.
Биласанки, у қайтиб келар тез кунда.
Қалб остингга бебаҳо гаров туккансан
Ўзингни ардоқлашга мажбурсан сўзсиз.
Сабр қилсанг ҳадемай келиб қолади:
Хотин эрин сафарга кузатиб ёлғиз.
Қўлда гўдакча билан кутиб олади!..»

Ҳайҳот! Сен айтганларинг келмади, афсус!
Қўришмади шўрлик хотин билан уйда
Азиз, тўнғич ўғилни отаси — маҳбус
Уйда эмас, ёт жойда олди қўлига.

Нақадад қиммат тушди менга тўнғичим,
Икки ой роса ётдим оғир дард чекиб.
Жоним азоб ичида, ўлган дил, руҳим,
Кўрган кишим энага бўлди кўз очиб.
Келдими?— деб сўрайман юракда қўрқув,
«Мактуб борми?!»— «Йўқ!» жавоб бўлди сўроққа.
«Отам қани?»— «Жўнади Петербургга у».
«Акам қайда?»— «Аканг ҳам кетди шу ёққа».

Менинг эрим келмади, мактуб йўқ ҳатто,
Отам билан акам ҳам жўнамиш у ён.
Мен ҳам онамга дедим: «Бас, етар кутмоқ,
Шунча кутдик. Мен ўзим жўнайман шу он!»
Бормасликка ёлвориб ялинди отам.
Қароримдан қайтмоққа йўқ эди қудрат.
У сўнги тун... бу тунда мен учун мубҳам
Юз берган ҳолнинг барин эслаб бир муддат,
Менинг эрим устига ҳалокат, ғусса,
Солганини англадим қора бир кўлка...

Илк баҳор фасли эди. Дарёлар ўта
Тошбақа одим билан тушдим мен йўлга.
Мен етиб боргунимча кетдим мадордан
Ва отамдан сўрадим: «Қаерда эрим!»
«Эринг Молдавияда. У жангга кетган».
«Сизга хат ёзмайдими?» Отам маъюс, жим
Уйдан чиқди. Акам ҳам кўринмасди шод.
Хизматкорлар ҳаммаси сокин ва хомуш.
Дарров сездим, бир сирни қилиб эҳтиёт
Яширишиб дилимни этишмоқчи хуш...
Дейишди: сен чарчаган, ҳа, ҳордиқ даркор,
Қўйишмади ҳеч кимни ёнимга яқин.
Атрофим ўрагандай пўлатдан девор,
Газета ҳам бермасдан эздилар бағрим.
Хаёл қилдим. Эримнинг кўп-ку қардоши,
Хат ёзаман ёлвориб, қилсинлар жавоб!
Ҳафта ўтди, жавоб йўқ! Ўтли кўз ёши
Рухсоримни куйдириб, қиларди хароб...

Оҳ, яширин аламлар туйғусидан зўр
Нима ҳам бор! Мен қатра тўкмасликка ёш

Қасам ичиб отамдан сўрадим чин сўз.
Жимдир падар. Жим атроф. Сукутдир йўлдош.
Шўрлик отам: севганидан қийнайди мени.
Қизғангандан қилади дилимни афкор.
Билдим-билдим оқибат барча бор сирни
Нақ ҳукмнинг ўзидан ўқидим ахбор.
Фитначилар ичида Сергей ҳам бормиш.
Ағдармоқ бўлибдилар ҳокимиятни.
Қўшинларни тузишиб, битганида иш...
Очилибди... унга ҳам қўйилган айбни...
Ўқидиму, гириллаб айланди бошим.
Кўзларимга ишонмай қарайман такрор.
«Наҳот!» дейман, ҳеч бовар бермайди ҳушим,
Сергейга шарафсиз иш келишмас зинҳор!

Мудҳиш ҳар бир у сўзнинг мағзини чақиб,
Юз қайта ўқиганим ҳамон хотирда.
Отамнинг ҳузурига бордим мен чошиб,
Унинг доно сўзлари бахш этди далда.
Енгил тортдим, елкамдан гўё тушди тош
Аммо ўкинч шул эди Сергейдан фақат:
Нечун мени қилмади сирига йўлдош?

Уйлайману, афв этдим уни шу соат:
«Қандай айтсин! Шу қадар ёш эдим у чоғ,
Уғли ҳали қалбимнинг остида эди,
Ўртамизга тушганда бу аччиқ фироғ
У, ҳам она, ҳам фарзанд хавфида эди».
Мен ўйладим: «Гарчанд зўр бошга тушган дард
Лекин умид барчаси бўлганмас барбод.
Сибирь — даҳшат! Оҳ, Сибирь йироқдир беҳад,
Аммо унда ҳам инсон кечирар ҳаёт?»

Мен Сергейни эркалаш орзу ўтида
Туни бўйи тўлғандим, ёндим беқарор.
Наҳор чоғи кўзимни босган уйқудан
Руҳим тетик уйғондим, дарддан беғубор.
Кундан-кунга ўзимни сездим саломат,
Танишларни кўришга талпинарди дил.
Опамни топдим, сўраб бор сирни, фақат

Жавоблари қилмади дардимни енгил.
Опам деди: «Шу ўтган кунлари бутун
Сергейни сақладилар турмада маҳкам.
На қардошу, на дўстни қўйишди яқин,
Фақат кеча кўролди уни отам ҳам.
Сен ҳам кўра оласан албатта висол:
Ҳукм ўқилиб бўйнидан олишгач хочни
Қийғизишди маҳбуслик жандасин дарҳол.
Яқинларин кўришга рухсат беришди!..»

Барча тафсилотларни айтмадим... ҳайҳот
Дилга солиб бир машъум, хавфу хатар из,
Қасос тилаб то ҳануз кўтарар фарёд.
Болажонлар, яхшидир билмасангиз сиз.
Опам билан йўл олдик эрим томонга,
Кўрғонда «генерал»га учрашдик аввал.
Аmmo, қоронғу, бўм-бўш ва кенг бир залга
Бизни бошлаб йўл олди кекса генерал,
«Княгиня, шу ерда кутинг, келамиз!»
Дея чиқди бир дунё қилиб тавозе.
Интизор тикилардим эшикда ҳаргиз,
Хаёлимда минутлар соатдан узун.
Мана, қадам товуши бўлмоқда ғойиб,
Изларидан учади менинг ўйларим.
Назаримда: бир шода калитни олиб
Мана, очди занг босган қулфни шу зум.
Бир темир панжарали ҳазин ҳужрада
Ҳолдан тойиб, толиқиб маҳбусим ётар.
«Рафиқангиз келди...»— дер. Таниш чеҳрада
Қони қолмай оқарар, титрар, жонланар.
Рафиқа... қулоғига ишонмас асло,
Йўлак бўйлаб чопади мисоли шамол.

«Ана у!» дер генерал чол сертаманно,
Мен оқибат Сергей-ла кўришдим висол.

О, даҳшатли бўронлар ўтмапти беиз;
Манглайида бўлибди ажинлар пайдо.
Ранги худди мурданинг юзидай туссиз,
Кўзлари аввалгидай чақнамас асло.

Менга ошно, хаёлкаш, сокин бир нигоҳ
Аввалгидан теранроқ ва дардли боқди.
Бир сония синовчан боқди-ю, гўё
Шу қарашда қалбимни бехато топди.
Кўзлари шодлик ичра сочарди учқун,
Кўкрагига отилиб йиғлардим ўзим.
Эрим бағрига босиб шивирлар секин:
«Бунда бегоналар бор, унутма, қўзим».
Яна шундай дер эди: гўёки, унга
Эзгулик итоатни лозимдир билмоқ.
Турмада кун кечирмоқ, қийинмас унча,
Яна нималардир деб куч-далда бермоқ
Бўлар эди... Кузатувчи, аммо безовта
У ён-бу ён юради. Унғайсиз эди.
Сергей кийим-бошига қилиб ишора
Деди: «Маша, сарпо-ла табрикла мени»,—
Сўнгра секин шивирлаб: «*Тушун ва кечир!*»
Кўзларига ярқираб қуйилади ёш.

Шу он етиб улгурди жосус териб сир,
Сергей ёшин яшириб қуйи эгди бош.
Дедим барала: «Сени жандада бу хил
Кўрарман деб хаёлга келтирдим қачон?»
Шивирладим оҳиста: «*Англайман буткул,
Аввалгидан ортиқроқ севаман, ишон...*»
«Не қилай? Энди умр кечар сургунда,
(Тирикчилик жонимга теккунча бир кун)».
«Тани жонинг соғ бўлса, ғам тортиш нега?
(Бизларни ажратолмас ҳижрон ва сургун)».

«Ҳали сен шундаймидинг!» Мамнун деди-ю,
Юзларини ёритди иссиқ табассум.
Дастрўмолин дераза узра қўйди у,
Мен ҳам унинг ёнига рўмолчам қўйдим.
Ва олдим кета туриб мен дастрўмолин,
Эрим қўлида қолди менинг рўмолчам.

Бир йиллик ҳижрондан сўнг, кўрмак-чун висол
Берилган бу бир соат эди жуда кам.
Не қиламиз, не илож, тугади муддат,

Бошқалар ҳам кутмоқда кўришмоқ дийдор,
Каретага ўтқазиб мени серҳурмат —
Яна оқ йўл тилади генерал кибор.

Рўмолчадан мен топдим бир жаҳон шодлик,
Упиб юзу кўзимга суртдим мен уни.
О, рўмолча бурчига не сўз ёзиқлик.
Ёниб-титраб ўқийман энтикиб шуни:
*«Азиз дўстим, сен озод, қарғама, афв эт,
Руҳим тетик ва севган рафиқамни ҳам
Руҳан тетик кўришни қиламан умид.
Хайр, гўдак ўғлимга йўллайман салом...»*

Эрим қариндошлари Петербургда кўп,
Ҳаммаси ҳам этувли, донгдор, зодагон!
Эримни қутқармоқни ўтиндим мен хўп,
Уч кечаю, уч кундуз тортдим ҳаяжон.
Отам дерди: «Қизим, бас, чекма изтироб,
Қилмаганим қолмади, фойда йўқ фақат!»
Император ҳазратдан қилиб илтижо,
Йиғлаб ёлворди бари — бу чин ҳақиқат.
Лекин унинг тош қалбин юмшатолиди ким...
Эрим билан сўнг дафъа кўришдим дийдор.
Уни олиб жўнашди... Танҳо йиғлаб жим,
Қолиш билан дилимдан эшитдим бир зор:
Қололмайман бу ерда, қолмайман асло,
Шошмоқ керак у томон, маҳбусим томон.
Отам уйи нафасин бўғади гўё,
Бормоқ учун ижозат сўрадим шу он.

Болаларим, мен энди сўзлай батафсил,
Умидимнинг у машъум ғалабасини.
«Мен бораман», дедим — у оилам аҳил
Кўндаланг қўйди йўлга раддиясини.
Парвардигор, не ишга бермадим бардош,
Не ғовларни ўтмадим, нелар кўрмадим!
Тўпланди ака-ука, қавму қариндош,
Киев ёнидан етиб келди волидам.
«Қилинг насиҳат» дея, буюрди отам,
Ялинмоқ ҳам ёлвормоқ келмади бакор.
Тангри ўзи ярлақаб, менинг иродам

Барига ғолиб келди, синмади зинҳор!
Дил йиғлайди, кўзимда ёшдан йўқ асар,
Яна дастурхон узра дoston мен ҳақда.
Оила жим. Гап аро сўрайди падар:
«Хўш, қароринг не бўлди?» — «Жўнайман, ота!»
Отам оғир сукутда... сукутда барча,
Йиғламоқдан юрагим эзилди оқшом.
Гўдагимни тебратиб ўйладим қанча...
Нохас отам ташрифи чўчитди тамом.
Дўқ-пўписа кутгандим... Лекин паришон
Сўз бошлади, дил тўла меҳр ва ҳасрат:
«Қизим, ахир қилдинг бағримизни қон,
Бу бетоле гўдакка йўқми ҳеч шафқат?
Жоним қизим, не кечар аҳволинг унда?
Бу қисматга ҳеч аёл беролмас бардош!
Ўзингни қурбон қилма, болам, беҳуда,
У ерда тирик жонга гўр бўлар йўлдош».
Жавобини кўзимдан қиларди фаҳм,
Пешанамни силайди эркалаб ўпиб...
«Айб ўзимда! Мен сени хароб айладим»,
Дейди, изтибор ичра ўртаниб, куйиб,
Қайда эди эс-ҳушим, кўз қайда эди.
Бутун қўшин танирди, биларди ахир!
Опоқ сочин юларди, аччиқ йиғларди:
«Кечир, қизим! Жазодан халос эт, кечир!
Кетма, Маша!» Ялиниб-ёлворар, йиғлар.
Қандай бардош бердим мен — ўзим ҳам ҳайрон,
Секингина «жўнайман» дедиму ҳадеб
Елкасига бош қўйиб йиғладим чунон.

«Кўрамыз», деди. Қадин кўтарди расо,
Отам кўзида ёнди ғазаб учқуни:
«Ўйламай «жўнайман»ни қиласан иншо,
Бир дам фикр қилдингми оқибатини!
Қайга, нечун? Бу ҳақда фикр этмоқ даркор,
Нелар дединг, жон қизим, билмайсан ўзинг.
Танангга ўйлаб кўргин, фикр этмай зинҳор
Наҳот бизни ўзингга рақиб деб билдинг,
Ота-она душманми ва ёки нодон,
Ўз тенгингдай қиласан улар билан баҳс.
Юрагингга назар сол, фикр қил обдон,
Келажакка зийрак боқ, қизишмай бирпас,
Ўйлаб кўр! Эрта билан кўришамиз, хайр...»

Отам кетди даҳшатда, дардли, дарғазаб,
Мен-чи, санам олдиға худди ўликдай
Йиқилдим, йиғладим, чилпора юрак...

III боб

«Ўйлаб кўр!» Мен тунларни ўтказдим бедор,
Кўзимда ёш шашқатор, қилдим ибодат.
Яратганни кўмакка чақирдим зор-зор
Худойимдан сўрадим кенгаш ва мадад.
Мен ўйлашни машқ қилдим; берганди фармон —
Отам ўйлаб кўришни... бу қандай мушкул!
Ҳали кеча биз учун у ўйлаган он
Ҳаётимиз на қадар эди тинч, енгил?

Кўпгина таҳсил олдим, уч тилда эркин
Сўзлай билдим, ўйнадим, танцага тушдим.
Зодагонлар, киборлар базмининг ёрқин
Шўх юлдузи мисоли ярқираб ўсдим.
Баҳслашардим мен жўшқин ҳар чоғ, ҳар бобда,
Музикани билардим, куйлардим гўзал.
Чавандоздек енгил, саз учардим отда,
Аммо лекин ўйлашни билмадим азал.

Фақат йигирма ёшга кирдим ахир
Идрок этдим бу ҳаёт эмас ўйинчоқ.
Зотан, гўдак чоғда ҳам дил кетарди зил
Эшитилса гумбурлаб тўп овози гоҳ.
Бекаму кўст яшардик бахтиёр, эркин,
Қаттиқ-қайирим бир сўз ҳам айтмасди отам.
Ун саккиз баҳоримда бўлдим мен келин,
Ҳеч нарса ўйламадим мен ўшанда ҳам...

Фикрлашдан толмади бошим сўнгги пайт,
Ерилғудай ўртанди дард чангалида;
Муаммолар даставвал ақлим этди забт,
Мудҳиш фалокат аён бўлган онидан
Кўз олдимдан кетмади Сергей бир нафас.
Тутқунликда қийналган сўлғун ва бемор,
Шу чоққача менга ёт қанча эҳтирос
Менинг шўрлик қалбимга инъом қилди ёр.

Барча азобни тортдим, аммо баридан
Ожизалик туйғуси келди бешафқат.
Кучлиларга ёлвордим, сўраб тангридан —
Ёрга кўмак изладим... беҳуда фақат!
Ғазаб хаста кўксимни қиларди тилка,
Вужудимни ўрарди қайноқ ҳаяжон.
Толпинар, интилардим қучиб таҳлика
Осойишта ўйлашга йўқ эди имкон!

Энди, шаксиз, ўйламоқ, фикр этмоқ даркор,
Отам шуни хоҳлайди, шудир хоҳиши.
Майли, менинг иродам ўзгармас зинҳор,
Майли, беҳуда, бўшдир фикрим, ўйлашим,
Бурчим ота фармонин этмоқдир адо,
Ўйламоққа аҳд қилдим, жонажонларим!
Кекса отам дер эди: «Ўйла, биз ҳақда,
Эмасмиз-ку бегона биз сенга, қизим!
Ота-она ва ҳатто гўдак фарзандни
Бир андиша қилмасдан ташламоқчисан,
Нима учун?» — «Бурчимни этмак-чун адо».
— «Не кунларга ўзингни банд этмоқчисан,
Азобгами?» — Мен унда чекмайман азоб,
Мудҳиш азоб кутмоқда бу ерда мени.
Ҳижрон бағрим поралаб қилади хароб,
Сизга итоат билан қолганим куним.
На кечаю, на кундуз топмасман ором,
Шўрлик етим бошида мен тўкиб кўз ёш,
Ёлғиз эрим ҳақида ўйлайман мудом,
Эшитарман беозор таънасин ювош.
Қайга борай исноддан, қайда бор омон,
Қайга бошим ураман халқнинг ҳукмидан.
Бевафо деб тўқирлар шаънимга дoston,
Таъналарин ўқирман табассумлардан:
Ҳашаматли базмлар очолмас дилинг
Сенинг жойинг ҳазинлик чўккан оч саҳро —
Ҳорғин, тутқун турманинг кунжагида жим
Оғир ўйдан бир ўзи қийналар... танҳо
Суянчиқсиз... сен дарҳол ўша ёққа бор!..
Озод нафас олурман унинг ёнида.
Шодлигига шериклик, тутқунликда ёр
Бўлмоқ бурчим!.. Ҳам шуни хоҳлайди худо.

Ўзр этинг, азизлар! Дилим азалдан
Тақдиримни ҳал қилган, қарорим кескин,

Ишончим зўр — бариси қодир худодан,
Сиз-чи, раҳм ва шафқат қиласиз, лекин.
Гар танламоқ фарз бўлса икки йўл холос.
Бири ўғлим ва бири тутқундаги эр.
Маҳбус томон еламан, мен унда даркор,
Уша томон, у томон, юрак шуни дер!
Ўғлимни ўз оилам бағрига олур,
Кўп ўтмайин у мени унутади ҳам.
Гўдагимга бобоси ўз ота бўлур,
Уни она меҳрига ўрайди опам.
Ҳали ўғлим жуда ёш, улғаяр бир кун
Мудҳиш сирнинг барчаси бўлади аён.
Ишонаман: у англар она туйғусин
Ва юракдан афв этар, комилдир имон.

Елғиз фарзанд десаму қолсам бу ерда,
Сўрамасми сир унга бўлганда ошкор:
«Ғариб отам ёнига бормадинг нега?»
Гина, таъна қилмоғи, ёзғириғи бор?
Йўқ, йўқ, эрим дардига бўлмасам даво,
Тириклайин қабрга кирганим афзал.
Сўнг ўғлим нафратига бўлмоқ мубтало?
Йўқ! Нафрат истамайман асло, ҳеч маҳал!

Балки, балки... Ё раббий! Уйлаш ҳам даҳшат! —
Унутарман кўз очиб кўрганни яна?
Янги рўзғор ва эрга қилиб итоат
Ва бўлурман ўғлимга бир ўгай она?
Баттол она? Оҳ, жисмим куйдирмоқда ер,
Кечир, менинг эй азиз шўрлик бадарғам.
Мен унтай? Сени? Йўқ, ўйламоқ малол,
Сиз сўраманг, биз қайда кўришдик дийдор,

Ота! Қани билсанг, у нақадар қиммат,
Оҳ, билмайсан уни сен! Кўрдим мен илк бор
От устида ясанган, сипоҳ хушқомат
Полк олдида турарди. Гўзал ва кибор.
Қаҳрамонлик шуҳратли, ҳаёт қиссасин
Унинг жангчи дўстлари дoston қилганда,
Чанқоқ, жону дил билан тинглаб ҳаммасин —
Шу довиюрак ботирга бўлдим мен банда.

Сўнгра... Сўнгра фарзандим отаси бўлди,
Яна ортди муҳаббат, севгим юракда.

Лекин бутун туну кун ҳижронда ўтди
Тирик эди у фақат жангда, курашда...
Сиз сўраманг, биз қайта кўришдик дийдор,
Қудратини кўрсатди тақдир ва қисмат,
Қалб севгисин энг тоза гавҳарин сўнг бор
Турма ичра топширдим унга умрбод.
Тухмат, бўҳтон барчаси бекор, беҳуда.
Аввалгидай бенуқсон солиқ, соф эди.
Мен турмада кўраркан мудҳиш жандада
Нақ тангрини севгандай севдим мен уни.
Энди маъсум улуғлик порлаб юзида
Бирдан жилмай турарди кўзим олдида.
Машаққатлар гултожи ёниб бош узра
Барқ урарди илоҳи ишқ нигоҳида.
Отажоним! Мен уни кўрмоғим даркор...
Ҳасрати, ғуссасидан бўламан ҳалок.
Сен ўз бурчинг ўтаркан аядингми жон,
Нақ шундай таълим бердинг бизга ҳам ҳар чоқ.
Қонли кураш — қирғинли жанг оловида.
Ўғилларин бошлаган қаҳрамон жасур,
Наҳот энди бечора қизнинг жонига
Ора кириб кўрмайсан қарорин маъқул!

Шу хаёллар узун тун кечди бошимдан,
Отам билан суҳбат ҳам ўтди шу зайл...
«Ақлсиз қиз!» деди у, охир қошимдан
Қетар экан. Онамда заррача майл
Кўрганим йўқ. Ҳамма жим, ҳаммада алам,
Оға-иним, қариндош, барида сукут,
Оғир кунлар ўтиши мушкул бунча ҳам,
Бунча отам юзидан кетмайди булут.
На маслаҳат, на кўмак берар бир кимса,
Аммо мени босмади зарра ҳам мудроқ.
Яна мижжа қоқмадим тун узун кеча,
На чора бор, подшоҳга бўлдим хат ёзмоқ.
(Трубецкая Катяни йўлидан гўё
Қайтаришга берганмиш подшоҳ фармон.)
Юрар эди шундай гап, пешанам, худо,
Бўлмасайди шу тақлид. Кўрқардим ёмон.
Йўқ, бу шов-шув барчаси экан беҳуда
Опам Катя Орлова* элтди мактубим.

* Екатерина Николаевна Орлова (1805—1885) — генерал Раевскийнинг бош қизи, декабрист Михаил Федорович Орловнинг хотини.

Жавоб ёзмиш шоҳ ўзи, ташаккур, унда
Дилга дармон бахш этган эзгулик кўрдим.
Ҳазратлари мулоим зебо ва дилкаш.
(Шоҳ Николай ёзганди француз тилида)
Баён этмиш. Мен борар ўлкада яшаш
Амри маҳол. Даҳшатли ёвуқ у элда
Дағал, қўпол махлуқлар кечирар ҳаёт,
Мен-чи, ҳали жуда ёш, нафис бир ниҳол!
Моҳирлик-ла ишора қилмишки: ҳайҳот
Омон қайтмоқ у ердан мушкул ва маҳол.
Сўнг олий зот лутф ила кўрсатиб карам,
Жасоратим мадҳ этиб қилмиш бахтиёр.
Жинояткор эримни... афсуски бу дам
Афв этишга бермасмиш бурчи ихтиёр.
Бизнинг юксак ҳис-туйғу муҳаббатни рад
Қилмоқ учун топмай куч бермиш ижозат.
Лекин бўлар кўп аъло: кетмай мен фарзанд
Билан қолсам...

Ҳаяжон жисимни ғоят
Ураб олди. «Жўнайман!» кўпданми юрак
Бундай шодлик — қувончга бўлганди макон?
«Мен жўнайман! Гап тамом, тез учмоқ керак!..»
Мен йиғлайман, ибодат қиламан шодон...

Уч кун ҳозирлик кўрдим узоқ сафарга,
Кийим-кечак ғамладим, тиктирдим пўстин —
Асл буюмларимни қўйиб гаровга
Сотиб олдим оддий, соз арава шу кун.
Қариндошлар ҳаммаси ҳайрон, ҳайратда,
Тараддудим уларга кўринарди фол.
Уйда ҳеч ким ишонмас... қувонч, ҳасратда
Сўнгги тунни гўдакка бериб бемалол,
Танҳо қолдим. Ёнидан силжимай ўғлим
Кулгуларин сингдирмоқ бўлдим хотирга.
Эркаладим сўнг дафъа ва ўша машъум
Мактуб муҳрин ўйнадим у билан бирга.
Ва ўйладим: «Бечора, эй маъсум гўдак,
Сен билмайсан не сир бор ўйинчоғингда!
Бунда шўрлик қисматинг, бегуноҳ малак
Бошингда онанг бўлмас турган чоғингда!»
Юзим қўйиб оқ момиқ қўлчаларига
Қайғу-ҳасрат, аламда йиғлаб ёлвордим:
«Кечир, ўғлим, отанг-чун, отанг дардига

Даво излаб сени мен қолдирмоқ бурчим!..»
У қиқирлаб кулади, қаёқда уйқу,
Хатнинг кўркам конвертин ўйнаш билан шод.
Қатта алвон муҳрига талпинади у,
Ўйнаб ётди ўғлим...

Сўнг тонг ёришар чоғ
Пишиллаб ухлаб кетди, ширин гўдагим!
Юз руҳлари гулсимон алвон тус олди.
Унинг азиз юзидан узмай кўзларим
Ибодатда ўтказдим тунни...

Тонг отди...

Бир нафасда сафарга бўлдим мен тайёр,
Арава шай... яна мен дил чекиб фарёд:
«Ўғлимга оналик қил! Ўкситма зинҳор!»
Деб опамга ёлвордим... Опам қасамёд
Қилди санам олдида. Ҳамма жим, маҳзун,
Ҳамма сокин... Жудолик оқар сукутда.
Гўё бу кун мен ўлдим оилам учун!
Тангрим... Санаб бўлурми машъум минутда
Қанча азизларимдан бўлдим мосуво?!
Ана, онам боши ганг, ўтирар хомуш,
Ҳамон идроки бовар қилмайди асло:
Унинг қизи кетишга жасорат қилмиш!
Отам қовоғи солиқ, бош эгиб қуйи,
Бир чеккада ўлтирар на гап бор, на сўз,
Бўздай оппоқ юзидан ўқиш-чун ўйин
Саволомуз нигоҳлар қадалур ҳануз.
Аравага солинди сўнгги анжомлар,
Мен йиғлайман, танамда битмоқда дармон.
Аранг ўтган минутлар, берган азоблар
Оғир эди... Опамни қучдим. Меҳрибон
Волидамни бағримга босдим сўнг дафъа:
«Паноҳида сақласин сизларни тангри!»—
Ўпдим оға-инимни. Улар отамга
Тақлид қилиб жим эди отам сингари...
Отам секин кўзгалди, қаҳру ғазаби
Қисиқ лаблар, юздаги ажинларида,
Сукут ичра қўлига бериб мен хочни
Ҳузурида тиз чўқдим, ялиндим, яна:
«Кетмоқдаман, бир сўз айт, муҳтарам падар,
Тангри ҳаққи, ўз қизинг гуноҳидан ўт!..»
Мўйсафид жим ва ўйчан ташлади назар,
Жиддий доно кўзида меҳр, алам ўт.

Тахдид билан қулини кутариб аста
Шивирлади (зўр титроқ босганди жисмим):
«Бир йилдан сўнг қайт, уйга, унутма! Йўқса
Оқ қиламан!..»

Е раббий... беҳол йиқилдим.

IV боб

«Хайрлашмоқ етар, бас, етар кўз ёшлар!»
Тройкага ўтирдим — учдим шу замон.
Хайр энди, азизлар, қавму қардошлар!»
Ота уйдан чиқдим! Совуқ қаҳратон.
Уч кечаю уч кундуз юрдим тўхтамай,
Мен суръатнинг ортидан эргашиб кетдим.
У шифолаб дилимни доно табибдай
Ҳадемай Москвага келиб ҳам етдим.
Қайин эгачим Зинанинг тушдим уйига,
Княгиня ёш эди, оқила дилбар.
Қўшиғини тинглаган — мафтун куйига,
Унга музика санъат муқаддас гавҳар.
Ҳикоя мажмуасин қолдирди мерос,
Шоир Веневитинов ишқида шайдо —
Нозик латофатга бой, тўла эҳтирос,
Гўзал байтлар, мисралар бахш этди аъло.
Бир йил Италияда яшаб, «Кўзида
Жануб кўкин чиройин олиб келди у»,
Шундай таъриф этганди ёниб кўйида —
Юрган шоир бир ажиб шеърида эзгу...
Москва киборига малика эди.
Артистларга бўларди бир паноҳ мудом.
Зўр эди уларнинг ҳам ҳурмати, меҳри,
Шимол Кориннаси* деб бергандилар ном.
Йиғлашдик. Менинг машъум, қатъий қарорим
Унинг ҳам юрагига келган эди хуш.
«Бардам бўл, эй ғарибим, унут ғам, зоринг,
Қара, гулдай чеҳрангга булут ёйилмиш!
Қандай қилиб тарқатсам уни юзингдан?
Оҳ, сендан айрилмоғим нақадар қийин?
Жонгинам, кечга қадар бир оз сен ол дам.
Сўнгра оқшом бир катта базм қурайин.
Қўрқма, хуш келар нозик табиатингга

* Коринна — қадимги юнон шоираси.

Дўстларим янги эмас, бари қадрдон.
Дилрабо қўшиқларни айтамиз бирга,
Севимли пьесаларни қўямиз чандон...»
Оқшомгача шаҳарга тарқалиб кетди
Москвага келганим ҳақида дoston.
Чунки ёшу қарининг оғзида эди
Эрларимиз тақдири худди шу замон.
Шунинг учун суд ҳукми чиққан чоғида,
Ҳайрат, даҳшат ўради барчани дарҳол.
Шунинг учун Москва салонларида
Ростопчин латифаси бўларди такрор:
«Ямоқчи Европада бўлмоқ-чун баён
Исён кўтарса қилмас таажжуб ҳеч ким.
Бизда революция қилди зодагон,
Ямоқчи бўлмоқликни истаган балким?..»
Ҳамма оғзида дoston бўлдим шу кунлар...
На фақат бир ёзувчи, шоир, санъаткор —
Йиғилди барча машҳур ҳешлар, уруғлар,
Қўш отли кареталар кўчада қатор.
Парикларин упалаб обдан сероро,
Потёмкин тенгқурлари бўлди намоён.
Саф тортиб сертавозе сипо, боодоб
Таъзим ва иззатларин қилдилар баён.
Саройларда бир чоғлар сурган давр-даврон,
Мансабдор кампирлар ҳам очдилар қучоқ.
«Қандай қаҳрамонлик бу! Ажаб бир замон!...»
Бир мақомда бошларин чайқашар узоқ.

Москванинг зодагон, корчалонлари
Ва шаҳарда ўрнашган йўловчики бор,
Шу кеч бўлди Зинанинг азиз меҳмони.
Йиғилди казо-казо — артист, санъаткор,
Замонанинг энг донгдор, атоқли, мумтоз
Итальян куйчиларин тингладим бунда
Отамнинг ҳамкорлари, дўстлари ғаммоз,
Ғуссаю алам чекиб ўтирар шунда.
Мен интилган ўлкага кетган дўстларнинг
Туғишган яқинлари шу ерда ҳозир.
Шу ерга келган сўнги алвидо сўзин
Айтмоқ учун севикли ёзувчи, шоир:
Бунда Одоевский, Вяземский ҳам,
Аммам қизига ошиқ жўшқин меҳрибон

Шоир ҳам шунда эди. Сўнгра эшитсам
Вафот этмиш у шоир бевақт навқирон.

Пушкин ҳам шунда эди... Кўриб бўлдим шод,
Оиламиз ёшлигин ҳамроҳи шоир.
Юрзуфда отам билан кечирди ҳаёт
Менинг шўх ёшлигимнинг гувоҳи шоир.
Бир вақт сайр қилгандик истаган қадар,
Гул сочишиб ўйнардик бир-биримизга.
Уй ичимиз Қримга қилганда сафар,
Пушкин ҳам ҳамроҳ бўлди оиламизга.
Зеркиш билмай йўл босдим, ниҳоят олдда
Тоғлигу, Қора денгиз бўлди намоён.
Бир дам бунда тўхташга амр этди отам,
Биз кенгликда яйрадик, ўйнашиб шодон.

Энди ўн олти ёшга тўлгандим шу йил,
Еш бўлсам ҳам, шўх эдим, чаққон ва бўйчан.
Оилани тарк этиб қушсимон енгил
Ўйнардим жингалак соч шоир-ла хурсанд.
Шляпа киймаганман, узун соч ёйиқ,
Тепамдан қиздирарди тушки офтоб,
Мен денгизга учаман, қаршимда ёниқ
Жануб соҳили ётар чиройи яшнаб.
Атрофга тўймай боқар кўзларим хушҳол,
Сакрайман, денгиз билан ўйнайман шодон.
Тошқин узоқ кетади, мен эса дарҳол
Чопиб, елиб бораман яна сув томон.
Тошқин яна келаркан соҳилга яқин,
Тўлқинлар қатор-қатор оқаркан, мен боз
Қочишга шошиламан дилларда ёлқин,
Тўлқин эса орқамдан қилади парвоз!..

Пушкин узмай нигоҳин қараб турарди
Ва куларди ботинкам ҳўл қилганимдан.
«Энагам келаётир, жим!» — дердим жиддий,
Оёғим ҳўллигини яшириб ундан.
Сўнгра мен «Онегин» да учратдим барин,
Ажойиб мисраларни унга ўқидим.
Олов ўраб оларди ўқиган сайин,
Шод эдим... Бари ўтди. Энди қаридим.
Ўтди у ажиб кунлар... Яширай нега,
Пушкин менга ошиқдек кўринди шу чоғ.

Дарҳақиқат, у кўнгил қўймади кимга,
 Қимни севиб қолмади у юрак қайноқ?!
 Уйлайманки, илҳоми қадар у замон
 Эҳтирос-ла севмаган ҳеч кимсани у,
 Юрагини банд этган дарду ҳаяжон
 Илҳом эди ва унга бўлган ишқ-қайғу.
 Юрзуф ажойиб макон — мисли гўзал боғ,
 Бу боғларнинг ичида водийлар яшнар.
 Денгизидан нарига чўккан Айиқ тоғ,
 Қоялар этагига ёпишиб қатор —
 Татарлар кулбалари туради ва ток
 Занглари тиккаликка кетган чирмашиб,
 Зилол колонналардай саф тортиб терак
 Қимир этмай туради тўп-тўп бўлишиб.
 Ҳовли олдик бир баланд қоя остидан,
 Юқориги хонага ўрнашди шоир.
 У дер эди:— Мамнунман ўз қисматимдан.
 Шу денгиз, шу тоғларга бўлибман ошиқ.
 Пушкин сайр этарди ёлғиз ва танҳо
 Қезиб юрар эди, у тинмай узун тун.
 Тунлар денгиз соҳили бўлди сайргоҳ
 У чоғ фикрини Байрон этганди мафтун.
 Пушкин Лена исмли менинг синглимдан
 У инглиз тилида олар эди дарс.
 Таржима қилган гарчанд Лена Байрондан
 Ва Пушкиндан сир тутиб кўрсатган эмас,
 Фақат менга ўқирди ўз машқин синглим,
 Сўнгра йиртиб ташларди барин шу замон.
 Лена ҳам шеър ёзишин уйдан аллаким
 Бир кун келиб шоирга айламиш баён.
 Дераза орқасидан парча ва парча
 Қоғозларни терганда сир бўлди ошкор.
 Шодликдан таржимани мадҳ қилиб анча
 Қиз шўрликни қизартди шоир неча бор.
 Машғулотин тугатиб бизнинг ҳовлига
 Тушар эди биз билан қилмоқ-чун роҳат.
 Тик, ям-яшил турарди айвон олдида
 Шоирнинг содиқ дўсти бир туп сарв дарахт,
 Шоир тонгни кутарди сарв соясида,
 Хўшлашарди сафарга жўнаркан ҳар он.
 Дейдиларки, аҳоли ҳикоясида
 Кўринармиш Пушкиннинг излари ҳамон:
 «Осмонга болқиб-болқиб чиқиш билан ой,

Дарҳол учиб келармиш шоирга булбул,
Куйларига маст бўлиб қолармиш тоғ-сой.
Борлиқ табиат жимиб тинглармиш буткул.
Халқ сўйлайди,— сўнг булбул ҳар келганда ёз,
Боққа учиб келишни қилмабди канда.
Гоҳ чинқириб, гоҳ йиғлаб куйи тўла роз
Чақирибди шоирни ҳар гўзал тонгда.
Лекин шоир ўлмишу, қанотли куйчи
Келмай қопти... Ва шундан бери сарв дарахт
Етим қолиб қайғуга, аламга тўлди,
Ҳамсуҳбати шу денгиз бўлибди фақат...»
Пушкин шарафга кўмди бу сарв дарахтин,
Сон-саноқсиз сайёҳлар зиёрат қилар,
Соясида дам олиб, хотира учун
Хушбўй, зилол шохидан синдириб олар...
Шодлик севинчсиз бўлди бу сўнгги висол,
Чуқур қайғу-аламга чўмғанди шоир.
У, Юрзуф... денгиз унда кечирган гўзал
Болалик ўйинларин эслатди ҳозир.
Ҳазилкашлик одатин унутиб бутун,
Меҳр ва шафқат тўла мен-ла тортди ғам.
Беғам ўтган ҳаётнинг дўстига шу кун
Ўгит бериб оғадай бўлолди малҳам!
Анча юрди хонада, менинг ёнимда
Қисматим юрагига солганди ташвиш,
Болажонлар, сўзлари бари ёдимда,
Ундай баён қилмоғим ғоят мушкул иш:
«Боринг, боринг! Сизда зўр қудратли қалб бор,
Жасур чидам, бардошга бойсиз ниҳоят.
Ҳалокатли сафарда иқбол бўлсин ёр,
Маҳрумликлар қилмасин асло ҳижолат!
Ишонинг, дилингизнинг бундай мусаффо
Поклигига арзимас разил жамият.
Унинг пуч ташвишларин соф севги, вафо
Мардлигига олмаган бахтиёр минг қат!
Бу жамият — ҳамманинг кўнглига урган
Бир маскарад — унда қалб тош бўлиб мудрар
Оташин ҳақиқатга совуқ уфурган
Муттасил манфаатдор муз ҳукм сулар.
Йилларнинг қудрати-ла кетар адоват,
Замонлар йиқиб ташлар кўҳна тўсиқни,
Қайтиб келар отангиз шуҳрати албат,
Ва қадрдон боғларнинг соя-салқини!

Ҳориган кўнглингизга шифобахш бўлиб
Зангори водийларнинг кирар шарбати.
Сўнг ўтмишга боққанда ғурурга тўлиб,
Яна сизни яйратар шодлик нашъаси...

Аминман! Қайғунгизга хотима бўлур,
Ахир шоҳнинг ғазаби бўлмас умрга.
Лекин чўл, саҳроларда топсангиз ўлим
Чин қалбдан ташаккур-ла олурлар тилга:
Қаҳратон совуқ элнинг қорли чўлида
Покиза дил қудратин қилиб намоён,
Очилмай хазон бўлган севги йўлида
Мард хотиннинг сиймоси дилбар ва жонон.
Сиз ҳалок бўлсангиз ҳам, сиз тортган жафо
Достони юракларда тирик қолади.
Эвара, чеварангиз саҳаргача то,
Дўстлари-ла сиз ҳақда суҳбат қилади.
Сизнинг ҳеч унутилмас қиёфангизни
Кўрсатурлар афсус-ла уларга бир чоғ.
Узоқда ўлган азиз аждод руҳини
Шод этмак-чун қадаҳлар кўтарурлар оқ!..
Саҳродаги қабрнинг ёғоч хочидан
Мармар тош мангуроқдир албат — бегумон.
Долгорукая олам хотиротидан
Кетмас, аммо, Бирондан* қолмади нишон!
На дердим! Соғлиқ, қудрат берсин худоим,
Ўлмасак кўришмоққа топармиз имкон.
«Пугачёв»ни ёзишга амр этди шоҳим,
Пугачёв қийнамоқда борлигим ёмон.
Шараф-ла, адо этмоқ истагим ғоят
Шу туфайли Уралга қиламан сафар.
Баҳор нафаси билан жўнасам, шояд
Яроқли маълумотни тополсам, жадал —
Сиз томонга жўнайман Урални ўтиб!..
«Пугачёв»ни ёзди-ю, биз томон аммо
Шоир қорли ўлкага келмади етиб.
Ахир қандай қилсин у ваъдага вафо?

* Княгиня Наталия Долгорукая (1714—1771) фельдмаршал Шереметовнинг қизи, Сибирга эри орқасидан сургунга кетган. Эрнст Бирон — замонанинг зайли билан бўлиб қолган золим ҳоким, малика Анна Иоанновнанинг хуштори.

Музыка тинглар эдим юракда гусса,
 Қўшиқнинг ҳар сўзини иламан чанқоқ.
 Ўзим қўшиқ айтмадим, нетай, мен хаста,
 Бошқаларга ёлвордим, ўтидим қайноқ:
 «Ўйланг, дўстлар, мен жўнаб кетаман тонгда,
 Қуйланг жоним, куйланглар, янгрating созни.
 Бу қўшиқлар қаёқда, музыка қайда,
 Қуйланг, куй барбод этсин дилдаги розни».
 Ажиб, нафис оҳанглар қуйилди равон,
 Кузатиш қўшиғи-ла битди зиёфат.
 Оғир ўйсиз ҳеч кимни кўрмадим! Бирон
 Кишини учратмадим беқайғу-ҳасрат!
 Кампирларнинг салқиган жиддий юзлари
 Совуқ такаббурлигин секин йўқотди.
 Гўё ҳаёт жилваси сўнган кўзлари
 Меҳр, шафқат ёши-ла, қайтадан ёнди.
 Бор санъатин кўрсатди барча санъаткор,
 Оқ йўл, бахтиёр сафар орзуси куйда —
 Жарангларкан бу куйда гўзалроқ не бор!
 Хайру дуо сўзидан латиф куй қайда!
 Илҳом тўла созлари янграб беғубор.
 Қуйладилар кўзларда тўхтамади ёш.
 Хушлашаркан ҳар бири қучоқлаб, такрор
 Дерди: «Ҳар ерда бўлсин тангримиз йўлдош».

V боб

Қаҳратон совуқ, йўллар оппоқ ва текис,
 Заррача булут йўқдир қиш осмонида.
 Ямшиқнинг қошу соқол, мўйловлари муз;
 Дир-дир титраб ўтирар соябонида.
 Орқасида, кифтида, қалпоғида қор,
 Бўғилар отларини ундаб илгари,
 Чопар-чопар отлари тинмайин зинҳор,
 Йўтал бўғиб келарди тезлаган сари...
 Одатдаги лавҳалар: кўркам бир чирой —
 Сўлмас саҳро чиройи — бу рус ўлкасин,
 Улкан соялар ташлаб қалин қарағай,
 Салобат-ла шовиллар оғир ва ҳазин.
 Яланглик мудраб ётар олмос чодирда,
 Қор ичига кўмилиб, кетмиш қишлоқлар.
 Помешчик уйи яққол турар адирда,
 Черков гумбази нурда ёниб ярақлар...

Одатдаги учрашув: арава сўнгсиз,
Худогўй кампирларнинг дайди тўдаси.
Тройкада, пар тўшак устида семиз
Талтайиб ботиб ётар савдо тўраси.
Пошшолик араваси! Унлаб арава:
Уйиб ортилган тўрва, тугунчак, қурол.
Лашкарлар! Ҳали кўп гўр, мўйлови сабза.
Энди солдат бўлганини сезасан дарҳол;
Уғилларин кузатар деҳқон оила:
Оталар, волидалар, опа-сингиллар.
Ҳар томондан дод-фарёд келар: «Полкига
Олиб кетди бўтамни, оҳ, тошбағирлар!»

Ямшчиги гарданига муштини ниқлаб,
Фельдъегерь борар эди ортидан жадал.
Мана, йўл ўртасида қовушқон кўриб,
Помешчикнинг овчиси қувди шу маҳал —
Чопқир отида сакраб ўтди чуқурдан.
Итлар билан талашиб кетди ўлжасин.
Бутун мулозимларин йиғиб нарида
Помешчик чақиради този тўдасин.

Одатдаги манзара: худди жаҳаннам —
Станция тиқилинч — жанжал ва талаш.
Болалар қараб турар деразалардан,
Совуқ қотган товуқлар олишар яккаш.
Темирчи дастгоҳида от типирчилар,
Юз-кўзин қурм босган темирчи шу он
Қўлда тобланган тақа, дўкондан чиқар:
«Йигитча, от туёгин, тут, қани чаққон!»
Йўлимизда биринчи довонди Қозон,
Мусофирхонага ўрнашдим кириб.
Деразадан боқдимۇ бўлдим пушаймон,
Чуқур ўксиниб кетдим базмни кўриб!
Қаттиқ диванда ётиб сураман хаёл,
Янги йилга қолибди бир-икки соат:
«Қандай хурсанд одамлар, қандай бахтиёр,
Барчасида озодлик, ором, фароғат,
Кулишар, ўйин тушар, қувнашар, мен-чи —
Ғамга кириб бораман, хайр энди шодлик!»
Нечун бундай ўйларга эрк бердим, нечун?
Ёшлик, болажонларим, ҳаммаси ёшлик!
«Трубецкая қайтарилди!» дейдилар, эй воҳ!

Цўчитмоқчи бўлдилар яна бешафқат.
«Мен кўрқмайман, ижозат берган подшоҳ!»
Қани олға, урмоқда ўнни ҳам соат!
Мен отландим, ямшчик ҳам бўлдими тайёр?
«Княгиня, яхшиси тонг билан жўнанг.—
Назоратчи чол қилди эътироз изҳор:—
Қорбўрон бошланмоқда, бир нафас қаранг!»—
«Оҳ, ҳали кўп мен учун кўргилик, азоб,
Жўнайман, худо ҳаққи тезроқ, тез, фақат!..»

Кўнғироқ жаранглайди, қоронғи атроф,
Масофа кечган саринг ортар машаққат.
Жўякларнинг устидан тушган каби йўл,
Ёнбошлар безиллайди, чайқашдан буткул.
Қаршимдаги ямшчикни кўрмайман ҳатто,
Ўртамизда қор тепа бўлганди пайдо,
Тройка зўр зарб билан тўхтади қалқиб,
Оз бўлса учиб кетар эди арава.
Ямшчик нолир: «Кутайлик шу ерда қолиб»,
Дедим: «Йўлни йўқотдик, қолдик овора!..»

Йўл излашга ямшчикни жўнатдим дарҳол,
Соябон аравамни чипта-ла ёпдим.
Уйлайман, саҳар яқин бўлса эҳтимол,
Соат пружинасин оҳиста босдим.
Соат ўн икки, мана, эски йил тамом.
Ва янгиси дунёга келиб улгурди!
Сал кўтариб чиптани қарайман, ҳамон
Авжга чиққан қорбўрон, совуқ уфурди.
Унинг қандай иши бор ғамимиз билан,
Янги йилимизга ҳам этмайди парво.
Эй бўрон, ваҳиманга дош беражакман,
Ўкириб инграшларинг ранжитмас асло.
Бордир бағримни эзган ўзга ташвишим,
Ўша билан курашга кирганман ёлғиз..
Янги йил-ла табриклаб қўйдим ямшчигим.
Деди: «Бор тунашга жой, ўша ерда биз
Тонг отгунча бўламиз!» Кўнмай на йўл бор?
Етиб бордик у ерга мажруҳ ва бежон
Ўрмон қоровулларин қилдик биз бедор
Ва ис бурққан печини ёқдик шу замон,
Ўрмончилар сўзлади мудҳиш ҳикоят.
Хотиримдан силинмиш барча эртаги.

Иссиқ чой яйратган тан истар фароғат,
Аммо ҳамон сердаҳшат бўрон йиғлаши.
Қоровул чўқинди-ю, ўчирди чироқ.
Ўгай ўгли Федяни олиб ёнига
Эшикка қўйди икки зўр харсанг шу чоқ.
Нега? Нечун?— «Айиқлар тегди жонимга».
Сўнгра қуп-қуруқ ерга чўзилди келиб,
Чўкди сукутга бутун қоровулхона.
Кунжакдаги чиптага мен ҳам чўзилиб
Ўйлаб кетдим, ўйладим. Гўё афсона...
Шодлик, нурга кўмилиб ўтди хаёллар,
Ўтди байрам кунлари мисли бир китоб.
Ранго-ранг гул, чироқдан чароғон заллар,
Ҳадялар... Соғлиқ учун ичилган шароб...
Жўшқин сўзлар ва ширин эркалик бари
Нақадар ажиб эди, нақадар азиз!
Нечун Сергей йўқ бунда! Сергейим қани?
Эсладим, қолгани унут бўлди тез.
Дераза тақиллатди совқотган ямшчик,
Сачраб турдим. Урмонлик мажруҳ қоровул
Тонг билан бизни йўлга олиб чиқди тик.
Аммо берган пулимни қилмади қабул.
«Ҳожати йўқ, жигарим, йўлингиз қийин,
Тангри сизни сақласин ўз паноҳида!»
Қақшатарди қаҳратон. Юрганинг сайин
Ортар йўл машаққати, ортар ваҳима.
Соябон аравамни беркитдим: Қуюқ —
Сим-сиёҳлик қиларди ғуссамни зиёд.
Не қилай! Шеър ўқийман, айтаман қўшиқ.
Эзмас ахир бу азоб, алам умрбод!
Майли, кўнглим йиғласин, ўкирсин шамол,
Қор бўрони яширсин йўлларим менинг.
Фақат олға, мен олға юраман ҳамон!
Уч ҳафталик йўл босдим шундай бетиним...

Пайқаб қолиб бир кун шовқин-суронни,
Хиёл очиб чиптани ташладим назар:
Йўлимда катта қишлоқ... Тутиб осмонни
Ловиллаб ёниб турар кўркам гулханлар.
Қарасанг кўз қамашар, эркак ва аёл
Дехқонлари солдатлар санқишар бунда.
Йилқиларнинг уюри кезар бемалол.
Ямшчик деди: «Худди шу станцияда

Кумушчилар ўтади. Кўрамиз биз ҳам.
Узоқ эмас, шу ердан ўтади карвон».

Сибирь ўз бойлигини кўрмоқда баҳам!
Бу учрашув дилимни қилди кўп шодон.
«Кумушчилар келгунча кетмайман, шояд,
Эрим ва дўстларимдан тополсам дарак.
Нерчинскдан... Унда бор офицер албат...»
Ошхонада ўтириб кутмагим керак...
Офицер йигит кирди папирос чекиб,
Назар ташлаб мен томон ирғамади бош.
Мағрур нигоҳ, такаббур юрди гердайиб,
Гапирардим томоғим бўғар эди ёш.
«Кўргандирсиз... Декабрь воқеасининг
Қурбонларин қисмати сизгадир аён.
Омонмилар, ҳоллари нечук уларнинг,
Айтарсиз эрим ҳақда хўшxabар бирон?...»
Сурбетларча ўгирилди у мен томонга,
Башараси даҳшатли, совуқ, дарғазаб.
Ҳалқа-ҳалқа тутунни пуфлаб осмонга
Деди: «Соғлар, шубҳасиз, аммо уларни
Мен билмайман. Билишга эҳтиёж ҳам йўқ.
Озмунча кўрмадимми бу сургунларни!..»
Болажонлар! Бағримга теккан каби ўқ —
Жимиб қолдим. Дилимни ранжитди бадбахт!
Нафрат билан мен боқдим. У чиқди мағрур...
Печь ёнида исиниб ўлтирган солдат
Қарғаганим эшитди. Совуқ бир ғурур
Еки ваҳший бир кулги эмас, мулойим
Қалбида сўз тополди. Майин, меҳрибон:
«Барчаси соғ!»— деди у,— «Мен ўзим кўрдим
Благодат конида ишлашар омон!..»
Сурбет қаҳрамон яна кирганди мағрур,
Соябон аравамга жўнадим дарҳол.
Раҳмат сенга, эй солдат, минг-минг ташаккур,
Тортган оғу-азобим кетмади увол!
Тонгда оппоқ саҳрога тўйиб боқаман,
Қулоғимга жаранглаб келар қўнғироқ.
Ғариб кичик черковга кириб бораман,
Художўй оломонга сингаман шу чоқ.
Эътиқод-ла тинглардим поп ибодатин,
Менга дуо ўқишин қилдим илтижо.
Ҳар ёқ сокин, оломон кетмас, тинглар жим...

Мени қайғу ва алам қилади адо!
Худо, нечук бизларга бу қадар озор?
Нечун бунча кўмилдик лаънат, таҳқирга?
Кўпдан бери тўпланган кўз ёш шашқатор
Тўкилди дарё каби оппоқ тош ерга!
Гўё халқ ҳасратимни кўргандай баҳам
Сукут ичра қиларди тоат-ибодат.
Попнинг мунгли товушида жаранглаб алам
Қувғинларга худодан тиларди мадад..

Сахро ичра йўқолган ғариб эй маъбад!
Сенда кўз ёш тўкишдан ҳеч қилмадим ор.
Дуогўй, ғамзадалар бўларкан ҳамдард,
Ўлик дилга заррача бермади озор!..

Бизга дуо ўқиган Иоани ҳазрат,
Ибодатини жон-дилдан этарди адо.
Сўнг қамоқда поп бўлиб қилганди хизмат,
Туғишгандай меҳрибон эдик биз ҳатто.

Тун. Йўлимиз қиялик тоғ эди баланд,
Ямшчик отлар тизгинин ололмай тутиб
Олтой тоғнинг энг юксак чўққиларидан
Соябон арава-ла йиқилдим учиб!

Трубецкой Иркутскда тортган азоби
Такрорланди шу тахлит менинг бошимда.
Бойқол. Кечув! Совуқнинг қутурган тоби
Муз жилваси ўйнайди оққан ёшимда.
Чана юрар йўл энди бўлганди адо,
Соябон аравамдан айрилмоқ маҳол.
Оҳ, нақадар ачиндим! Мен унда танҳо
Йиғлар эдим, ўйлардим сурардим хаёл!
Йўлнинг қорсизи фақат арава экан,
Арава хаёлимни аввал банд қилди.
Лекин кўп ўтмасданоқ бўлиб чала жон,
Унинг лаззат, ҳузури роса билинди.
Очликни ҳам танидим шу йўлда биров,
Бироқ ҳеч ким қилмабди мени хабардор.
Беҳуда иш бу ердан овқат изламоқ,
Ёлғиз Бурат почтаси бунда барқарор.

Қоқ қиларкан офтобда сўқим гўштини,
Тошчой дамлаб устига қуярканлар мой.

О, худо кўрсатмасин сизларга уни!
 Урганмаган одамга қийин ҳойнаҳой.
 Нерчинск ёнида бўлди зўр базм,
 Уни мешдай савдогар мен-чун қурибди.
 Иркутскда кўрибди мени ва шу зум
 Орқамдан тушибди-да, етиб келибди.
 Мўл, тўкин базм қурди, раҳмат, ташаккур!
 Ҳаммоми саз! Чучвара бўлти бомазал!
 Катта уйда, диванда жон топиб ҳузур,
 Бутун базм ўликдай ухлабман тоза.
 Билмайман, олдда мени кутарди не фол,
 Тонг отиш-ла йўл олдим Нерчинск томон,
 «Трубецкая келмоқда!»— ишонмоқ маҳол —
 «Етиб олдим, Катяжон, етдим мен омон!»
 Улар Благодатда, деди йиғлаб зор,
 Қучоғига ташландим, йиғлайман фақат.
 Ун икки чақиримда, Сергей азиз ёр,
 Ёнимда менинг Катям, қандай буюк бахт!

VI боб

Ким бўрону ҳасрату қайғуга ҳамроҳ
 Йироқ йўлнинг фироқин кечирса танҳо,
 Сахро узра кутмаган дўсти баногоҳ
 Кўз олдида офтобдай бўлганда пайдо
 Бизнинг тоза дилларнинг шодлигин англар...
 «Оҳ, чарчадим, ҳоридим, Маша, йўқ мажол!»—
 «Йиғлама, шўрлик Катя, бизларни сақлар
 Дўстлигу ёшлигимиз балодан омон!
 Бир қисмат иккимизни боғлади маҳкам,
 Иккимизни алдади бешафқат тақдир.
 Бахтимни ютиб кетган даҳшатли оқим
 Сенинг толеингни ҳам фарқ қилди ахир.
 Худди яшил чаманда сайр этган мисол,
 Оғир йўлга кирамиз иккимиз ҳамдам.
 Барчасига берамиз бардош бемалол,
 Суяшиб бир-биримиз, бўламиз бардам,
 Нимадан маҳрум бўлдик, азизим, сўзла,
 Шухратпараст, манманлик ўйинчоғими?
 Эзгуликнинг муҳташам йўли бор олдда —
 Тангри танланган ўша азизлар роҳи.
 Таҳқирланган, жафокаш эримиз топиб,
 Дилларига бўламиз малҳам, тасалло.

Илтижо-ла жаллодлар дилин юмшатиб
Азобига тоқат-ла бўламиз даво.
Мудҳиш турма ичида бўлувчи ҳалок
У азиз ҳасталарга шифо излаймиз.
Тинчимаймиз, тинмаймиз, мусаффо ва пок
Севгимизнинг қасамин адо этмай биз.
Майли, бўлсин жонимиз бутун боримиз
Севганимиз ва тангри йўлига қурбон.
Ишончим зўр, худо бор мададкоримиз,
Мушкул йўлни ўтамиз саломат-омон!..»
Табиат ўз жангидан кетгандай ҳолдан —
Жимиди. Соф очиқ кун совуқ ва сокин.
Нерчинск бўсағасин қоплаган қорлан
Чанада учиб кетдик мисоли чақин.
Рус ямшик сўзлар эди сургунлар ҳақда:
(Барчасини танийди, ҳатто ном-баном)
«Конга олиб борардим мана шу отда,
Лекин ўзга арава қўшардим тамом.
Туолмасди йўл, чоғи унча ҳам оғир,
Кулишарди ўзаро ҳазил қилишиб.
Мен онам қилиб берган ватрушкаларин
Нонуштага емасдан бердим, улашиб.
Ол, йигит, бир кунингга яраб қолар, ол! —
Дея узатишди пул, олмадим зинҳор...»

Қишлоққа учиб кириб мисоли шамол,
Сўради: «Қайда тўхтай, жаноб хонимлар?»
«Сен тўғри авахтанинг бошлиғига юр!»
«Эй дўстларим, бўш келманг, бўлинг сержуръат!
Бошлиқ семиздан келган, жиддий ва мағрур
Одам эди, сўради: «Хўш, қандай хизмат?»
«Қўлланмани ўқишиб Иркутскда
Нерчинскка йўллашга бергандилар сўз?..»
«Қолиб кетгандир йўлда, бўтам, бир ерда!»
«Бир нусхаси ўзимда, мана, кўринг сиз!..»
— «Нусха эмиш, у паққос қўлга туширар!»
«Мана шаҳаншоҳимнинг рухсати, жаноб!»
Французча билмасди, бу тентак ўжар
Ишонмади.— Кулардик, чекардик азоб.
«Мана подшо имзоси, кўринг»: «Николай»
Имзо нима? У билан қандай иши бор?
Ҳозир Нерчинскдан қоғоз ҳойнаҳой,
Бориб олиб келмаклик бўлади даркор,

Аmmo ўзи боришин қилди у баён,
Эрта билан бу ерда бўлармиш қоғоз.
«Бу аниқми?»— Чин сўзим, қилманглар гумон!
Сиз ётиб дам олсангиз бўларди кўп саз!

Эртамининг орзуси ёнаркан дилда
Етиб бордик бир кичик деҳқон уйига.
Слюдадан ойнаси, мўрисиз кулба,
Аранг сиғди, хонанинг энду бўйига.
Эшикка тегар оёқ, деворга бошим,
Зотан, не ҳам сиғарди у чоқ кўнгилга,
Бу тақлид икир-чикир элитмас ҳушим,
Не кунларни солмади фироқ бошларга,
Биз биргамиз! Писандмас мушкуллик, қайғу,
Барисини енгишга қодирман бу кун!

Барвақт турдим, Катяни босганди уйқу,
Хунобликдан қишлоқни кездим бус-бутун:
Юзга яқин хонадон жар қучоғидан
Боқар бизнинг хонадек ғариб, беҳашам.
Панжарали ғишт уйни кўрдим бир ёқдан
Соқчилар айвоғида сақланур маҳкам.
«Шу ерда эмасмикан, жинояткорлар?»
«Шунда эди, кетишди!» — «Қаёққа?» — «Ишга!»
Мени бошлаб кетишди дарҳол болалар,
Биз чоламиз, оҳ, юрак интиқ етишга!
Эримни тезроқ кўрмоқ муқаддас истак.
У узоқмас, у юриб ўтган шу жойдан.
— «Кўрасизми уларни?» сўрайман бирдак,
«Ҳа, кўрамиз! — қўшиқни болашар обдан.
Ана эшик, кўрдингми? Энди биз кетдик,
Хайр!..» дея жўнашди ёш ҳамроҳларим.

Қарайман, ер остига очилган эшик,
Соқчиси турар эди жиддий-ла жим.
Жиддий турар... Қўлида яланғоч қилич.
Уйламанг, олтин қилди мушкулим осон,
Болажонлар! Олтин-зар суямади ҳеч,
Гарчанд олтин тўкмакни қилдим мен баён!
Балки қиссам давоми сизни этар жазм,
Сўз қушлари кўксимда учишга тайёр,

Сўзларман. Аввал айтай ташаккурларим,
Сизга, рус кишилари, минг қуллуқ изҳор!
Мен қаерда бўлмайин йўлда, қувғинда
Сургунлар уқубатин кечирган вақтим,
Оғир чидамсиз дардга бардош берганда
Сен ўзинг далда бўлдинг жонажон халқим.
Қанча ҳасрат, ғам, қайғу тушди бошингга,
Ўзгалар аламига бўлдинг сен шерик,
Кўз ёшим тўкилажақ пок тупроғингга
Аллақачон тўкилган ёшларинг сенинг.
Бахтсизларга орқа пушт, рус халқим, сенсан.
Иккимизни бир азоб айлади ҳамдард.
Юртимда дегандилар: «Сизга сургунда
Ҳатто қонун ўзи ҳам қилмайди шафқат!»
Ҳаётнинг оғир, мушкул босқичида ҳам
Пок меҳрибон дилларни учратдим ҳар он.
Ҳатто жинойткорлар бу ерда ҳар дам
Ўзича ҳурматини қилолди баён.
Мен ва содиқ Катяни ҳар жой, ҳар ерда
Қаршилашди самимий табассум билан.
«Сиз бизнинг фариштамиз!» дея сафарда
Қўллаб-қўлтиқлардилар жон билан дилдан.
Тамғаланган бадарға неча бор ахир,
Картошка олиб келди менга яширин.
«Совимасин, энг, қўрдан чиқардим ҳозир».
Нақадар тотли эди, нақадар ширин.
Ҳозир эслаганда ҳам бўламан тамом,
Томоғимга тиқилар алам ва ҳасрат.
Миннатдор юрагимдан йўллайман салом,
Сизга, сиз қашшоқларга ҳурматим беҳад!
Раҳмат, ўз меҳнатларин аямай зарра,
Оғир кунда бўлдилар бизларга дармон.
Халқ ичидан ҳеч кимса оғу ва заҳар
Ошимизга солмади, йўқ-йўқ ҳеч қачон!

Кўз ёшимдан соқчи ҳам чекилди нари,
Танрига топингандай унга топиндим.
Менга лутф-қарам билан тутган фонари
Зиёсида ертўла томон отилдим.
Тушаман ҳамон қуйи, тушаман ҳамон,
Қоп-қоронғу йўлакдан бораман зийрак.
Зиналардан тушаман сим-сиёҳ ҳар ён,

Бораман нафасимни бўғар дим йўлак.
Бир томонни қоплаган тўр каби моғор,
Бир ёқдан сув жилдираб оқади пахта.
Шарпа сезиб қоламан, кондаги девор
Нурамоқда, қарайман тушган кесакка.
Упирилган деворларни учратдим бесон,
Ҳар бири мудҳиш йўлга очади эшик.
Оёғим ерга тегмай чопаман чаққон,
Ваҳима, даҳшат, унут, чопаман тетик.
Кимдир қичқирди бирдан: «Қайга, қаёққа,
Ахир! Ҳалокат сари борасиз наҳот?
Аёлларга рухсат йўқ, хоним, у ёққа,
Қайтинг дарҳол, кутасиз шу ерда фақат!»
Шўрим қурсин, навбатчи келди эҳтимол,
(Кўрсангиз шўрлик соқчи қўрқиб кетганин!
Бақирар даҳшат солиб серзарда, қўпол.
Тез одимлар шарпаси дам сайин яқин.
Нима қилсам? Учирдим машъални чаққон,
Қоронғулик қўйнида чопдим сарсари.
Ярлақаса худойим асрайди омон,
Йиқилмай қолганимга ҳайронман ҳали.
Қандай қолди у ерда бошим саломат.
Тақдир ўзи сақлади офатдан холи,
Қўрқинч гор, чуқурлардан соғ. бежароҳат,
Олиб чиқди бир тангрим ва баланд толе,
Қўп ўтмади, қаршимда нур бўлди пайдо,
Гўё чарақлаб кетди нурафшон юлдуз...
«Чироқ» дея қичқирдим тақдирдан ризо,
Шодлик қуши сингари отилди шу сўз.
Пўстинимни иргитиб югурдим нурга,
Жонимни сақлаб қолди парвардигорим.
Балчиққа ботиб қолган от қуруқ йўлга
Худди шундай отилар, жон болажоним...

Нур кўринди! Ёришиб борар тобора,
Кўзларимга ташланди баландлик—бир ер:
Қандайдир майдон... Унда қандайдир соя...
Хаф!.. Ана болға товуши! Бунда иш қизир —
Ҳаракат... Одамлар... Оҳ, пайқаса шояд
Қиёфалар кўринар дам сайин равшан...
Ана, балки кўрдилар мени ниҳоят,
Яқин-яқин чарақлар чироқлар ҳамон.

«Само фариштасими?» — Қичқирди дарҳол
Шу ерда турганлардан бири ҳайратда:
Қаранг, ахир қаранглар! — бир дўзах мисол
Шахтадамиз! Биз ахир эмас жаннатда!» —
Дея бошқаси кулиб келди қирғоққа,
Бир нафасда тутдилар чуқур лабини.
Шошқин чопиб бораман мен ҳам шу ёққа.
Ажабланиб шодлик-ла кутарлар мени.

«Волконская!» кимдир бақирди. Шу дам
Трубецкой овозини танидим! Нарвон
Туширдилар, мен ўқдай отилиб чиқдим.
Ҳамма таниш, ё раббий, ҳамма қадрдон:
Сергей Трубецкий, Артомон Муравьёв,
Борисовлар ва князь Оболенский бор.*
Самимий олқиш ёғди жасоратимга,
Ҳамма шодлик севгисин қиларди изҳор.
Мен мақтовга кўмилдим. Меҳрибон ҳамдард
Юзларини юварди кўздан оққан ёш...
«Қани Сергей?» «Айтгали кетишди. Фақат,
Бахтдан юрак ёрилмай қилса бас, бардош!
Ҳар кун аҳвол шу бўлур: ҳа, ҳар биримиз
Уч пуддан Россияга йўллаймиз маъдан.
Кўрдингиз, меҳнат бизни қилмади ҳалок!..»
Чин сўз, қувноқликлари қиларди ҳайрон.
Ҳазил қилишар, аммо шодликларида
Қайғунинг достонини ўқирдим равшан.
(Мудҳиш янгилик эди оёқларида
Мен илк марта кўрганим бу қуйма кишан.)
Дилдори Катясидан сўйлаб хушхабар
Трубецкой кўнглига бердим тасалло.
Бахтимга она юртдан келтирган хатлар
Енимда экан. Этиб бурчимни адо
Салом билан топширдим эгаларига.
Бўлар эди офицер қуйида хуноб:
Нарвонни қабул қилган ким ўзи? Нега,
Назоратчи ишидан кетибди жўнаб?!

* Артомон Захарович Муравьёв (1794—1881), Андрей Иванович Борисовлар (1798—1854), Пётр Иванович (1800—1854), Евгений Петрович Оболенский (1796—1865)— декабристлар.

Сизга айтаман, сизга, хоним афанди,
Йиқиласиз!.. Эй, тушир нарвонни! Шайтон!
Тез-тез (ҳеч ким қўймасди унга нарвонни)...
Йиқиласиз, йиқилиб ўлмак ҳам осон!
Марҳамат қилиб тушинг, тез, не гап ўзи?»
Биз-чи, ҳамон кетамиз ундан узоққа
Турма жаҳолатининг барча фарзанди
Мўъжизадан ҳайратда оқар шу ёққа.
Шулар менга йўл очиб бордилар олдда,
Ўз замбилин қиларди ҳар бири таклиф.
Ўнқир-чўнқир, тепалик ва бутун жойда
Ётар кон меҳнатининг қуроли тўлиб.
Кишанлар жарангида иш борар қизгин,
Тубсизлик меҳнатига қўшиқдир ҳамдард.
Коннинг метин кўксига урилар ҳоргин
Кончилар қўлидаги чўкич, белкурак.
Юк билан яккачўпдан маҳбус келаркан
Беихтиёр қичқирдим: «Бўлинг эҳтиёт!»
Миналар ўрнатишар ерга янгидан,
Тепада, ҳавозада ишлар бесаноқ
Одамлар... Оҳ, бу меҳнат қандайн мушкул,
Нақадар зўр мардлик бу!.. Турар ярқираб
Кондан қазиб олинган маъданлар мўл-кўл.
Товланар ваъда қилиб хирожин сероб...

Бирдан кимдир қичқирди: «Келаётир у!»
Атрофда олазарак кезар нигоҳим,
Илгарига отилдим, орада зовур
Ётар эди... Минг шукур, йиқилмай қолдим.
«Оҳиста, оҳистароқ юрингиз! Наҳот,
Минг-минг чақирим йўл босиб, етиб манзилга
Шу чуқурга йиқилиб бўласиз ҳалок.
Ўз жафомиз етмасми, бу ҳам бор бизга?
Трубецкой тутган эди қўлимдан маҳкам —
Йиқилсангиз не қилар эдик, ё раббий»
Сергей ошиқар, аммо юролмас илдам,
Кишани шақирларди мунгли ва ғамли.
Занжир! Унутмапти ҳеч нарсани жаллод,
Разил, кўрқоқ, қасоскор, ситамкор, жоҳил.
Юмшоқ кўнгиллик қилмиш гўё у безод
Боғлаб оёқларига занжир, кишан зил.
Сергей келар, ишчилар, соқчилар бари

Сукут ичра четланиб беришарди йўл.
Қўрган замон мен томон ёзиб қўлларин:
«Маша!!» — дея қичқариб интиларди ул.
Мадори қуригандай тўхтади бежон,
Суяди икки маҳбус уни шу муддат.
Оқарган юзларини ёш юзар чандон,
Узатилган қўллари титрарди фақат...

Меҳрибон, азиз овоз менга бир онда
Гўё бахш этди ҳаёт, янги жон, умид.
Бахш этди шодлик, орзу музлаган қонга,
Қайғу, отам дўқлари бўлганди унут,
Қўлларимни қутқариб дўстнинг қўлидан
Чопардим: «Боряпман», дея қичқариб.
Утиб чуқур устига тушган тахтадан
Шу азиз товуш сари шошдим югуриб:
«Боряпман!» Товланар таниш табассум
Жафо, ҳасрат, уқубат сарғайтган юздан.
Олдига чопиб бордим соғинган дилим
Муқаддас тоза туйғу тўлдирди бирдан.
Ўзимни кўрарканман шу мудҳиш конда
Даҳшатли товушларни эшитган маҳал.
Эримни кўрарканман, темир кишанда
Жафо-аламларини англадим тугал.
У кўп жафолар чекди, дард тортди жасур,
Бош эгиб ҳузурига келиб тиз чўкдим,
Лекин уни бағримга босишдан аввал,
Темир кишанларини кўзимга суртдим!
Қўнгандай келиб сукут париси худди
Тинди ер ости конда бутун ҳаракат,
Тинди гап-сўз ва тинди меҳнат гумбури,
Тинмас, тинмас шашқатор кўз ёшлар фақат.
Ҳамма таниш, бегона кўзларида ёш,
Ҳамма ҳаяжон ичра жиддий ва рангсиз
Турарди айланамда. Қайфимга йўлдош —
Титроқ оёқларида кишан жарангсиз;
Ҳавога кўтарилган болға ҳам қотган,
На қўшиқ янграр, на сўз ҳар ёқда жимлик.
Гўё ҳар ким учрашув руҳига ботган —
Ғам-ҳасрату шодликка бўлганди шерик.
Муқаддас эди жимлик, муқаддас ғоят,
Чуқур қайғу ва ҳасрат бор эди унда.

Уйлар, фикрлар юксак эди ниҳоят,
Бир ажойиб тантана ётарди унда.

«Қайга ғойиб бўлдингиз! Қайга кетдингиз?»
Қуйидан эшитилди дарғазаб овоз.
Назоратчи кўринди: «Энди кетингиз,
Атай яшириниб турдим». — Кўзларида ёш.
Кетинг энди, вақт етди қойишар, хоним,
Бошлиқларнинг ҳаммаси шундай бешафқат!..»
Болажонлар, мен гўё жаннатда эдим,
Яна дўзахга тушдим, дўзахга фақат.
Пастда ҳаяжон ичра кутган офицер
Ғазаб-ла русчасига қилди ҳақорат.
Баландда эрим туриб французча дер:
«Маша, кўришажакмиз қамоқда албат!..»

УЧ ЭЛЕГИЯ

(А. Н. Плешеевга)

I

Зиндон нима қувғинлик нима!
Қисмат кулган кун — сен озод қуш.
Рақиб бўлса — сулҳ тузмоқ мумкин,
Унамаса, марҳамат — уруш.

Нақадар зўр бўлмасин қаҳри,
Бахт қўлласа, этасан поймол.
Аммо сени қучиб ўрганган
Қўл зарбасин кўтармоқ маҳол.

Мен танҳомен! Рашкли ўйимни
Бир мунис ёр солди тузоққа.
Ташвишларнинг машъум оқими
Олиб кетди уни узоққа.

Унинг қалби ҳаётга чанқоқ,
Ғам-ғуссага беролмас бардош.
У, даҳшатли қисматда бу чоқ
Бўлолмади менга қайғудош...

Мен билмадим дарду жафони
Мардонавор торта олдимиз?
Е оқиладан тадбир-ла осон
Ҳижронга тан бериб қолдимиз?

Ким айтади? Дардим ичимда.
Рашкли ғамим сир тутдим фақат.

Укинмасин кечган умрига,
Деб, тилайман унга саодат!

Тилакларим бўлса-чи, бажо?
Йўқ! Менсиз у бўлмас бахтиёр.
Чунки менинг севган қалбимда
Шундай ишонч доим барқарор!

Биз ҳаётда ҳарнеки топдик
Ва не билдик ҳаётда афзал,
Барчасидан бир машъал ёқдик,
Сўнмагандир ҳали у машъал.

Ёт денгизнинг соҳилида у,
Эзганида танҳолик, қайғу
Ёлғиз денгиз жилва қилади.
Ишонаман, қайтиб келади!

У келади... Ҳар галги каби
Бетоқату уятчан, кибор.
Сузгун кўзин ерга тикади,
Нима дейман, қоламанми лол?

Тентак! Қалбни бунча қийнайсан,
Шўрли дилга берасан озор?
Гуноҳидан ўта олмайсан,
Севмасдан ҳам топмайсан қарор!..

II

Юрак нотинч, йўқдир қарори,
Кўз олдимни қоплайди туман.
Эҳтироснинг ўтли шамоли
Вужудимни ўртайди ёмон.

Ҳали-ҳали эслайман олис,
Ғариб ёрнинг ёниқ кўзларин.
Такрорлайман бир вақтлар ёлғиз
Унга айтган ишқий сўзларим.

Кел, армоним! Кўзим йўлингда,
Кел, учайлик яна икковлон,

Севги қовуштирган у ерда
Бирга-бирга этайлик жавлон.

У ердаги гулнинг атри мўл,
Осмони ҳам кўм-кўк мусаффо.
Унда сайрар хушовоз булбул,
Ўрмонлари қуюқ, баҳаво...

III

Муҳаббат барбод бўлган, дил синган чил-чил,
Ҳаётга кўз ташлайман совуқ, беишонч.
Энди оқу қорани таниди ақл,
Умр адо бўлмоқда, оқармоқда соч.

Масала ҳал! Заҳмат чек, мадор бор экан
Ва ўлимни кутиб ёт! Узоқмас у ҳам.
Қалбим! Нега бермайсан тақдирингга тан.
Изтиробда ёнасан, тортасан алам?..

Биз севган бу нарсалар бари омонат,
Бир кун йўқки бир кимсанг кирмасин гўрга.
Севги умиди! Нечун топмай қаноат,
Сен яшамоқ истайсан бутун умрга?..

Кел, ухлагин... ухла-ю, қайтиб уйғонма!..

САИЕҲ

Шаҳарда бўрилар изғир ҳар куни,
Аёлу болага қилишиб таҳдид.
Табий деб топар одамлар буни,
Улар ҳам бўрига қилишар тақлид.

Бўрилар шаҳару боғларда дайди,
Босар Русияни улар галаси!
Қирчанги отлар ҳам тезда қолмайди...
Қишлоққа кетсакми? Эндими? Мерси!

Прусслар барони бўлади пайдо.
Оппоқ момиқ билан бўйнини ўраб,
Бахтсиз мамлакатнинг қучоғи аро
Кезар Россияни ўрганиб, сўраб:

— Сизларда нон мўлми? «Йўқ, ҳатто кўмач!»

— Молларинг қайда? «Тамом қирилган!»

У китоб мактаблар ҳолини сўргач,
Ҳамма қочиб қолди. «Раҳм қил, эгам!

Китобу мактабинг бизга керакмас,
Ўтган йил йўловчи сотган китобин,
Ярим танга тўлаб бир жуфтига, бас,
Чеккан эдик сўнгра минг сўм азобин».

Немис ўйга чўмди: «Тавба, бу не ҳол?
Мактаб эшигида қулфки, бир ботмон.

Толлар қовжирабди, қирилибди мол,
Бу одамлар қандай тўлашар ўлпон?»

«Нимани кузатай? Нимани ёзай?»
У ўзича сўзлар бўлиб дилсиёҳ...
Танга, кўмач бериб деҳқонга сайёҳ,
Сўнг бир кузатиб кўр, иштаҳа қалай...

1876—77 ИИЛЛАР

ҚУШИҚЛАРИГА МУҚАДДИМА

Йўқ! Ожиздир дори-ю дармон
Табибларнинг илми ҳам бекор:
Мунча азоб чекмаса бир жон?
Фалак! Тезроқ ўлимни юбор!

Исёнкормас дўстлар атайин,
Маъюс боқар вафодор итим,
Хотинимнинг нигоҳи майин,
Мен азобдан ҳозир қутулдим.

Бошлангунча даҳшатли қийноқ
Овунаман бир орзуда тек:
Шифт босиши мумкиндир ҳар чоқ
Кўкрагимдан қабр тошидек.

Хўшларди ҳаёт-ла осон,
Азобларсиз... Кечир, эй ором!
Оғриқ босар гўёки тўфон:
Ухшар тўшак нинага тамом.

Олишаман — бўй бермайди у,
Олишаман — ғижирлар тишим...
О илҳом, сен дўстим эдинг-ку,
Кел энди, бу — сўнгги чорлашим!

Бу даҳшатлар эмас янги гап;
Мўъжизавий куч бердинг кўп бор,

Сен чангални гул билан безаб,
Мадад қилдинг — азоблар тор-мор.

Кел, рағбатинг қудрати билан
Мағлуб бўлсин тандаги қийноқ,
Қаҳру қасос, нафрат, севгидан
Қўксим аро эзгу олов ёқ!

Тасаввурга, қанотли элдек,
Хаёлларнинг биркит бошини
Ва менинг дим қабримдан елдек
Ағдар оғир қабр тошини!

* *
*

Кунлар ўтар... ҳануз ўша дим ҳаво,
Кўҳна дунё йўли — ҳалокатли йўл...
Тош — инсон қалбидан юмшоқроқ ҳатто,
Заифга чўзилмас бунда бирор қўл!

Бироқ... адолатли ғазабда жим қол!
Асрни, одамни қарғаш нораво:
Шеърый ёнишларга эрк бериб, беҳол
Шам каби тугайсан бу кунлар аро.

УРУҒ СОЧУВЧИЛАРГА

Халқ ерига билимдан уруғ сочувчи!
Ер ёмонми, зарангми ё йўқми кучи,
Пучми уруғинг магар?
Юрагингда қўрқувми? Ё сен бедармон?
Меҳнатингга мукофот майсалар — нимжон,
Жуда камдир тўқ донлар!
Қайдасиз, тетик нигоҳ, пишиган кўзлар,
Қайдасиз, сават тутган, дони ниғизлар?
Чўчиб, кам-кам сочганлар меҳнатин сизлар
Тезлатинг бугун!
Сочинг: ақл, яхшилик, эзгу уруғлар,
Сочинг! Раҳмат деб қалбдан, сизни улуғлар
Рус халқи бутун...

И БОДАТ

Қаҳратон ва қаҳат бизнинг қишлоқда,
Тонг — ғариб, туманли, намчил, маъюсҳол,
Қўнғироқ бўғилиб янграб йироқда,
Чорлар йўловчини черковга алҳол.
Қандайдир қатъият, ҳукмнинг бонги —
 Қўнғироқнинг бу бўғиқ саси,
Черковда ўтказдим ул намчил тонгни —
 Унутмасман мен уни асти.
Бутун қишлоқ аҳли, ёш ҳам, қари ҳам
 Йиғлаб, сажда келтирар бажо
 Бу совуқ қаҳатга тиларди барҳам
 Диллардаги қайноқ илтижо,
Мен халқни кўрганман жуда камдан-кам
 Бундай ғамда, бундай ҳолатда!
«Қарам эт ҳақ, халққа дўстларига ҳам! —
 Шивирлардим ғайри ҳайратда:—
Қабул эт, бу дуо бахшида дилдан:
 Халққа хизмат этганлар учун,
Мангу турмаларга ҳукм этилган,
 Сургуларга кетганлар учун,
Не-не курашларга беришиб бардош,
 Турганлар-чун қоим аҳдида,
Сўнги қуллик куйин тинглаган юртдош —
 Бари, бари учун бахшида».

ДУСТЛАРИМГА

Тан бердим бу сабот тақдирга бутун,
На хоҳиш, на куч бор хаста вужудда
Бу дўзах ўтига тоб бермоқ учун!
Тезроқ ўлмакликни истайман жуда.

Сиз эса, дўстларим, кун кўриб ҳалол,
Сўнгра бош қўйсангиз совуқ тупроққа,
Азиз хотирангиз бўлмасин увол,
Халқ сўқмоқлар очсин қабрингиз ёққа...

З И Н А Г А

(1876)

Сен ҳали яшашга ҳақлисан, жоно,
Менинг куним тезда битиши тайин.
Донгим ҳам сўнади қилсам мен қазо,
Бунга ажабланма, қайғурма кейин!

Билиб қўй, дилбарим, шуҳрат ёйган ҳал
Менинг номим билан порлаб турмагай:
Курашлар илҳомга берганда ҳалал,
Жангчи бўлишимга ҳалал берди най.

Буюк мақсад билан яшаб кимда-ким,
Эл бошига тушган жангда кураша
Умрини ўтказса ўлгунча токим,
Яшай олар фақат мангуга ўша...

И Л Ҳ О М Г А

О, илҳом! Кел, бу — энг сўнгги ўй.
Кел, шоирнинг кўзин ёпиб қўй,
Мангу хобда ором олсин жим,
Кел, халқимнинг ва менинг синглим!

* *
*

Сизга, истеъдодим қадрин билганлар,
Сизга, дардларимга ҳамдард бўлганлар,
Бошимда қора йил ёзганда қанот,
Сўнгги меҳнатимни бағишлаш мурод!
Халқим ибратига содиқман алҳол:
 «Эса ҳамки ғам,
 Яшайман хуррам»,
Мен ярим йилдирки, ишлаб хастаҳол,
Меҳнат-ла оғриқнинг йўлини тўсдим:
Сен ҳам шафқатли бўл, китобхон дўстим!

* *
*

Буюк муҳаббат бу! Қай ҳовлики бор,
Қаерга бормайлик, унда тинглаймиз:
Болалар чақирар олис, лекин зор,
Уларга интилган онани ҳаргиз.

Буюк муҳаббат бу! Уни то сўнг дам
Биз қалбда асраймиз равшан, нурафшон,
Азиздир ота ҳам, сингил, хотин ҳам,
Бироқ, оғир кунда деймиз: «Онажон!»

Ш О И Р Г А

Харобалар остида — Муҳаббат, меҳнат!
Душманлигу хоинлик — қайга қарасанг,
Сен эса сукутга ғарқ, маънос беғайрат,
Уят ўтида секин ёниб борасан.
Истеъдод учун кўкка келтирасан шак:
Нечун умринг беади, ахир, у билан,
Токи хаёлкаш — ҳуркак қалбингга фалак
Қурашмоққа қатъият бермаган экан?

ЁНАЁТГАН МАКТУБЛАР¹

Ёнар!.. Сен уларни ёзмайсан такрор,
Гарчи ваъда бердинг ёзмоққа жулиб...
Балки ёнаётир уларни илк бор
Ёзмакни буюрган ишқ ҳам қўшилиб?

Ҳаёт уларни на атади ёлғон,
На исбот айлади ҳақлигин бир йўл...
Ғазаб-ла ёндирар, аммо бир замон
Уларни муҳаббат билан ёзган қўл!

Шу йўлни танладинг ўзинг ул соат,
Қўл каби пойингга мен қўймадим бош!..
Ғоят тик зинадан боряпсан, фақат
Ҳар ўтган пояингга ўт қўйиб бебош!..

Хатарлидир бу йўл!.. Балки ҳалокат...
.....

¹ Қайта ишланган шеър.

З И Н А Г А

Қоғозу қаламни сургип яқинроқ!
Азизам! Халқда бор' ақида: эмиш —
Зухд занжири тушгач бўйнидан, шу чоқ
Зоҳид ҳам занжирдек бежон қуламиш!

Зина! Ишлашимга берсанг-чи мадад!
Меҳнат доим менга бахш айлади жон.
Яна бир манзара — гўзал беадад —
Ёзиб ол ёдимдан чиқмай шу замон!

Қўйсанг-чи, яширин ёш тўкма! — Инон,
Кул, куйла — баҳорда куйлаганингдек,
Аввалгидек ўқи дўстларга ҳамон
Ҳар бир ёзиб олган мисрангни тетик.

Айтгинки, дўстингдан тўқ эрур кўнгил:
Хасталикни мағлуб айлаган шоир,
Ғолиблик завқини тотди-ю, сўнг ул
Унутиб юборди ўлимни охир!

А Л Л А

Енгиб бўлмас изтироб,
Тенги йўқ ҳасрат...
Дарднинг қора қўллари шитоб
Қурбонини судрар бешафқат.
Қайдасан, о илҳом! Кел, куйла такрор!
«Қўшиқлар тугади, дунё — қора тим;
Айтай деб: умид — йўқ, фақат ўлим бор! —
Мен қўлтиқ таёқда судралиб келдим!»

Қабр белкураги ё қўлтиқ таёқ:
«Тўқ-тўқ...» Жим... «тўқ-тўқ» Жим...
Сўнг топар барҳам...
Энди бўлмас, илҳомим ҳамроҳ,
Ташлаб кетди шоирни шеър ҳам.
Мангу уйқу олдидан, бироқ
Ёлғизмасман... Ажиб садо! Боқ!
Бу — онамнинг меҳрибон саси:
«Кун тигидан чекил, келди он
Мангу ором паноҳи томон!
Ухла, ухла кўзим қораси!
Меҳнатинг эвази — гултожингни кий,
Энди сен қул эмас — шоҳсан қонуний,
Ҳеч ким сенга бўлмас ҳукмрон!

Даҳшатлимас тобут, у менга маълум;
Чақмоқлардан қўрқмагин, ўғлим,
Қўрқма дарра, занжирлардан ҳам,
Қўрқма оғу, шамширлардан ҳам,

Қонунсизлик, қонун, замондан,
Бўрондан ҳам, қалдироқдан ҳам,
Инсон тўккан кўз ёшу қондан,
Инсон чеккан оқ, фироқдан ҳам.
Жабрдийда, ўғлим, ором ол!
Ватанингни кўрарсан иқбол,
Шон, озодлик қучган бир палла,
Аллаё-алла, аллаё-алла!

Кеча мардум пусқурган ўтдан —
Евузликдан вужудинг ёнди;
Бари тамом, қўрқма тобутдан,
Евузликни кўрмайсан энди!
Қўрқма, ўғлим, туҳмат заҳридан “
«Ўлпон» дея бердинг унга жон,
Қўрқма қишдан, аёз қаҳридан:
Мен кўмарман баҳор келган он.

Чўчимагин унут бўлишдан:
Қўлимдадир анчадан буён
Икки чамбар — афвдан, ишқдан —
Жон юртингдан сенга армуғон...
Нурга бергай ўрнини зулмат,
Тингларсан куйингни ўзинг барала
Волга, Ока, Кама узра тез фурсат,
Аллаё-алла, аллаё-алла!..

* *
*

Қора кун! Сўргандек гадо бурда нон,
Ўлимни, ўлимни тилайман, осмон!
Мен ўлим тилайман докторлардан ҳам,
Дўстлардан, ёвлардан, цензорлардан ҳам,
Рус халқин чорлайман азоб, қайғуда:
Қутқар — қутқаролсанг, чек қўй жабрга!
Ё мени чўмилтир ҳаётбахш сувда,
Ё жонсиз танимни қўйгин қабрга.

КЕКСАЛИК

Заиф вужуд сўрар ҳордиқ, тин,
Сирли чанқоқ қалбни қийнар бот,
Кексаликнинг азоби қурсин!
Боқиб кулар устимдан ҳаёт:

Қўй, силама умидлар бошин,
Айт қалбингга: ақлга ён бер!
Қўриб туриб халқнинг қон-ёшин,
Ожизлигинг сезгин-да — жон бер!..

СЕН УНУТ ЭМАССАН...

«Мен кунига ярадим кеча
Яқинларнинг — бугун илож йўқ!
Фақат ўлим — мен борар кўча:
Беҳудага асрамадим ўқ...»

Шудир бизга бор вазиятинг,
Фақатгина сўнг бўлди аён:
Хор-зорларга анчадан буён
Топганингни бермоқ — хислатинг.

Поп чўчирди — кўмишга кўнмас,
Йўлга солиб бўлмади сира.
Ел ув тортган жарликка бесас
Олиб бордик мурдангни сўнгра.

Кенг жар ичра тош йўниб қўйдик
Шундоққина тобут устига,
Тошга аниқ ёзувлар ўйдик —
Умринг кирди ҳарф тусига.

Одамларга ҳокинг ҳам азиз,
Унда таъна ибрат бор, бекач...
Ҳа, шундай кенг бўлсин қабримиз
Тирикликда кенглик бўлмагач...

КУЗ

Авваллари — қишлоқда байрам,
Энди эса, куз — қаҳатчилик.
Аёлларни эзиб ташлар ғам,
Ҳол йўқ пиво, вино ичгулик.
Якшанбадан почтани титар
Православ халқимиз бу дам,
Шанбалари шаҳарга кетар,
Суриштирар, сўраб билар ҳам:
Кимлар ўлган, кимлар ногирон,
Ким бедарак, кимлар топилди?
Ярадорлар жўнашди қаён,
Қай томонга лазарет жилди?
Шунчалар ҳам даҳшатми!.. Осмон
Тундагидек қора тушда ҳам;
На ўтиргинг келар бирор он,
Ўтгинг келар на печда бир дам:
Иссиқ, тўқман, худога шукур,
Фақат уйқу! Йўқ, ухлаб бўлмас.
Ундар, ундар йўлга дил қурғур,
Ўтмоқ ҳатто хаёлга келмас,
Серқатнов-да йўлимиз ҳам хўп!
Майибларни ташир шунча кўп-
Ки ортдаги дўнгликдан елиб,
Қатор вагон ўтган заҳоти,
Одамларнинг ингроқ, фарёди
Урилади юракка келиб.

Т У Ш

Туш кўрибман: остимда денгиз,
Мен — қояда, ташланмоқчиман.
Ногоҳ, ором малаги шу кез
Қўшиқ айтди менга — ажиб, шан:
«Баҳорни кут! Тонгда келурман,
Дерман сенга: тирил, эй одам!
Йўқолгуси бошингдан туман,
Оғирлашган киприкдан хоб ҳам;
Қасб этгуси илҳоминг овоз,
Яна хушбахт онларга чиндан
Эришгайсан, бошоқ териб боз
Урилмаган ўз пайкалингдан».

* *
*

О Илҳом! Мен — қабр оғзида!
Майли, менинг гуноҳим бисёр,
Майли, ошсин у яна юз бор
Мардумларнинг ёвуз бўғзида,
Ёш тўкма сен! Ҳа, қисмат бахтли,
Лаънатлашмас бизларнинг номни:
Соф дил инсон билан орамни,
Ҳа, юракдан боғланган аҳдни,
Буздирмассан сен узоқ муддат!
Бу рангпару қора қонга ғарқ
Дарраланган Илҳомга фақат...
Ётларгина қарагай бефарқ.

МУНДАРИЖА

Замонавий қасида. Ж. Жабборов таржимаси.	5
Ватан. Т. Тўла таржимаси.	6
Емғир олдидан. Зулфия таржимаси	8
«Қоронғу кўчадан тунда ўтсам жим». М. Бобоев таржимаси	9
Ахлоқли одам. Э. Миҳамедов таржимаси	11
«Мен зиёрат қилдим мазоринг». М. Бобоев таржимаси	13
Урилмаган пайкал. Н. Охундий таржимаси.	15
«Бугун сенинг қирмизи юзинг». Зулфия таржимаси	17
«Ҳаётим байрами...». Ҳ. Фулом таржимаси	18
«Оғир бўлди унинг қисмати». Зулфия таржимаси	19
Уқувчи. М. Бобоев таржимаси	21
Шоир ва гражданин. Н. Охундий таржимаси	23
Ошиққа. Зулфия таржимаси	33
«Бунчалар юввошсан ва итоаткор». Г. Жўраева таржимаси.	34
Маҳкама остонасидаги ўйлар. Т. Тўла таржимаси	35
Ерёмушка қўшиғи. Тўлқин таржимаси.	39
Дехқон болалари. Миртемир таржимаси.	42
«Қаҳратон қиш пайти эди». Ғ. Фулом таржимаси.	50
«Йилдан-йилга тарк этмоқда куч-қудрат». Шухрат таржимаси.	51
Солдат онаси Орина. Р. Бобожон таржимаси.	52
Аямажуз. А. Шер таржимаси.	56
«Шамол эмас ғулув солган ўрмон устидан». Ғ. Фулом таржи- маси	90
Добролюбоб хотирасига. М. Бобоев таржимаси.	92
Темир йўл. Р. Бобожон таржимаси.	94
Кайтиш. Зулфия таржимаси.	100
Қўшиқ. Тўлқин таржимаси	101
Ўшиқ. Зулфия таржимаси	103
генерал Топтигин. Р. Бобожон таржимаси.	105
«Нақадар дим!». Шухрат таржимаси	109
Бобо. Р. Бобожон таржимаси	110
Мазай бобо ва қуёнлар. Т. Тўла таржимаси.	124
Рус аёллари. Зулфия таржимаси.	129
Княгиня Трубецкая	129
Княгиня М. Н. Волконская	155

Уч элегия. Зулфия таржимаси.	193
Сайёҳ. Э. Муҳамедов таржимаси.	196
1876—77 йиллар қўшиқларига муқаддима. А. Шер таржимаси.	198
«Кунлар ўтар...». А. Шер таржимаси.	200
Уруғ сочувчиларга. А. Шер таржимаси.	201
Ибодат. А. Шер таржимаси.	202
Дўстларимга. А. Шер таржимаси.	203
Зинага. Э. Муҳамедов таржимаси.	204
Илҳомга. А. Шер таржимаси.	205
«Тезда чириб битар мажруҳ вужуд ҳам». А. Шер таржимаси.	206
Хукм. А. Шер таржимаси	207
«Сизга, истеъдодим қадрин билганлар». А. Шер таржимаси.	208
«Буюк муҳаббат бу». А. Шер таржимаси.	209
Шоирга. А. Шер таржимаси.	210
Енаётган мактублар. А. Шер таржимаси.	211
Зинага. А. Шер таржимаси.	212
Алла. А. Шер таржимаси.	213
«Қора кун! Сўргандек гадо бурда нон». А. Шер таржимаси.	215
Кексалик. А. Шер таржимаси	216
Сен унут эмассан. А. Шер таржимаси	217
Куз. А. Шер таржимаси.	218
Туш. А. Шер таржимаси	219
«О, илҳом! Мен қабр оғзида!». А. Шер таржимаси.	220

На узбекском языке

Н. А. Некрасов

СОЧИНЕНИЯ В 2-ТОМАХ

ТОМ I

Стихи и поэмы

Редактор *Х. Шарипов*

Рассом *А. Ли*

Расмлар редактори *Г. Фролов*

Техн. редактор *В. Барсукова*

Корректор *Ш. Зухриддинов*

Босмахонага берилди 16/VII-1973 й. Босишга рухсат этилди 29/XI-1973 й. Формати 84×108^{1/32}. Босма л. 7,0. Шартли босма л. 11,76. Нашр. л. 9,26+0,04 (1 вклейка). Тиражи 10000. Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома № 2-72.

Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари бўйича Давлат Комитетининг Тошкент полиграфкомбинатида 1-қозга босилди. Тошкент, Навоий кўчаси, 30, 1974 йил, заказ № 1894. Баҳоси 59 т.

Некрасов Н. А.

Асарлар. 2 т. I-т. Т., Адабиёт ва санъат нашриёти, 1974.

I-т. Шеърлар. Поэмалар. 1974. 224 б.

Улуғ рус шоири Н. А. Некрасов «Асарлар»нинг ушбу биринчи томига гражданлик лирикасидан намуналар киритилди. Сиз шоирнинг «Темир йўл», «Рус аёллари», «Аямажуз», «Деҳқон болалари» сингари машҳур асарларини ҳам шу китобда ўқийсиз.

Некрасов Н. А. Сочинения. В 2-х т. Т. I.
Стихи и поэмы.

PI